باسی پێنجەم:

بۆژانەوەی کاری ڕێکخراوەیی و دامەزراندنی کۆمەڵەو پارتە سیاسییە کوردییەکان لەساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا

یەکەم : سەرنجێکی مێژوویی لەکۆمەڵەو ڕێکخراوە سیاسیەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێش دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژ.ک).

ئاشکرایە کە ڕێکخراو گروپێکی کۆمەڵایەتی خاوەن سنوری جیاکەرەوەیە بیرێکی هاوبەش کۆیان دەکاتەوەو لەپێناوی تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراوو لەڕێی کاری هاوبەشی لایەنگرانییەوە دادەمەزرێت، کەهەر یەکەیان بەپێی سروشتی باوەڕو ئامانج و زەمینەی کارکردنییەوە خاوەنی: شێوازی ئەندامەتی، پێکهاتەی هەرەمی، جۆری ڕێکخستن و کارکردن، چۆنیەتی بڕیار وەرگرتن و ڕێبەرایەتی تایبەتمەندی خۆیانن و لەڕێکخراوێکی دی پێ جیا دەکرێنەوە. هەر بۆیە کاتێك دەڵێن ڕێکخراوێکی سیاسی مەبەستمان گروپێکە لەپێناوی بەدیهێنانی ئامانجێکی سیاسیدا دادەمەزرێت کە خاوەنی بەرنامەی تایبەتەو لەهەموو پێویستییەکانی دابەشکردنی ئەرك و کاری ڕێکخراودا بەهرەمەندە[].

خۆ ئەگەر لەبەر تیشکی ئەم پێناسەیەی سەرەوە ئاورێکی مێژوویی لەڕۆژهەڵاتی کوردستان بدرێتەوە ئەوا دەتوانرێت بوترێت کەدیاردەی پێکهێنانی ڕێکخراوو کاری ڕێکخراو لەم بەشەی کوردستاندا تا ماوەیەکی درەنگ دواکەوتووە ،دوای دەرکەوتنیشی لاوازو ساکار بووە، بەجۆرێك لەئاستی بەجێهێنانی ئەرکەسەرەکییەکانی نەبووە کەخۆی لەراکێشانی جەماوەرو ڕێکخستیان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان ببینێتەوە، هەر بۆیە کاریگەری ڕاستەوخۆشی لەسەر ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری ناوچەکە بەجێنەهێشتووە. ئەمەش خۆی لەخۆیدا بۆ دووهۆی سەرەکی دەگەڕێتەوە: یەکەمیان لاوازی ڕیشەو پایەکانی بنکەی کۆمەڵایەتی کاری ڕێکخراو کەپەیوەندی ڕاستەوخۆی بەدواکەوتوویی کۆمەڵایەتی و ئابوری و فەرهەنگی و لاوازی هۆشیاری سیاسی و نەتەوەیی کۆمەڵگای کوردەواری و نەبوونی توێژێکی تۆکمەی ڕۆشنبیران و چینی مام ناوەندی و شۆڕشگێڕەکانی شار (بۆرجواو ووردە بۆرجواو کرێکاران و زەحمەتکێشان) بەرامبەر پەیوەندییە زاڵەکانی ڕژێمی ئەرباب – رەعییەتی و سەرخانی باڵا دەستی بیری (دەرەبەگایەتی ، ئاینی ، خێڵایەتی)وە هەیە کە جگە لەڕێکخراوە سەرەتاییە عەشیرەتییەکە پەی بەشێوازێکی تری ڕێکخستن

() ڕوبرت و ادوارد، س. پ، ل291-292.

www.pertwk.com

نابات تا ئامانجە سیاسیەکانی خۆی پێ بەدیبهێنێت، هەر بۆیە هێندێك نوسەر جوڵانەوەی کوردایەتی کەلایەن ئاغاو سەردارانی کوردەوە رێبەرایەتی کراوە بەکوردایەتی نارێکخراو ناو دەبەن [1].

فاکتەری دووەمیش بریتییە لەسەپاندنی رژێمێکی دیکتاتۆری بەسەر گەلی کورد کەجگە لەهەوڵدان بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی سەردەستو گرتنو راوەدوونانی ئازادیخوازانی کوردو لێدانی بنەما ئابوریو کۆمەلایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری، سەرەتایی ترین هەنگاوی بۆ بەدیهێنانی دیاردەو ئاکارەکانی ژیانی هاوچەرخ لەکوردستاندا نەناوە. هەر بۆیە دوای رووخاندنی رژێمی رەزاشا پەهلەویش هێشتا ماوەیەکی دەویست خەڵکی کوردستان تێیدا بەخۆیاندا بێنەوەو توێژە کۆمەلایەتییەکەی دێنەمۆی کاری رێکخراو بگەنە ئەوئاستەی رێکخراوێکی سیاسی کوردی دابمەزرێنن، رێکخراوێك رۆڵی راستەقینە لە ئاراستەکردنی سیاسی جەماوەری کوردستاندا ببینێتو وەرچەرخاندنە چۆنایەتییەکە لەشانۆی سیاسیو جوڵانەوەی کوردایەتیدا بهێنێتەدی.

سەرەتای ئاشنابوونی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکاری رێکخراوەییو سیاسی هاوچەرخ بۆ قۆناغی جوڵانەوەی مەشرووتە خوازی ئێرانی (1905-1911ز)دا دەگەڕێتەوە، کەتیایدا جەماوەری شارەکانی کوردستانی وەك مەهاباد، سەقز، کرماشانو بۆکان دوای دەرکردنی دامو دەزگاکانی حکومەتی ئێرانی کۆمیتەی شۆرشگێریان دادەمەزراند کە لەنوێنەرو کاندیداکانی خەڵك پێکدەهاتنو ئەرکیان پاراستنی دەستکەوتەکانی مەشرووتە خوازیو یەکەمین نمونەی راستەقینەی بەشداریکردنی جەماوەر بوو لەبەرێوەبردنی شارەکانیان هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کردووە.دواتر دامەزراندنی کۆمەڵەی (جیهاندانی)و (ئیستیخلاصی کوردستان) لەپێشو دوا ساڵی جەنگی یەکەمی جیهانی لەلایەن عەبدولرەزاق بەدرخانو سەید تەهای شەمزینییەوە، بەهاوکاری رابەری نەتەوەیی سمکۆی شکاك هەلێکی گونجاویان بۆ نەرەخسا تا پەرە بەچالاکییە سیاسیو رۆشنبیرییەکانیان بدەن ئەو ئامانجەی کەلەپێناویدا دامەزرابوون کەسەربەخۆیی کوردستانە بهێننەدی.

کاتێك رژێمی شاهەنشاهی پەهلەویش جێگای حکومەتی قاجاری لەئێران گرتەوە، کوردستان لەتاریکییەکی ناهەموارو لەسایەی دەسەلاتێکی سەربازیو بیرۆکراتی رەگەز پەرستیدا بوارێکی بۆ ئازادیو کاری رێکخراوەیی نەمابووەوە، بەدرێژایی دیکتاتۆریەتی بیست ساڵەی رەزاشا، جگە لەرێکخراوێکی بچوك نەبێت کەلەساڵی 1927و لەشاری مەهاباد پێکهاتبوو بەمەبەستی پەیوەندیکردن لەگەڵ (کۆمەڵەی خۆیبوون)و شۆرشی ئاگری داغی کوردستانی تورکیا (1927 -1930) [2]، هەولێکی تر لەم بوارەدا بەرچاو ناکەوێ، ئەم رێکخراوە بەپێی دکۆمینتێکی حکومەتی عێراقی بەناوی (کۆمەڵەی خێرخوازانی کورد)ەوە دامەزراوەکە بۆ سەربەخۆیی کوردستان تێکۆشاوەو لقی لەزۆربەرەی شارەکانی کوردستانی ئێران وەك ورمێ، سنە، سەقزو بانە داو تەنانەت تارانی پایتەختیش دامەزراندووە ژمارەی ئەندامانی خۆی داوە لە 20000 کەس کەگرنگترینیان (عمر خانی

---

(1) حەسەنپوور،ئەمیر، سێ ڕچکە و سێ ڕێبازی کوردایەتی , گۆڤاری مامۆستای کورد, ژمارە(8)،زستانی 1989-1990.

(2)بۆ زیاتر: ئالاکۆم , ڕۆهات , خۆیبوون و شۆرشی ئاگری , شوکور مستەفا کردوویە بە کوردی ,چاپی یەکەم ,هەولێر, 2000.

www.pertwk.com

شكاك، سيف القضاة ، حاجى بابه شێخ، على ئاغاى ديبوكرىو كوێخا رەحيمى شێخى بورهان) بوون[] ، حساميش لەيەكێك لەكتێبەكانيدا باسى ئەم رێكخراوەى كردووەو (قازى محەمەد، شێخ ئەحمەدى

سريلاوا، كاكە حەمەى بۆكان،مەلا صادق قزلْجىو مەلا ئەحمەدى فەوزى) بەئەندام ناوبردوون[] .

هەروەها لەسەرەتاى هەڵگيرساندنى ئاگرى جەنگى دووەمى جيهانيدا ژمارەيەك لەرۆشنبيرانو كاسبكارانى شارى مەهاباد لەبيرى ئەوەدا بوون رێكخراوێكى سياسى ئازاديخوازانە پێكبهێننو دژى چەوسانەوەى نەتەوايەتىو سياسەتى ڕەگەزپەرستانە رەزاشا تێبكۆشن، بەلاّم هەرزوو لەلايەن دەزگا جاسووسيەكانى حكومەتو روكن 2ەوە هەوڵەكەيان پوچەڵ كرايەوەو ژمارەيەكيان لێگيراو هەندێكيشيان لىٚ دورخرايەوە وەك (حاجى خوسرەوى، حوسێنى زيرەنگەران، حەمەدى مولودى، محمود محموديانو حسێن لبادى) كەتا رووخاندنى رەزاشا نەگەڕانەوە كوردستان[] .

بەداگيركردنى ئێران لەلايەن هاوپەيمانەكانەوە لەئابى 1941داو دواى هەڵوەشانەوەى ئەرتەشى شاهەنشاهىو لێخستنى رەزاشا، هەلو مەرجێكى ئاوەلاّو تەواو جياواز لەكوردستانى ئێراندا بە تايبەتى مەڵبەندى موكريانو شارى مەهابادى ناوەندى هاتە گۆڕىٚ، ئەم هەرێمە كەلەنێوان مەڵبەندى دەسەلاّتى روسىو ئينگليزدا بوو، نەهێزە سەربازييەكانى ئينگليزو ئەمەريكاى لێبوونو نەلەشكرى سوريشى لىٚ جێگير بوو، لەلايەكى دييەوە خەڵكەكەى دەرفەتيان لەرووداوەكانى خەرمانان وەرگرت، پەلامارى دامو دەزگاكانى دەسەلاّتى ناوەندييان دانو نابوديان كردن، تەنانەت دواتريش كەفەرماندارىو شارەوانى لەمەهاباد لەلايەن حكومەتى ئێرانييەوە دامەزرايەوە وەك پێويست دەسەلاّتيان بەسەر خەڵكەكەدا نەدەرۆيشت، وەك بلوريان دەڵێت: ((كاتێك پاسەوانەكان بۆ كڕينى پێداويستيەكانيان لەشارەوانى دەهاتنە دەر، كلاّوەكانيان هەڵدەگرتو لەجياتى دەسماڵێكيان لەسەرى خۆيان دەئالاّندو بەكلاّوى پاسەوانييەوە نەدەهاتنە نێو خەڵك))[] .

لەلايەكى ترەوە پەرەسەندنى شەپۆلى ديموكراتخوازىو دژايەتى كردنى فاشيزم، بلاّوبوونەوەى هزرى ئازاديخوازىو مافى چارەى خۆنوسينى گەلانو دامەزراندنى جيهانێكى بىٚ كۆلۆنياليزمو چەوساندنەوە لەسەرانسەرى ئێراندا، بەتايبەتى لەناوچەى نفوزى شورەوى كەموكريانيش لەژێر كاريگەرێتيدا بوو، راستەوخۆ هيوايەكى نوێيان خستە بەردەم گەلى كوردو هۆشيارى سياسيان بەرزدەكردەوە، بەتايبەتى لەم كاتەدا كە لەناوەند جارێكى دى رێكخراو پارتو يانە سياسىو كۆمەلاّيەتيەكان هاتنەوە سەر شانۆى سياسىو رۆژنامەو گۆڤارو بەرنامەى گروپە سياسييە جياوازەكان دەستيان بەبلاّوبوونەوە كرد[] .

([]) دائرة السجلات العامة, القسم الثاني , وزارة الطيران ,أكس / أم 4583, من ضابط الخدمات الخاصة في السيلمانية الى الهيئة أستخبارات المقر الجوي في بغداد , 6 تشرين الثاني ,1927. وەرگيراوە لە : بوتانى , عبدالفتاح على, من وثائق الحركة القومية الكوردية التحررية , متين, العدد 94,دهوك، تشرين الثاني 1999, ص98-99.

([]) حسامى كريم , قافلة من الشهداء كردستان ايران, ترجمه :نزار محمود, بلا مكان , 1973 , ص 13-14 .

([]) بلوريان , س.پ, ل17, گادانى , س.پ,ل 19.

([]) بلوريان، هـ. س، ل 25 .

([]) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل27.

لێرەدا ناکرێت رۆڵی گرنگو سەرەکی شەپۆلی جولانەوەی نەتەوایەتی دیموکراتخوازانەی کوردستانی عێراقو تێکۆشانی رێکخراوە سیاسیو چالاکییە رۆشنبیرییەکانی ئەم پارچەیەی کوردستان کەشاری سلێمانی سەنتەرەکەی بوو، لەسەرهاندانو پەسەرەندنی هۆشی نەتەوایەتی لەمەڵبەندی موکریاندا لەبیر بکرێت ، چونکە بەدروست بوونی ئەو بۆشاییە سیاسییە لەم مەڵبەندەدا سنور بەشێوەیەك ئاوەڵا بوو کەهاتو چۆ لەنێوان هەردوولادا لەئاستێکی کەم وێنەدا بەرێوە دەچوو کە زۆری نەبرد ئاکامی بەرداری لەسەر پەرەسەندن کاری رێکخراوەیی لێکەوتەوە[1].

ئەوەی زیاتر ببووە کەمۆڵەی ئاوێتەکردنی فاکتەرە هەمە جۆرەکان، هەلو مەرجی هێمنو ئارامی مەڵبەندی موکریانو شاری مەهاباد بوو[2]، ئەو شارەی کەلەم قۆناغەدا شوێنی نیشتەجێ بوونی توێژێکی باشی بازرگانانو کاسبکاران بوو کەپەیوەندی توندوتۆڵیان لەگەڵ ناوچە گوندنشینەکانو عەشیرەتەکانی هەرێمەکەدا هەبوو، ئەو توێژەی کەبەپەرەسەندنی جولانەوەی بازرگانی لەنێوان شارەکانی ئازەربایجانی شورەوی، تەورێز، شاری سلێمانی لەکوردستانی عێراقو تەنانەت سنوری تورکیاش رۆڵی ئابوریو مەوقعییەتی کۆمەڵایەتییان پتەوتر دەبوو و سەریان دەخورا رابەرایەتی سیاسیو بەرێوەبردنی کۆمەڵگا بگرنە دەستو لەم بوارەدا بۆری سەرۆك عەشیرەتەکانو موڵکدارەکان بدەنەوەو لەپەراوێزیان بهاوێن، شایەنی باسە ئەم ئارامییە مەڵبەندەکەشی تیادا دەژیا لەدوو فاکتەرەوە سەرچاوەی گرتبوو: یەکەمیان سیاسەتی شورەوی بوو کەهەوڵی پاراستنی ئاسایشی هەرێمەکەی دەدا لەرێگای دۆستایەتی کردنی گەلی کوردو پێ داگرتنی لەسەر نەگەڕانەوەی ئەرتەش بۆ ناوچەکە دا[3]، دووەمیش لێهاتوویو دڵسۆزی گەورە پیاوانی شاری مەهاباد بوو، ئەمانە لەترسی پەلاماری تالانخوازانەی عەشیرەتە چەکدارەکانی دەوروبەری شار وەك بەشێك لەپاشماوەکانی رۆژانی

---

(1) هێندێك نووسەری ئێرانی لەم بارەیەوە بێ لەبەرچاوگرتنی هەل و مەرجە سیاسی و ئابوورییەکەی کوردستانی ئێران و واقیعی جولانەوە نەتەوایەتیەکەی زیاد لە پێویست پێ لەسەر ئەم مەسەلەیەدادەگرن بە جۆرێك شوێنێك بۆ سەربەخۆیی ئەو جولاندنەوەیە لە نێو کوردەکانی ئێراندا ناهێڵنەوە کە ئەوەش بەرجەستەی ڕاستییە مێژوویەکان ناکات, بڕوانە : برزويی,مجتبی,أوضاع سياسي کردستان أز1258 تا 1325هـ.ش, چاپ أول , نشر فکرنو, تهران, 1378, ص285.

(2) شاری مەهاباد دەکەوێتەباشووری دەریاچەی وورمێ وە , پێشتر ناوەکەی (سابلاغ) بوە کە ناوێکی تورکیە بە مانای (کانی سارد) دێت, بەڵام لەسەردەمی ڕەزا شادا ناوەکەی کرا بە مەهاباد وژمارەی دانیشتوانی لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا (14–16) هەزار کەس دەبوو, ئەم شارە پێشینەو شوێنێکی تایبەتی لە جولانەوەی کوردایەتی و ئازادیخوازانە هەیە. بڕوانە:

ایغلتن, س,پ, ل52–58“ Entessar, op.cit, P. 16.

(3) لە تشرینی دووەمی 1941دا دەسەڵاتدارانی شورەوی هەیئەتێکیان لە گەورەپیاوانی کوردی هەرێمی موکریان بۆ باکۆ بانگ کردن, ئەم هەیئەتە لە 30 کەس پێکهات کە زۆربەیان سەرۆك عەشیرەت ومڵکدار و پیاوی ئایینی بوون کە لە سەرووی هەموانەوە قازی محمد بوو , ئەمانە نوێنەری حیزبێکی سیاسی یاخود جولانەوەی نەتەوەیی نەبوون و گەشتەکەیان تەنها بۆ بەیەکتر ئاشنا بوون بوو, پێش گەڕانەوەش چاویان بە(جعفر باقروف) سەرۆك کۆماری ئازەربایجانی شورەوی کەوتبوو بێ هیچ خواستو باسێکی سیاسی بەدیارییەوە گەڕابوونەوە کوردستان، ئەم گەشتە بووە سەرچاوەی ترسو نارەزایی کۆنسوڵی بەریتانی لەتارانو لە5ی کانونی یەکەمی 1941دا حکومەتی شورەوی لێ ئاگادار کردەوە، بڕوانە:

قاسملو، چل ساڵ خەبات ،ل50“ حمدی، س.پ، ل405“ بلوريان، س.پ، ل24.

کێشەی (کۆچەرو نیشتەجێکان) هەڵسان بەپێکهێنانی دەستەی چەکدارو ئێشکچی کە ئەرکی پاراستنی ئاسایشی شەوو ڕۆژی شاریان گرتە ئەستۆو ئامادەبوون بەرپەرچی هەر ڕووداوێکی وابدەنەوە هێمنی شارەکە تێکبدات، ئەم هەنگاوانەش لەژێرچاودێری و ڕێنمایی کەسایەتی ڕێزدارو خۆشەویستی شار (محەمەد قازی) کەدواتر بە (پێشەوا قازی محەمەد) [1] شۆڕەتی دەرکرد چوو بەڕێوە، بەچەشنێك مەڵبەندی موکریان، بەتایبەتی شاری مەهاباد دیاردەیەکی نموونەیی ئاسایش و ئارامی بوو بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی.لەم بارەیەوە بلوریان نوسیویە: ((خەڵکی مەهاباد قەت بەتەمەنی خۆیان ڕۆژگاری ئاوا ئازادو خۆشیان نەدیتبوو، کورد گوتەنی گورگ و مەڕ بەیەکەوە ئاویان دەخواردەوە، هەرچەندە هەموو کەس چەکی هەبوو، بەڵام بەدەگمەن ڕووداوی تاڵ و ناخۆش ڕووی‌دەداو لەراستیدا ڕێگاوبانی شارو گوندەکان قەت وەك ئەو پێنجساڵەی کەمەڵبەندی موکریان ئازاد کرابوو ئاوا ئارام و ئەمین نەبوو)) [2].

بەم جۆرە لەمەڵبەندی موکریاندا زەمینەی بوژاندنەوەی کاری ڕێکخراوەیی و پارتایەتی رەخسا، کەهەروەك باوە سەرەتا بەبیروڕا گۆرینەوەوو گەرم بوونی کۆڕی ڕۆشنبیران و لاوانی ولات پارێز دەست پێدەکات، وەك هەژار موکریانی دەڵێت: ((نازانم چۆناو چۆن بوکە چەند کەسێکی تریش ببونە ئاودەنگیمان و شەریکی بیرکردنەوەمان بون (واتە بیری ئازادی و رزگاری کوردستان – ل)، لەسابلاغ حوسێنی زێرەنگەران.. عەزیز کاکەغا کەئەفەسرێکی پۆلیس بوو، مینەی شەرەڤ، عەبدوڕەحمانی کەیانی، لەلادێ کاکەرەحمانی حاجی بایز ئاغا، مەلا رەحمانی حاجی مەلا عەزیزی کەندی، و رەنگە هی تریش کەلەبیرم نەماون، واتە حیزبێك بوین بێ بەرنامەو تەنزیم)) [3].

ئاشکرایە،حزبی ئازادی کوردستان بەیەکەمین ڕێکخراوی دیموکراتیکی پێشکەوتووخوازی نیشتمانی لە کوردستانی ئێران دادەنرێت کە لەقۆناغێکی مێژوویی چارەنووسسازدا واتە کۆتایی سییەکان و سەرەتای دەیەی چوارەمی سەدەی بیستەمدا ڕۆڵی گرنگ و بەرچاوی لە ڕووداوەکاندا بینیووە،بەشێوەیەك بۆ ئازادی کوردستان تێکۆشاوەو گۆمی مەنگی خەباتی نەتەوایەتی‌گەلی کوردی لەو پارچەیەی کوردستاندا شڵەقاندوە کە زەمینەخۆشکەری هەڵسانەوەی جولانەوەی رزگاریخوازی کوردەکانی ئێران بووە،ئەو جولانەوەیەی بوژانەوەیەکی مەزنی بەخۆوەدیت و لەناوەڕاستی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا بەخێرایی بەرەوپێش هەنگاوی نا.

---

(1) قازی محەمەد (1900–1947) کوڕی قازی عەلی کوڕی قازی ابو القاسمەو لەبنەماڵەیەکی ناوداری هەرێمی موکریانە، لەمنداڵییەوە لەسەر دەستی باوکی زانستە ئاینیەکانی خوێندووە، جگە لەزمانی کوردی، زمانی فارسی و عەرەبی بەباشی زانیووەو دواتریش خۆی فێری زمانی تورکی و ئینگلیزی و رووسی کردووە، مرۆڤێکی ئەدەب دۆست و میهرەبان و لەسەرخۆو ڕووناکبیر بووە، لەساڵی 1926ەوە سەرۆکی بەرێوەبەرایەتی فێرکردن و پەروەردەی مەهاباد بووەو بێ موچە دڵسۆزانە ئەرکی خۆی راپەراندووە، دوای مردنی باوکی لەساڵی 1931 بۆتە قازی شەرعی مەهابادو تاکۆتایی جەنگ لەم شوێنەدا خزمەتی کردووە، ماڵەکەی هەمیشە پەناگای لێقەوماوان و بێ نەوایان بووە.

سەجادی، عەلائەدین، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عێراق، بەغدا، 1959، ل 174" جلالی پور، حمید رضا، قاضي محمد، کردستان درسالهای 1320 تا1324، چاپ اول، تهران، 1369.

(2) بلوریان، س.پ، ل27.

(3) هەژار، س.پ، ل54.

کاتێك باس لەدامەزرانـدنی حیزبـی ئـازادی کوردسـتان( )دەکرێت،دەبێت بزانرێت کەسەرچـاوە مێژووییـەکان و زۆربـەی ئەوانـەی قسـەیان لەسـەر جولآنـەوەی نەتـەوەییکورد لەکوردسـتانی ئێرانـدا کردووە،سەبارەت بەدیاریکردنی مێژووی ئەم ڕێکخراوە کۆك نین،ئەوەش ئاساییە چونکە لەولایەنـەوە دکۆمێنتی مێژوویی بڕوا پێکراو لەبەردەستدانەبووە.

شـایەنی باسـە بەشـێکی سەرچـاوەکان مێـژووی دامەزرانـدنی حیزبـی ئـازادی بـۆ سـەرەتای چـلەکان دەگێڕنەوە،(هێمن موکریانی) شاعیر کـەهاودەمی ڕووداوەکـان بووە،کاتێك بـاس لەهەوڵـەکانی(حیزبـی تـودەی ئێران)بۆ دامەزراندنی لقی خۆی لەکوردستاندا دەکات،ئنجـا دێتـە سەرباسـی بـوونی ڕێکخراوێك لەکوردسـتاندا بەناوی حیزبی ئازادی،ئەوەش ئاشکرایەکە حیزبی (تودە/گـەل)ی ئێـران لەتشرینی یەکـەمی1941دا لەلایـەن گرووپێك لەڕۆشنبیرانی لاوی مارکسی لەتاران دامەزراوە.( )

هەروەها (هەژار)ی شاعیر کەلەبیرەوەرییەکانیدا خۆی بەشایە تحاڵی دامەزراندنی ئـەو حیزبـە لەقەڵـەم دەدات،بەجۆرێك قسەلەمێژووی دامەزراندنەکە دەکات کە پاش هاتنی لەشکری سـوری شـورەوی بۆبـاکوری ئێـران و پچڕانی شیرازەی دەوڵەتی ڕەزاشا بووە،واتە دەوروبەری ئابی ساڵی 1941.( )

لەڕاسـتیدا سـەرەتـاو مێـژووی دامەزرانـدنی حزبـی ئـازادی ئەوەنـدە تـەماوی و لێـڵ بووە،بـەجۆرێك شارەزایەکی مێژووی کوردی وەك عەلائەدین سـەجادی خسـتۆتە هەڵەیـەکی زەقـەوە،کاتێك نـاوبراو ئاماژەبـەوە دەدات کەئەو حزبە لەسەر دارو پەردووی(کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردسـتان/ژێکـاف)ولەئـە نجامی پـەرتبوونی ئـەو کۆمەڵەیەوە دامەزراوە،ئەو کۆمەڵەیەی کەزۆربەی مێژوونوسان لەسەر بەرواری دامەزراندنی کۆکن کـە16ی ئـابی ساڵی 1942ە.( )

دیارە لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکرێت کەخودی نوسەری ئـەم بابەتـەش لـەتێزی دکتۆراکەیـدا لـەم ڕووەوە هەڵەی هێندێك لەو مێژوونووسانەی پێش خۆی دووبارە کردۆتـەوەو دوای وەپێشخسـتنی چـەند ئەگـەرێك سەرەتای چلەکانی کردۆتە مێژووی دامەزراندنی ئەوحیزبە. بەلآم پاش وردوبونەوە لەوسەرچاوانەی کەزانیاری و

---

[1] – شایەنی باسـە ئـەم ڕێکخـراوە لـە سەرچـاوەکاندا بـەناوی جیـاواز هـاتووە،وەك:(کۆمـەڵی ئـازادیخوازانی کـورد، کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان، حزبی ئازادیخوای کوردستان، حزبی ئازادیخوازی کـورد، حزبـی ئـازادیخوای کـورد) هاتووە، ئێمە (حزبی ئازادی کوردستان)مان لەتێکڕای ئەوانە پێڕاستره چـونکە لـە مەرامنامەکـەی حزبـدا نـاوی بـەم شێوەیە هاتووە، وەك دواتر ئاماژەی بۆ دەکەین.

[2] – هێمن: تاریك و ڕوون ـ گوڵبژێرێك لە شیعرەکانی هێمن، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا،ل.2

[3] – هەژار(عەبدوڕڕەحمان شەرەفکەندی): چێشتی مجێور، ئامادەکردن و سەرپەرشتی کردنیچاپ: خـانی شـەرەفکەندی، چـاپی یەکەم، پاریس،1997،ل57.

[4] – عەلائەدین سەجادی: شۆڕشەکانی کوردو کوردو دۆماری عێراق ، بەغدا،1959،ل275-276.

[5] – بڕوانە:
د.یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران ـ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوو یـی لـە جولآنـەوەی ڕزگـاریخوازی نەتـەوەیی گـەلی کورد(1939-1979)، سلێمانی ، 2003،ل116.

بەڵگەی تازەیان لەم بارەیەوە خستۆتە بەردەست، لێکۆڵەر دەتوانێت مێژوویەکی ڕاستر لەوەی باسیلێکراوە بۆ دامەزراندنی حزبی ئازادی بسەلمێنێت، دیارە لێرەدا دەبێت ئەوەش لەبیر نەکەین کەقۆناغەکانی ژیانی ئەوحیزبە بۆخۆی هۆکارێکن لەبەردەم دروستبوونی ئەم ناکۆکییەدا، چونکە وەك سەرچاوەکان دەیسەلمێنن حزبی ئازادی لەدوو قۆناغی جیاوازدا ژیاوە، کەیەکەمیان لەکۆتایی سییەکان و ترۆپکی دەسەڵاتی دیکتاتۆری ڕەزاشایە، دووەمیشیان لەگەڵ داگیرکردنی ئێرانە لەلایەن هێزەهاوپەیمانەکان لە25ی ئابی1941 و ڕووخاندنی حکومەتی ڕەزاشاو هەڵوەشاندنەوەی لەشکری شاهەنشاهی‌یە.

لەڕاستیدا ڕەوشی کوردستانی ئێران لەسەرەتای دامەزراندن و قۆناغی یەکەمی حیزبی ئازادی کوردستاندا لەژێر باڵی ڕەشی ڕژێمی شۆڤێنیست و میلیتاریستی ڕەزا پەهلەوی تابڵێی خراپ و نالەباربوو ، بەڵام ئەوەی کەهەمیشە وای کرد کوردستان لەگەڵ ناوچەکانی دیکەی ئێراندا جیاوازی هەبێت، ئەو شەپۆلە ئازادیخوازی و نەتەوەییەبوو کەلەودیو سنوری دەستکردەوە، واتە خەباتی پەرەگرتووی نەتەوەیی گەلی کورد لە پارچەکانی دیکەی کوردستان، بەتایبەتی کوردستانی باشور ــ عێراق، کە پشکۆی کوردایەتی لەکوردستانی ئێراندا دەبووژاندەوە، بەتایبەتی پاش سەرکوتکردنی ڕاپەرینەکانی شێخ مەحمودی حەفید لەکوردستانی باشووردا، قۆناغێکی نوێ لەکاری ڕێکخراوەیی و سیاسی و دروستکردنی کۆمەڵەو پارتەکوردییەکان دەستی پێکردبوو، مەسەلەیەکی‌وا کەکاریگەری خۆی لەسەر ڕەخساندنی زەمینە بۆ دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان هەبوو.

لەو هەلومەرجە سەختەدا، کۆمەڵێك لاوی بەهەست و تێگەیشتووی شاری مەهابادی ناوەندی هەرێمی موکریان، بە پێی داب و نەریتی ئەوکاتی شەوانی مانگی ڕەمەزانی کوردستان، ئێواران پێکەوە کۆبوونەتەوە، بەدەم خوێندنەوەی هۆنراوەی نەتەوەیی هۆنەرانی کوردو قسەکردن لەسەر باس و خواسی سیاسی و ناڕەزایی دەربڕین لەسیاسەتی‌داگیرکەرانی کوردستان و تاوانەکانیان، هەوێنی فیکری دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستانیان لەلادروست بووە، ئەوەی کەلەو دەمەدا بۆخۆی هەنگاوو بیرێکی بوێرانەبووە.

بۆیەکەمین مێژووی دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان، دەکرێت ئەو دکۆمێنیتە بکرێتە بنەما، کە پاشتر هەیئەتی ناوەندی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لە28ی دیسەمبەری ساڵی 1944دا پێشکەشی(مۆڵۆتوف)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی شورەوی کردووە، وبێ‌ئەوەی ناوی حزبی ئازادی بهێنێ، مێژووو خەباتی ئەوحزبەی بەبەشێك لەمێژوو وخەباتی خۆی حسێب کردووە، ئەوەش تاڕادەیەك درەنگ ئاسایی دێتە بەرچاو گەر زانیمان ژێکاف لەسەر دارو پەردووی حزبی‌ئازادی دامەزراوە، بە پێی ئەودکۆمێنیتە دەتوانین مێژووی دامەزراندنی حزبی‌ئازادی کوردستان بۆ حوزەیرانی ساڵی1938بگێڕێتەوە،[1] بەڵام ڕاگەیاندنی ئەوحزبە تاڕادەیەك درەنگ کەوتووەو لەسەرەتای ساڵی 1939دا ڕاگەیەندراوە، وەك لەمەرامنامەی حزبی ناوبراودا هاتووە.[2]

سەبارەت بەدامەزرێنەرانی حزبی ئازادی کوردستان، بەهۆی نەبونی بەڵگەنامەیەکی مێژووی کەناوی دامەزرێنەرانی ئەو ڕێکخراوەی تێداهاتبێت، ولەئەنجامی نهێنی کاروژیانی پڕمەترسی ئەوقۆناغە، تائێستا

---

[1] – بۆ بینینی دەقی بەڵگەنامەکە بەزمانی تورکی ئازەربایجانی، بڕوانە :
{حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، هەولێر، 2004، ل250}.

[2] – اسناد احزاب سیاسی ایران (1320-1330)ش، به کوشش : بهروز طیرانی، تهران، 1376، ص25-30.

www.pertwk.com

بەرِوونی ناوی تێكرای بناغەدانەران و دامەزرێنەرانی ئەوحزبە لەسەرچاوە مێژووییەكاندا نەخراوەتە بەرچاو، بەڵام بەگشتی ناوی بەشێك لەوانە دەركەوتووە كەتێكرِایان لاوی مەهابادی بوون وەك: حوسێنی زێرِەنگەران كەریمی یاهو مەحمود مەحمودیان، حوسێنی لبادی، غەفوری مەحمودیان، محەمەدی راتبی، حوسێنی میكایلی محەمەدی نانەوا زادە، ئەمانە بەسەرۆكایەتی رِوناكبیری مەهابادی(عەزیزوڵڵای زەندی[1] كەبە(عەزیز ئەڵەمانی)یاخود(دكتۆر عەزیز زەندی)ش ناودەبرێت،كەسەجادی گوتەنی((هەتا بڵێیت بەكارو گورج وگۆڵ بوو لەورِۆژەدا بۆ ئیشی كوردایەتی))[2]، یان وەك هەژار موكریانی دەڵێت((پیاوێكی زۆر زاناو دەم پاراوبوو))[3] حزبی ئازادی كوردستانیان دامەزراندا.

شایەنی باسە قۆناغی یەكەمی دامەزراندنی حزبی ئازادی كوردستان كە كەمترلە ساڵێكی خایاند، لەئاكامی توندوتیژی رِژێمی رِەزاشاو سیاسەتی رِاوەدوونانی ئازادیخوازانی كورد لەكوردستانی ئێران لەلایەك، وبەهۆی خۆپارێزی كاركردنی ئەندامان و رِێبەرانی حزب لەلایەكیدییەوە، بەقۆناغێكی ئاڵۆزو لاواز لەژیانی ئەو رێكخراوەدا دادەنرێت، چ لەرِووی نەبوونی مەرامنامەو بەرنامەی گشتگیر، یاخود سەبارەت بەئەنجامدانی چالاكی و پەیوەندی كردن بەجەماوەرو كاریگەری لەسەر رِەوتی سیاسی سەردەم و رِەوشی كوردستانی ئێران، كەلەرِاستیدا سەرچاوەكان لەو رِووەوە شتێكی وایان بۆجێنەهێشتووین، چونكە ئەرشیفەكانی دەزگای پۆلیسی نهێنی ئێرانی سەبارەت بەكوردستان تاهەنوكە بەتەواوی ئاشكرا نەكراون و زانیارییەكان بەشاراوەیی ماونەتەوە.

دیارە ئەوەندە هەیە بە پێی چەند هەواڵێك كەلەگۆشەی هەندێك بیرەوەری، یاخود چەند دكۆمێنتێكی مێژوویی بڵاوكراونەتەوە، حزبی ئازادی كوردستان سەرەتا لەنێو شاری مەهابادا ئەندام و چالاكی هەبووەو هەڵسورِانێكی دیاریكراوی بووە، یەكێك لەچالاكیەكانی بڵاوكردنەوەی بەیاننامەیەكی دەستنووسی بووە كەجگە لەخۆرِاگەیاندن، تێیدا داوالە جەماوەری كورد كرابوو كەبەهانای ئەولاوانەوە بچن كەبۆ كوردستانێكی سەربەخۆ تێدەكۆشن،[4] مەسەلەیەكیوا كەدەزگا سەركوتكەرەكانی حكومەتی ئێرانی هۆشیار كردەوەو هانیدان بۆ رِاوی ئازادیخوازانی كورد قۆڵیلێ هەڵماڵن.

---

1 – عەزیز زەندی(1898-1972) ناسراو بە عەزیز ئەڵەمانی لەدایكبووی گوندی(قالویی زەندان)ی ناوچەی مەهابادە، وەك فەقێیەك لەنێو مزگەوتدا فێری خوێندەواری بووە، ساڵی 1939 لەگەڵ چەند گەرِیدەیەكی مسیۆنێردا چۆتە وڵاتی ئەڵەمان، لەساڵی 1941دا گەرِاوەتەوە شاری مەهابادو لەبەرِێوەبەرایەتی ئیدارەی سجیل كاری كردووە، پاش هەڵوەشانەوەی حزبەكەی چۆتە تەورێزو پاشتر بەرەو تاران ملی ناوەو وەك پارێزەر كاری كردووە، بەنەخۆشی شێرپەنجە كۆچی دوایی كردووەو لە گۆرِستانی (بەهەشتی زەهرا) بەخاك سپێردراوە.

یەكێك لەبەرهەمەكانی كتێبی(ارشاد المذنبین/رِێنوێنی گوناهباران)ە كە لە ئینگلیزیەوە وەرگێرِاوەتە سەر زمانی كوردی و تائێستاش كۆپیەكی لە كتێبخانەی كۆنگرێسی ئەمریكایە.

2 – عەلائەدین سەجادی: سەرچاوەی پێشوو، ل275.

3 – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

4 – غەنی بلوریان: ئاڵەكۆك ـ بەسەرهاتەكانی سیاسی ژیانم، ستۆكهۆڵم، 1997، ل17.

هــەروەها حزبــی ئــازادی کوردســـتان بەمەبەســتی پتــەوکردنی پەیوەندیــەکانی لەگــەڵ نیشتمانپەوەرانی کورد لەعێراق و وەدەستهێنانی کۆمەك و هاوکاری، لـەمانگی ئایاری ساڵی1939دا ئەنـدامێکی خۆی ناردبووە ناوچە سنورییەکانی ئێران ـ عێراق و لەوێ لەگەڵ چەند کوردێکی کوردستانی باشـوور کۆبونـەوەو سـەبارەت بـەهاوکاری دوولایەنـەو خـەبات لـە پێناو ئـازادی کوردسـتاندا گفتوگۆ کرابـوو،[1] ئەوکۆبونەوەیـەی کەبڕیارەکانی بەدەست دەزگا سیخوڕییەکانی عێراق گەیشتبووەوە، حکومەتی پاشایەتی عێـراق کـە ڕۆژئاواگـەراو هاوپەیمان و وابەسـتەی دەوڵـەتی ئیستعماری بـەریتانیا بوو، هەرلـە سۆنگەی ئەوەشـەوە بۆپاراسـتنی خـۆیی و بەرژەوەندی هاوپەیمانـەکانی لـە پاکتی(سـەعد ئابـاد)دا ئەنـدام بوو، ئـەو پاکتـەی کەلـە8ی تـەمووزی سـاڵی 1937دا لەنێوان وڵاتانی ئێران، عێراق، تورکیاو ئەفغانسـتان بەسـترا، وبەندی حەوتـەمی بەئاشـکرا دژایـەتی ئەو وڵاتـانەی لەحاست جوڵانەوەی ئازادیخوازانی گەلی کورددا دەخستە ڕوو.[2]

لێــرەوە حکومــەتی عێــراق ڕژێمــی ڕەزاشــای پەهلــەوی لــەبڕیارەکانی کۆبوونەوەکــەی سەرســنورو مەترسیەکانی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی هەردوولا ئاگادار کردەوە، حکومەتی ئێرانیش هەوڵیدا لـەڕێگای دەزگـا سیخوڕییەکانیەوە بەوردی چاودێری چالاکی و هەڵسوکەوتی ئەندامـەکانی حزبـی ئـازادی کوردسـتان بکات، وئـەو ئەرکەشی سپاردە لێپرسراوی بەشی پاراسـتنی لەشکری ئێـران لـە مـەهابادو سـەرۆکی بـانکی میللی لەوشـارەدا کەبەرنامـەی وردیـان بۆدارشـت،[3] هەربۆیـە پـاش ماوەیـەکی کـەم دەزگـا سـەرکوتکەرەکانی ڕژێمـی پەهلـەوی لەمەهاباد، پـەلاماری لـەناکاوی کـردە سـەرئەندامان و ڕێبـەرانی حزبـی ئـازادی کوردسـتان و پەرتـەوازەی کـردن، (حـاجی خوسـرەوی)یـەکێك بـووە لەئەندامـەکانی حیزبـی ئـازادی کەدەستبەسـەر کـراو ئەشـکە نجەش دراوە، هەروەها حوسێنی زێڕەنگەران و موحەممەدی ڕاتبی لەشـاری مـەهاباد بۆناوچـە دووردەسـتە فارسنشـینەکانی ئێران دوورخراونەتەوە،[4] لەڕاستیدا حوسێنی زێڕەنگـەران کەئـەو دەمەکارمەنـدبوو لەئیـدارەی مالییـەی شـاری مەهاباد لەهەوڵی ئەوەدابووکە بەهۆی دۆستەکانییەوە کـەناڵێك بـۆ پەیوەنـدیکردن بدۆزێتـەوە لـەنێوان حزبـی ئازادی کوردستان و یەکێتی شورەوی بێ‌ئەوەی لەهەوڵەکەیدا سەرکەوتووبێت.[5]

دامەزرێنــەری حزبەکــە عــەزیز زەنــدی بوو، پــاش ئەوپــەلامارە ناچــاربوو ئێــران جــێ بهێڵێــت و بچێــتە ئەڵمان وتاروخانی دکتاتۆری ڕەزاشا ئاوارەبێت، بەوەش پەردە لەسەر قۆناغی یەکەمی تێکۆشانی حزبی ئـازادی کوردستان دادەدرێتەوە.

---

[1] – هۆشەنگ تۆفیق: ئاوڕدانەوەیەك لە حیـزب ئـازادیخوازی کوردسـتان، (ئـاڵای ئـازادی) – ئۆرگـانی حیزبـی زەحمەتکێشـانی کوردستان، ژمارە(59)، 1995/12/3.

[2] – بۆ زیاتر:
محمد صالح الزيباري:ميثاق سعد آباد1937 وأثره على الكورد،(متين)،العدد(102)، تموز2000،ص93.

[3] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل24.

[4] – غەنی بلوریان: سەرچاوەی پێشوو، ل17.

[5] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل93.

www.pertwk.com

ڕوخاندنی ڕژێمی ڕەزاشا لە ئێران و سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان:

ئاشکرایە لەئەنجامی پەرەسەندن و توندوتۆڵ بوونی پەیوەندییەکانی ڕژێمی ڕەزاشای پەهلەوی و دەوڵەتی ئەڵەمانیای نازی، ئێران لەسەرەتای جەنگی دووەمی جیهانیدا ببووە بنکەیەکی ستونی نازییەکان بۆ دژایەتیکردنی بەرژەوەندییە سەربازی، سیاسی، ستراتیژی و نەتەوەییەکانی وڵاتانی هاوپەیمان لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، جگە لەوەی پاش هێرشی بەربڵاوی نازی بۆ سەر خاکی یەکێتی شورەوی و پاشەکشەی سوپای سورلە(12ی حوزەیرانی 1941)دا، هاوپەیمانان گەیشتنە ئەوبڕوایەی کەجگە لەئێران وڵاتێکی دیکەی بەو چەشنە نابیننەوە کەبتوانن پێویستی و هاوکارییەکانی جەنگی لێوە ڕەوانەی بەرەی لاوازی شورەوی بکەن، ئەوەش لەوکاتەدا تەنیا بەداگیرکردنی ئێران و لابردنی ڕەزاشا دیکتاتۆری دۆستی فاشیزم مسۆگەر دەبوو، هەربۆیە هاوپەیمانان لە25ی ئابی ساڵی 1941دا خۆیان بەئێراندا کرد.[1]

لەڕاستیدا داگیرکردنی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە بەخاڵێکی وەرچەرخان و سەرەتای ئاڵوگۆڕێکی لەناکاو لەو وڵاتەدا دادەنرێت، کەگرنگترین دەرهاویشتەکانی هەڵوەشاندنەوەی لەشکری شاهەنشاهی و لێخرانی ڕەزاشاو دوورخستنەوەی لەوڵات و بوژانەوەی ژیانی پارتایەتی و ئازادی ڕۆژنامەنوسی و هەڵچوونی شەپۆلی دیموکراسیخوازی و دژایەتی فاشیزم بوو.

هەل و مەرجێکیوا کاریگەری خۆیان لەسەر ڕووداوەکانی قۆناغە مێژووییەکە جێهێلا کەبەڕوونی لەسەر کوردستانی ئێران و بووژانەوەی جوڵانەوە نەتەوایەتییەکەی ڕەنگی دایەوە. شایەنی باسە ڕۆڵەکانی گەلی کورد هەر بەبیستنی هەواڵی هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکان، هەڵیان کوتایە سەر بنکەو بارەگاکانی لەشکری شاهەنشاهی و باقی دیکەی دام و دەزگا داپلۆسێنەرەکانی ڕژێم و چەکەکانیان لێ داماڵین، ژمارەیەکی زۆر لەکوردە ئازادیخوازە زیندانی کراوەکان، سەرۆک عەشیرەتە نیشتمانپەروەرە دوورخراوەکان، دەرفەتیان قۆستەوەو گەڕانەوە شارو ناوچەکانی خۆیان، ولاوازی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستانی ئێران بۆشاییەکی بەڕێوەبەرایەتی - سەربازی تێدا دروست کردبووکە زەمینەی بۆبوژانەوەی گیانی نەتەوایەتی و گەڕانەوەی نفوزو دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و چەکداری سەرۆک عەشیرەتەکانی کورد ڕەخساندەوە.[2]

لەبارودۆخێکی بەوچەشنە، پاش گەڕانەوەی ئەندامە دوورخراوەکانی حزبی ئازادی کوردستان و عەزیز زەندی سەرۆکیان لەتاراوگە، سەرلەنوێ زەمینەی دامەزراندنەوەی ئەو حزبە لەکوردستانی ئێراندا دامەزرایەوەو بەگیانێکی نوێوە دەستی بەتێکۆشان کرد.

سەبارەت بەمەرامنامەی حزبی ئازادی کوردستان کە پێشتر بەکوردی لەهیچ نووسراو و کتێبێکیمێژووییدا ئاماژەی پێ نەدراوە، دکۆمێنتێکی مێژوویی هەیە کەڕا پۆرتێکی وەزارەتی جەنگی ئێرانییە و بەئیمزای(ابراهیم زند)ی وەزیری جەنگی ئێرانی ئاڕاستەی (علی سهیلی)سەرۆک وەزیرانی ئێرانی کردووە لەشوباتی ساڵی

---

[1] – بۆ زیاتر:
پیتر آوری: تأریخ معاصر إیران، ترجمة: محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، 1379، ص147-150.

[2] – د. یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران، ل64-65.

1943دا، ئەم ڕاپۆرتە کەدەقی مەرامنامەی حزبی ئازادی کوردستانی بەفارسی گرتۆتە خۆ، بۆیەکەم جار لەلایەن نووسەری ئەم دێرانەوە وەرگێردراوەتە سەرزمانی کوردی و بلاّوکراوەتەوە.[1]

مەرامنامەکە لە پێشەکیەك و28خاڵ پێکهاتووە کەزۆر چڕوپڕو دەوڵەمەندە، وەك لەمەرامنامەکەدا ڕادیارە حزبی ئازادی کوردستان ڕێکخراوێکی دیموکراسیخوازی ئەنتی فاشیستی پێشکەوتووخوازی کوردستانی ڕیفۆرمیست بووە، نەڕێکخراوێکی ناسیۆنالستی تۆخ، نەچە پێکی ڕادیکاڵ بووە، بڕوای بەکوردستانێکی ئازادی فرەنەتەوەو فرەزمان و کلتوربووە کەتەواوی نەتەوەکانی وەك کورد، ئەرمەن، ئاسوری.. هتد لەکاروباری نەتەوەیی، ڕۆشنبیری و ئاینییاندا، لەسایەی سیستمێکی کۆماری عەلمانیدا ئازادبن.

شایەنی باسە حزبی ئازادی کوردستان لەمەرامنامەکەیدا مەسەلەکانی: گێڕانەوەی سنوری مێژوویی کوردستان بەهەرێمی لوڕستانیشەوە، یەکگرتن و ڕێکەوتنی بێجیاوازی هاوڵاتیانی کوردستانی لەکوردو ئەرمەن و ئاسورو تورکەکان، گەڕانەوەی کوردە ئاوارەو عەشیرەتە کوردییە دوورخراوەکان، هەڵوەشانەوەی یاسا دیکتاتۆرییەکان، بەڕەسمی کردن و گەشە پێدانی زمانی کوردی وتێکڕای زمانی گەلە غەیرە کوردەکانی کوردستان، دامەزراندنی خوێندنگاو چاپکردنی گۆڤارو ڕۆژنامە بەوزمانانە لەتێکڕای بوارەکانی ژیاندا، دابینکردنی ئازادی بێ قەیدوشەرت و پەرەپێدانی ئازادییە تاکەکەسی و گشتی و کۆمەلاّیەتییەکان و ڕێزگرتن لەمافی میللەتە بچوکەکانی کوردستان و گیانی میللیانی کردۆتە ئامانجی سەرەکی خۆی.

سەبارەت بەهەڵوێستی دیموکراسیخوازی و ئەنتی فاشیستانەی حزبی ئازادی ، لەخاڵەکانی مەرامنامەکەدا مەسەلەکانی: ئامادەکردنی تاك تاکی میللەت بەمەبەستی خەبات دژی بەرەی فاشیستی، تێکۆشانی توند دژی دیکتاتۆری و فاشیستی، بەستنی پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتە دیموکراتەکان و بەرەی دیموکراتی بەمەرجی دانپیانان بەمافەکان و ئازادییەکانی گەلی کوردستاندا، چەسپێنراون و جەختیان لەسەر کراوەتەوە.

هەر لەوڕووەوە، حزبی ئازادی کوردستان لەبەیانامەیەکدا پێشوازی هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکانیان بۆئێران کردو ستایشی لەشکری سووریان کردبوو، وەك لەیەکێك لەدکۆمێنتەکاندا هاتووە((بەبۆنەی هاتنی لەشکری سور بۆ مهاباد، حزبی ئێمە بەیاننامەیەکی نوسی و دەست بەدەست بلاّوی کردەوەو ڕایگەیاند هەرکەس ئەم بەیاننامەیەی پێدەگات، لاپەڕەیەکی لەڕوو بنوسێتەوە، وبیدات بەکەسێکی تر، حزبی ئێمە لەوبلاّوکراوەیەدا لەشکری سووری بەناوی لەشکری ئازاد کەری نەتەوەی کورد ناساند، دوای هاتنی لەشکری سووری سۆڤێت بۆ ئێران دەرکەوت حزبی ئێمە لەناو حیزبەکانی دیکەدا حزبی هەرە پێشکەوتووی دژ بەفاشیست بووە)).[2]

حزبی ئازادی کوردستان مەسەلەی چەکداردن و ئامادەکردنی پێویستییەکانی بەرگریکردن لەکوردستانی کردۆتە یەکێك لەئامانجە سەرەکییەکانی کەلەخاڵی9ی مەرامنامەکەیدا چەسپاندوویەتی ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەئەم حزبە بۆئازادی کوردستان ودژایەتی دکتاتۆری بڕوای بەخەباتی چەکداریش بووە لە پاڵ

---

[1] – بڕوانە:

دکتۆر یاسین سەردەشتی: سەبارەت بە حزبی ئازادی کوردستان، (بەدرخان) ـ مانگنامەیەکی هونەری ڕۆژنامەوانی گشتی ئازادە، ژمارە(38،39)، سلێمانی، 11/22و2003/12/22.

[2] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل24.

خەباتی سیاسیدا، هەرئەمەش بووکەوای لەحزبی ئازادی کرد کەلەجولانەوە چەکدارانەکەی هەرێمی باکوری کوردستانی ئێرانەوە بگلێت کەلەنێوان سالانی(1941 ـ1942)دا دژی هەولەکانی حکومەتی ناوەندی بۆ گێرانەوەی دامودەزگا سەرکوتکەرەکانی بۆ ناوچەی ورمێ هەلگیرسا، ئەوەی دواتر ئاماژەی بۆ دەکەین.

سەبارەت بەئامانجە ئابووریو کۆمەلایەتییەکان، پێویستە بوترێت کە حزبی ئازادی کوردستان هەولی قوتکردنەوەی خەباتی چینایەتی نەداوەو لەروانگەیەکی چینایەتییەوە سەیری مەسەلە ئابووریو کۆمەلایەتییەکانی نەکردووە، هەربۆیە باسی لەستەمی چینایەتی نەکردووەو جوتیارانی بەگژ ئاغاو مولکدارانی لەکوردستانی ئێراندا نەکردووە، بەلکو بڕوایبەوە هەبووە کەگرفتەکان بەشێوازی دیموکراتیو یاساییانە لەلایەن دەسەلاتێکی دیموکراتی پێشکەوتووخوازانە لەکوردستانێکی ئازاددا چارەسەر بکات، هەر بۆیە لەمەرامنامەکەی حزبی ئازادیدا مەسەلەکانی: یەکخستنو پێکەوەگرێدانی هەولو کۆششی تەواوی زەحمەتکێشانو جوتیارانو کرێکارانو مولکداران لە پێناوی بەرهەمی کشتوکالیو مالییات، لەنێوبردنی بێکاریو هەژاری، دۆزینەوەی بازاڕ بۆ بەرهەمی وەرزێرانو چاکردنی ئاستی گوزەرانیان، دامەزراندنی کۆمپانیا هەرەوەزییەکانو سەندیکا کرێکارییەکان، بەستنی پەیوەندی بازرگانی لەگەل دەولەتە ئازادەکاندا، بەرهەمهێنانی کانزاکانو چاکردنی رێگاکانو پێکەوە بەستنی هەرێمەکان لەرێگای تۆرێکی پەیوەندی هاتووچۆوە، دامەزراندنی خوێندنگا وەرزێرییەکان، هێنانی کارگەو ماشێنو هەولدان بۆ میکانیزەکردنی کوردستان، پەرەپێدانی هۆشی کۆمەلایەتی هاولاتیان لەرێگای کردنەوەی شانۆو سینەماو بەرنامە پەروەردەییەکان، تێکڕای ئەوانە بەشێکن لەئامانجەکانی حزبی ئازادی کوردستان.

گرنگترین مەسەلە کە حزبی ئازادی کوردستان بوێرانە بۆ خۆی کردۆتە ئامانجو لەخالی24دا شوێنی بۆ کردۆتەوەو دەلێت کەیاساکانی ولات لەسەرچاوە تەشریعیەکانی ئاینی ئیسلام بەهرەمەندبێت، واتە ئەوسەرچاوەیەی نەکردۆتە چوارچێوەیەکی کۆنکرێتی بۆ یاساکان، ئەو ئاینەی بەئاینی ڕەسمی دەولەت نەناساندووە، جگەلەوەی هەرلەو خالەدا باس لەهاندانی دابو یاسای ئەو گروپو میللەتە جیاوازانەی کوردستان دەکات کەئیسلام نینو ئازادی بێقەیدو شەرتی بۆ تەواوی کاروبارەکانی ئاینیو میللیەکانی پێبەخشیوون، ئەوەش بێگومان جگە لەبیری ئازادیخوازی بناغە دانەرانی حزبی ئازادیو دیدی واقیعبینانەیان بۆ ڕەوشی هەمەلایەنەی ئاینیو مەزهەبیو میللی لە کوردستانی ئێراندا، سروشتێکی خۆرسکو مێژوویی جولانەوەی نەتەوایەتی کوردە.

هەرحال حزبی ئازادی کوردستان بەو بەرنامەیەوە سەرەتای قۆناغێکی نوێی دەستپێکرد، وتادەهات لەنێو خەلکدا لایەنگرو ئەندامی زێدەتر دەبوون، شایەنی باسە هەژار موکریانی لەبیرەوەرییەکانیدا ویڕای ئەوەی خۆی بەئەندامی حزبی ئازادی لەقەلەم دەدات، باس لەهەولەکانی عەزیزی زەندیو پەرەگرتنی ئەو حزبەش دەکاتو نوسیوویە((زۆر کەسی تریش هاتنە ناوحزبەکەوە، عەزیزی زەند بۆ تەبلیغاتی حزب گەشتێکی کرد، شێخ محەمەدی خانەقا، خەلیفە مەلاعەلی زەنبیلیو زۆر ئاغای تری کردبووە دۆستی خۆیو بەلێنی هاوکاری لێ سەندبوون، هەتاسەقز هاتو گەڕایەوە، چووبووە تەورێز، زۆر ئەرمەنی تەورێزیشی کردبووە پەیڕەوانی خۆی.[1]

پەرەسەندنی نفوزی حزبی ئازادی کوردستان بەو خێراییە تاڕادەیەکی زۆر دلی کاربەدەستانیحکومەتی ئێرانی داخورپاند، لەڕاستیدا مەسەلەکە هێندە بەلای حکومەتی ئێرانەوە گرنگ بوو کە خودی شاهەنشاهی

---

[1] – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

سەخڵەت كردبوو، لەو بارەیەوە وەزیری جەنگی ئێران بۆ (عەلی سهیلی سەرۆكیوەزیران)ی نوسیووە ((هەواڵەكانی لەشكری چواری كوردستان ئەوە ڕادەگەیەنن، بەم دواییانە حزبی ئازادی كوردستان لەمەهاباد دامەزراوەو مەرامنامەی حزبی ناوبراو بەزمانەكانی كوردی، ئەرمەنی، ئاسوری نوسراوە بەشێوەیەك لەبارەی ئەم مەسەلەیەوە لێكۆڵینەوەی پێویست ئەنجامدراوە، دامەزرێنەری ئەو حزبە (عەزیزوڵڵای زەندی)یە، هەروەها لەبەر ئەوەی مەسەلەكە بە ئەندازەیەك گرنگەو لەبنەڕتدا لەشكر لەسەربازخانەی مەهابادیٚ نییە دەگونجێت وردە وردە ئەم كارە بیری خەڵكی سادەو ساكاری ئەو ناوچەیە تێكبداتو گرفتێكی زۆر بۆ وڵات بخوڵقێنێت، هەواڵەكە عەرزی واڵا حەزرەتی شاهەنشاهی هومایۆنی كراوەو فەرمانی شاهانەش لەوبارەیەوە دەرچووە دەبێت پێش لەكاری ئەو كابرایە (واتە : عەزیز زەندی ـ ل) بگیرێت)).[1]

لەڕاستیدا ئەم ترسو دڵە ڕاوكێیەی دەسەڵاتدارانی تاران لەخۆڕا نەبوو، چونكە حزبی ئازادی كوردستان لە سۆنگەی بڕوای تەواوی بە خۆچەكداركردنو ڕێكخستنی چینو توێژەكانی كۆمەڵگای كوردستان و بە گژاچوونەوەی فاشیزمو دیكتاتۆریو چەسپاندنی ئازادیو مافی دیموكراتیكی گەلان، هەوڵیداوە ئاشنایەتیو دۆستایەتی لەگەڵ گەورە پیاوانی كوردو ئەرمەندا هەبێتو بەقازانجی وەدیهێنانی ئامانجەكانی ڕێناییان بكات.

ڕاپەڕینی كوردەكانی ورمیٚو حزبی ئازادی كوردستان :

ڕاپەڕینی چەكدارانەی كوردەكانی هەرێمی ورمیٚ(1941 ـ 1942)لە باكوری كوردستانی ئێران یەكێكە لەنۆبەرەو گرنگترین ڕاپەڕینەكانی گەلی كورد لەئێران لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا دژی دامو دەزگا سەركوتكەرەكانی دەسەڵاتی ناوەندی هەڵگیرسا، ڕێبەرانی ئەو ڕاپەڕینە بریتیبوون لەگەورە پیاوانو كەسانی وەك : عەمەرخانی شكاك، ڕەشید بەگی جیهانگیری، تەهاهەركی، زیرۆ بەگی هەركیبوون، وهۆكاری ڕاستەوخۆی ڕاپەرینەكەش بریتیبووله هەوڵەكانی حكومەتی ئێران بۆ گێڕانەوەی لەشكری شاهەنشاهیو پتەوكردنی دەزگاو پۆستەكانی ژاندارمو بەخشینەوەی چەك بەسەر عەجەمە شاپەرستەكانو چەككردنی كورد لەناوچەی ورمیٚو دەوروبەری. شایەنی باسە ڕاپەڕینەكە لەماوەیەكی كەمدا بەخێرایی پەرەی گرتو كۆنترۆڵی ناوچەیەكی فراوانی كردو دەسەڵاتی ناوەندی لەناوچەكە دەرپەڕاند، نەك هەربووە جێگای مەترسیو دڵەڕاوكێی كاربەدەستانی ئێران، بەتایبەتی(علی سهیلی)سەرەك وەزیران، بگرە سەرنجی زلهێزەكانی وەك ئینگلیزو ئەمەریكاو شورەویو دەوڵەتە هەرێمییەكانی وەك توركیای بۆخۆی ڕاكێشاو بووە جێگای گفتوگۆو مشتومڕیان.[2]

پێویستە بوترێت كوردە ڕاپەڕیوەكانی ورمیٚ لەماوەیەكی كەمدا تەواوی شارۆچكەو گوندەكانی دەوروبەری ورمێیان لە پۆستەكانی ژاندارم پاك كردەوەو شاری ورمێشیان بۆماوەیەكی باش گەمارۆدا، بەچەشنێك (ئەمیر ئیبراهیمی)فەرمانداری ئێرانی ئەوشارە ناچاربوو لەگەڵ زۆرینەی پیاوانی حكومەت لەوشارە هەڵبێن، ئەوەش وای لەحكومەتی ئێران كرد لەلایەك ناچاربێت لەگەڵ ڕاپەڕیوەكاندا دانوساندن بكاتو لەلایەكی تریشەوە دەستەودامانی ئینگلیزو ئەمەریكاو شورەوییەكان بێت تالەو سەركوتكردنی ڕاپەڕینەكەدا هاوكاری بكەن. بە پێی

---

[1] – بەدرخان : سەرچاوەی پێشوو، ژمارە(38)، 2003/11/22.

[2] – بۆ زیاتر :

یاسین خالد حەسەن : ڕاپەڕینی كوردەكانی ورمیٚ(1941-1942)ز، (گۆڤارا زانكۆیا دهوك)، كانونینا ئێكی2000، پەرپەندا3، هژمار2، ل167-187.

هەندێك سەرچاوەو بەڵگەی مێژوویی، حزبی ئازادی كوردستان پەیوەندی توندوتۆڵی بەڕا پەڕیوەكانەوە هەبووەو هەوڵیداوە لەسۆنگەی بڕوابوونی بەبەرەنگاربوونەوەی چەكداری دژی دیكتاتۆری و گەڕانەوەی دام و دەزگاكانی بۆكوردستان، دەرفەتی ڕا پەڕینی كوردەكانی ورمێ بقۆزێتەوە تاتێكڕای هاوڵاتیانی ناوچەكە لەچوارچێوەی سیاسەت و ئامانجەكانی خۆیدا ئاراستە بكات، بەتایبەتی ڕێبەرانی ڕاستەقینەی ڕا پەڕینەكە كەئەو سەرۆك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرانە بوون كە پەیوەندی پتەویان بەجوڵانەوەی نەتەوەیی كوردو حزبی ئازادی كوردستانەوە هەبوو.

شایەنی باسە ئاڵای ڕا پەڕیوەكان بریتیبووە لەدووخە نجەری ڕاست و چەپ، سێ ئەستێرە لەسەر تەختێكی سەوز،[1] لەشوعاری حزبی ئازادی كوردستانەوە وەرگیراوە كەلەمەرامنامەكەیدا چەسپاندویەتی، هەروەها ئەوداواكارییانەی ڕێبەرایەتی ڕپەڕینەكەدا بەئامادەبوونی كۆنسلی شورەوی لەكاتی گەمارۆدانی شاری ورمێدا لەدان وساندنەكەی گوندی(عەسكەراوا)ی نزیك ورمێ پێشكەش بەنوێنەرانی حكومەتی ئێران كران، ئەوەی باسی لەبەشداریكردنی كورد لەبەڕێوەبەرایەتی، ئازای نەتەوەیی، كردنەوەی خوێندنگا بەزمانی كوردی، ئازادی گیراوە سیاسییەكان، گێڕانەوەی زەویە زەوتكراوەكان بۆسەرخاكی كوردستان و بۆدەستی خاوەنەكانیان،[2] ئەو داواكارییانەی كوردانەو سیاسییانە فۆرمەڵە كراون و لەوە دوورە بەتەنیا بەرجەستەی خواست و بەرژەوەندی چەند سەرۆك عەشیرەتێك بكات، بەڵكو لەئاسۆیەكی نەتەوەیی قوڵەوە سەری گرتووەو لەڕاستیدا بەشێكە لە ئامانجەكانی حزبی ئازادی كوردستان.

ئەوەی زیاتر ئەو گریمانە دەكاتە ڕاستیەكی مێژوو یی ئەو زانیارییە نهێنیانەیە كە كونسوڵخانەی بەریتانیا لەگەرمەی ڕووداوەكانی ڕا پەڕینی ناوچەی ورمێدا واتە لەسەرەتای ساڵی1942دا، لەلایەن كونسوی توركیاوە بەدەستی گەیشتووە، توركەكان لە سۆنگەی ئەوەوە كە زۆر بەترسەوە دەیانڕوانیە چالاكی سیاسی و نەتەوەیی كوردەكانی ئێران و لەهەركردەیەك دەسڵەمینەوە، بەوردی چاودێری ڕوداوەكانی ناوچەی ورمێیان دەكردو لە ڕێگەی سیخوڕەكانیانەوە زانیارییان لەسەر كۆدەكردەوەو بەریتانی و ئەمریكاییەكانیان لێ ئاگاداردەكردەوە.

ئەو ڕا پۆرتەی كونسوڵخانەی بەریتانیا باسی لەوەكردووە كە لەوكاتەدا حزبێك بەناوی (ئازادی) لەلایەن كوردو ئەرمەن و ئاسورییەكانەوە لە هەرێمەكەدا دامەزراوە، و چالاكیەكانی خۆی لە ناوچەی ورمێدا لەماوەی نێوان كۆتایی ساڵی 1941 وسەرەتای ساڵی1942دا پەرەپێداوە، لەوەش زیاتر لەو ڕا پۆرتە نهێنییەدا هاتووە كە كاتێك كوردە ڕا پەڕیوەكان گەمارۆی شاری (ورمێ)یان داوە، حزبی ئازادی بەیاننامەیەكی بڵاوكردۆتەوە كە تێیدا داوای ئەوەی لە لێپرسراوانی حكومەتی ئێران كردووە شاری ورمێ جێبهێڵن، ئەو بەیاننامەیەی كە ژمارەیەكی زۆریان لەناو شاری ورمێدا بەبازاڕو دیواری شوێنە گشتییەكاندا هەڵواسیبوو، ئەوە

---

[1] – د.طاهر خلف البكاء: التطورات الداخلية في إيران1941-1951، بغداد، 2002، ص115.

[2] – برهان ياسين أبابكر: كوردستان في سياسة القوى العظمى1941-1947، ترجمة: هوراس، دهوك، 2002، ص75-76.

دەگەیەنێت کە حزبی ئازادی کوردستان بەناوی ڕا پەڕیوەکانەوە ئاخاوتووەو لەنێو ورمێشدا لایەنگروئەندامی نهێنی هەبووە.[1]

ڕاستیەکی دیکە هەیە کە جێگەی سەرنجو تێڕامانە، ئەویش ڕۆڵی حزبی ئازادی کوردستانە لە ڕاکێشانی نەتەوە غەیرە کوردەکانی ئێران بۆ ڕیزی تێکۆشان لە پێناوی ئازادیو بەدژی دیکتاتۆری، وەك پێشتر ئاماژەمان بۆکرد حزبی ئازادی کوردستان لە مەرامنامەکەی خۆیدا برایەتیو دۆستایەتی کوردو ئەرمەنو ئاسورییەکانی کردۆتە ئامانجو پێی لەسەر ئەوە داگرتووە کە تەواوی مافە (ئایینیو نەتەوەییو فەرهەنگیوکلتوری) یەکانی ئەو نەتەوانە دەستەبەر بکرێن، ئەوەش کاردانەوەیەکی باشی هەبوو لەسەر دۆستایەتی کوردو ئەو نەتەوانەو لەسەنگەری دژ بە دەسەڵاتی ناوەندی سەرکوتکەردا کۆی کردبوونەوە، بەچەشنێك کە لە مێژووی ئەو ناوچەیەدا کە کێشەو ئاڵۆزی نەتەوەییو مەزهەبی تێداهەبوو کەم وێنەبوو، دیارە ژمارەیەك لەو ئەرمەنیو ئاسورییانە ببونە ئەندامە حزبی ئازادی کوردستانو وەك (هەژار موکریانی)دەڵێت کەبەشێکی ئێشکچییەکانی عەزیز زەندی سەرۆکی حزبی ئازادی کوردستان، ئەرمەنی بوون.[2]

شایەنی باسە دۆستایەتی کوردو ئەرمەنو ئاسورییەکانی ناوچەکە تادەهات پتەوتر دەبوو،کونسوڵی ئینگلیز سەبارەت بە ڕووداوەکانی ورمێو ناوچەکە لە ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا باس لە پەلاماردانی چەکدارانەی خەڵکی هەرێمەکە دەکات دژی هێزەکانی ئێرانیو دەڵێت: ((هێزە چەکدارەکان زۆر تێکەڵبوون، بۆ یەکە مجار لە مێژووی کوشتوکوشتاری مەزهەبی لە ڕەزائیە (ورمێ ـ ل)دا، کوردو ئازەریو موسوڵمانو ئەرمەنو ئاسوری شان بەشانی یەکتری دژی دوژمنی هاوبەش(حکومەتی ئێران ـ ل) دەجەنگان)) .[3]

هەڵوەشانەوەی حزبی ئازادی کوردستان :

ئاشکرایە تا ئێستا سەبارەت بەلەکارکەوتنو هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان لەلایەن مێژوونوسانو بایەخدارانەوە بەڵگەی مێژوویی چەسپاو نەخراوەتە بەرچاو،تەنیا ئەوە هەیە بریتییە لەچەند دیدو بۆچونی جیاواز کەناکرێت وەك ڕاستیەکی مێژوویی چەسپاو پشتیان پێببەسترێت،لەوانە ئەو تۆمەتانەی خراونەتە پاڵ عەزیز زەندی سەرۆکی حزبو کراونەتە فاکتەری هەڵوەشانەوەی ئەو ڕێکخراوە کوردستانییە.

لەو ڕووەوە عەلائەدین سەجادی باس لەعەزیز زەندی دەکاتو دەڵێت((بەرە بەرە حکومەتیئێران ڕایکێشا بۆلای خۆیو بەرزی کردەوە،لەئاخری کارا بەهۆی ئەوەوە گەڵێ لیستی ئەم حزبە))کەوتە دەست حکومەتی ئێرانو کەوتە گرتنی ئەندامانی ئەم حزبەا.عەزیزیش بەتەواوی خۆی بووبە پیاوێکی پیاوانی ئێران))،[4]هەروەها

1- From the British legation in Tehran to the Forcing office, Janq-1942, Fo, 371/31388, Persia1942, PRO.

وەرگیراوە لە : هەمان سەرچاوە ،ل76.

2 – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

3 – وەرگیراوە لە :

یرواند ابراهامیان : إیران بین دو إنقلاب، ترجمە : کاظم فیروزمند ومحسن مدیرشانە چی،چاپ چهارم،نشر مرکز،1380ش،ص266.

4 – عەلائەدین سەجادی: سەرچاوەی پێشوو، ل76.

هەژاریش بەهەندێك گومانەوە نوسیویە((پاشان ڕاست یان درۆ گوتیان لەهەمان كاتدا پیاوی دەوڵەتی ئێران بوو(واتە عەزیز زەندی ـ ل)پارەی لێساندون كەنەهێڵێ بیری ئازادیخوازی پەرە بسێنێ.[1]

لەڕاستیدا ئەو تۆمەتانەی دراونەتە پاڵ عەزیزی زەندی گوایە بۆتە پیاوی دەوڵەتی ئێران و خیانەتی لەحزب و بیری ئازادیخوازی كردووە، جگە لەقسەو قسەڵۆك نە پشت بەهیچ بەڵگەو دكۆمێنتی ڕەسەنی مێژوویی دەبەستێت، ونەلەگەڵ ڕوداوەكانی ئەو سەردەمەو ژیانی عەزیز زەندیدا یەكدەگرێتەوە، چونكە لەتێكڕای ئەوبەڵگەنامانەی كەلێرەو لەوێ لەو قۆناغەدا باسیان لە پیاوانی ڕژێمی ئێرانی و داروودەستەكانی لەكوردستانی ئێراندا كردووە ناوی عەزیزی زەندی نەبراوە،بەڵكو بە پێچەوانەوە وەكو پێشتر لەدكۆمێنتەكەی وەزارەتی جەنگی ئێران ئاماژەمان پێدا،وەزیری جەنگ لەشوباتی1943دا سەرۆك وەزیرانی لەچالاكییەكانی عەزیزی زەندی ئاگاداركردۆتەوەوكارەكانی بەهەڕەشە لەسەر ئاسایشی وڵات دادەنێت،وخودی شاهەنشاهیان لێ‌ئاگاداركردۆتەوەو ئەویش فەرمانی بەوەداوە كەڕێگەی لێبگرن و دژایەتی بكەن.شایەنی باسە هەرخودی ئەو دكۆمێنتە ڕای خراپی حكومەتی ئێران لەسەر عەزیز زەندی بەڕوونی دەردەخات و پێی‌وتووە((كابرایەكی بێ‌سەروبەرو سەرلێشواوە))[2]ئەوەش سوكایەتییەكە كەهەردەم لەفەرهەنگی ڕژێمی شاهەنشاهیدا بۆكەسانی ئازادیخوازونەیارو نیشتمانپەروەر بەكاردەهێنرا.

جگەلەوەی نابێ لێرەدا ئەوە لەبیر بكرێت،كەعەزیزی زەندی پاش هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی كوردستان ودووركەوتنەوەی لەناوچەكەو بەسەربردنی باقی ژیانی لەتەورێزو تاران جگە لەدڵسۆزی بۆ نەتەوەكەی كارێكی دیكەی لێ نەبینراوە،وێڕای ئەوەی وەك لەنوسینێكی كاك(عبیداللە ایوبیان)داهاتووە،لەهاوینی ساڵی 1952 و لەسەردەمی حكومەتە نیشتمانییەكەی دكتۆر مصدق دا،عەزیز زەندی لەگەڵ(ژەنەڕاڵ ئیحسان نوری پاشا)ی ڕابەری شۆڕشی نەتەوەیی ئاگری لەكوردستانی باكوور(1927 ـ 1930)،كەئەودەمە وەك پەنابەر لەتاران دەژیا، پێكەوە لەگەڵ(سەید عەبدوڵلای گەیلانی)ڕێكخراوی نهێنییان بەناوی(كۆڕی بەرزی تایبە تمەند)دروستكردووە[3]تاكو مافەكانی گەلی كورد لەڕێگای پەیوەندیكردن بەوڵاتە زلهێزەكانەوە بەتایبەتی(وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا)بهێننەدی،هەروەها لەشەستەكانداكە (جەلیلی گادانی)لەتاران چاوی بەعەزیز زەندی كەوتووەو دەربارەی نوسیویە :((زۆر كوردێكی بەهەست مابوو،گەلێك بۆكوردە بەش خوراوەكەی بە پەرۆش بوو)).[4]

شایەنی باسە هەندێكی دیكە بێ‌بەڵگە هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی كوردستان بۆ فاشی بوونی عەزیز زەندی دەگێڕنەوە،(حوسێنی مەدەنی)لەم بارەیەوە دەڵێت((وا پێدەچێت عەزیز زەندی پەیوەندی بەئەڵمانییەكانەوە بووبێ،كەلەسەرەتای شەڕەكەدا لەزۆربەی ناوچەكانی ئێراندا خاوەن نفووز بوون،بەدوای

---

[1] – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

[2] – بەدرخان: سەرچاوەی پێشوو،ژمارە(38)،2003/11/22.

[3] – گۆڤاری(ئاوێنە)،ژمارە(4)، خەزەڵوەری1369، ل24.

[4] – هۆشەنگ تۆفیق: سەرچاوەی پێشوو، ئاڵای ئازادی، 1995/12/10. شایەنی بسە گادانی وەك تێكۆشەرێكی كورد سەردەمانێك لەتاران ژیاوەو نوسەرێكی ڕاستگۆو ئەندامی دەفتەری سیاسی حزبی دیموكراتی كوردستانی ئێرانە

www.pertwk.com

شکست و پاشەکشەی ئەڵمانییەکان لەئێران (حزبی ئازاد یخوازی کورد)یش لەفرەکەوتووە)).[1] دێـدێکی بـەم چەشـنە دەگونجێت لێکدانەوەیـەکی هەڵـەبێت بـۆ ڕووداوەکان، یـاخود لـەونازناوەوە سەرچـاوەی گرتبێـت کەعەزیز زەندی پێ ناسراوە واتە عەزیز ئەڵمانی کەبەهۆی ڕووخسـارو ڕێکپۆشـی نـاوبراو و ئـاوارەبوونی چـەند ساڵەی لەوڵاتی ئەڵەمانیا بووە، نەك بەهۆی لایـەنگری لەفاشیزم، چـونکە وەك لەمەرامنامەکـەی حزبـی ئـازادی کوردستـاندا دەرکەوتووە ئەو حزبەو سەرۆکەکەی بەیەکەمین ڕێکخراوە سیاسییەکانی دژبـە فاشـیزم لەناوچـەکەو بگرە لەسەرانسەری ئێرانیشدا دادەنرێت.

لەڕاسـتیدا ڕایـەکی(کـریس کۆچـێرا)هەیـە سـەبارەت بەهەڵوەشـاندنەوەی حزبـی ئـازادی کوردسـتان کە پێویستە لێرەدا ئـامـاژەی پێبـدرێتو ئیستیکی لەسـەر بکرێت، کۆچـێرا بە پشت بەسـتن بـەڕا پۆرتێکی (ریـدر پۆلارد)یسەفیری بەریتانیا لەتاران کەبۆ وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکـەیخۆی بـەرز کردۆتـەوە دەڵێـت((دوو ڕووداو هەن کەهەڵوێستی بە پارێزی، روسـەکان سـەبارەت بەچـالاکی نەتـەویی کـوردان لـەم سـاڵەدا1942دا بـەجوانی بەرجەسـتە دەکات، لـەمانگی 1ی 1942دا دەسـەڵاتدارانی سـۆڤییەت کۆمیتـەی((حزبـی ئـازادیخواز))کـەکوردو ئاشوریو ئەرمەنیان یەکدەخست دوای ئەوەی ئەنـدامانی ئـەم حزبـە بەگـژ چـەندرمەی ئێرانـدا چوون، روسـەکان هەڵیانوەشاندنەوە))[2]

ئەم بۆچونەی کۆچێرا زیاتر لەبۆچوونەکانی دیکە گونجاو شیاوترەو دەتوانرێت بەفاکتـەری سـەرەکی لەکارکـەوتنی حزبـی ئـازادی کوردسـتان بدرێتـە قەڵەم، چـونکە وەك سەرچـاوەو بەڵگـە مێژووییـەکان دەریدەخەن، سیاسـەتی شـورەوی لـەباکووری ئێرانـدا بریتیبـوو لە پاراسـتنی ئاسـایشو ئـارامی ناوچـەکە تـاکو گرەنتـی تێپـەڕبوونی ئـەو هاوکارییانـەی بکـات کەلەلایـەن وڵاتـانی هاوپەیمانـەوە لەباشـوری ئێرانـەوە بـۆ بـەرەکانی شـەڕ لەشـورەوی دەگوازرانـەوەو هەڕەشـەی فاشـیزم لەسـەرخۆی کەمبکاتەوە، هەربۆیـە شـورەوی دژی هەرجوڵانـەوەو لایـەنێك ڕادەوەسـتا کەئـەو ئارامییـە بشـێوێنێو بـەردەوام گومـانی فاشـیزم بوونیـان دەخستەسەر،[3] دیارە سەرنجی بەرپرسانی دەوڵەتی شورەویو هەڵوێستیان لەهەمبەر ڕا پەڕینی کوردەکانی ورمـێ ئەو مەسەلەیە زۆر بەڕوون نیشان دەدەن.

(مۆلۆتـۆف)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی یەکێتی شورەوی لەنامەیەکی خۆیدا کەبۆ (سمیر تـۆڤ)ی بـاڵیۆزی شـورەوی لـەتاران ناردووە، لەسـۆنگەی لێکدانەوەیـەکی نازانسـتییانە بۆکێشـەی کـوردو خـەباتی چـەکدارانەی کوردەکانی ورمێ دژی دامو دەزگا سەرکوتکەرەکانی دەسەڵاتیناوەندی، بەڕاشکاوی نوسیویە((خەباتی کوردەکـانی ئێـران بـۆ خودموختـاریو سـەربەخۆیی بـە پێی ناوەرۆکـە کۆمەڵایەتییەکـەی، دیفاعێکی کۆنە پەرسـتانەیە لەدەرەبـەگی جیـاوازیخوازی کـورد دژبـە سیاسـەتی سـەنترالیزم لەئێرانـدا... جیـاوازیخوازی کـوردان لـەئێران هەمیشە لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بووە بیانوویەك بۆسیاسەتی ئینگلیـزو تورکـان... سـەرۆکە کوردەکـان خـەڵکی

---

[1] – حوسێنی مەدەنی : کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، خاکەلێوەی1380ی هەتاوی، ل194.

[2] – تەلەگراف رۆژی 1942/1/14ی ریدر پولاردی بەریتانیا لەتارانێ ، وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوەی ئینگلیسـتان37131388. وەرگیراوە لە :

کریس کۆچیرا : کورد لەسەدەی نۆزدەوبیستدا ، وەرگێرانی : حەمە کەریم عارف، هەولێر، 2003، ل205.

[3] – بۆ زیاتر : {برهان یاسین أبابکر : سەرچاوەی پێشوو، ل70-71}.

ئاسايی كورد گوێڕايەڵيان نين،زۆربەيان بەكرێگيراوی دەوڵەتە جۆربەجۆرەكانی ئيمپرياليستين و بگرە لەناويشياندا ڕاسپاردەی دەوڵەتە فاشيستەكان كەم نين))[1]

شايەنی باسە مۆلۆتۆڤ ئەم بۆچوونە هەڵەيەی بۆ لێپرسراوە سياسی و سەربازييەكانی شورەوی لەئێران دووپاتكردۆتەوەو داوای لێكردوون هاوكاری تەواوی سوپای ئێرانی بكەن بۆ دژايەتی هەر هەوڵێكی كورد بۆسەربەخۆيی و ئازادی كوردستان و دەزگاسەركوتكەرەكانيان لەناوچەكە دا بمەزرێتەوە،مەسەلەيەكی وافاكتەری سەرەكی شكستی ڕاپەڕينی كوردەكانی ورمێ دادەنرێت، ئەو ڕاپەڕينەی كە حزبی ئازادی كوردستان بەشداروهاوكارو تاڕادەيەكيش زمانحاڵی بوو.

ئەو هەڵوێستە مەنفييەی شورەوی سەبارەت بەڕاپەڕينی چەكدارانەی كوردەكانی ورمێ و جوڵانەوەی ئازاديخوازی كوردستان وای لەهەندێك نوسەر كردووە بكەونە هەڵەوەو بە پشت بەستن بەسەرچاوە شورەوييەكان ڕاپەڕينی ورمێ لەساڵی 1941 ـ 1942دابەدەستی نازييەكان بزانن.[2]

هەرحاڵ شكستی ڕاپەڕينەكەی ورمێ بووەهۆی دروستبوونی بيروڕای جياواز لەنێو حزبی ئازادی كوردستاندا كەكەوتبووە بەرفشارو پيلانی شورەوييەكان لەهەرێمی ورمێ و موكريانی كوردستانی ئێراندا،لێرەدا دووبەرەكی لەنێو سەركردايەتی ئەو ڕێكخراوەدا دەركەوت،عەزيز زەندی سەرۆك و چەند ئەندامێكی ديكە كە پاش ڕوداوەكانی ورمێ بڕوايەكيان بە پاڵپشتی و لافی ئازاديخوازێكی شورەوييەكان نەمابوو،نوێنەری باڵی كەمينەبوون،كەلەو قۆناغەدا وازيان لەكاری سياسی هێناودانيشتن،باڵەكەی دی كەحوسێنی زێڕەنگەران ڕێبەرايەتی دەكرد، پاش ماوەيەكی كەم لەگەڵ ژمارەيەكی ديكەی ڕۆشنبيرە لاوەناسيۆناليستەكانی شاری مەهاباددا،ڕێكخراوێكی نوێيان لەسەردارو پەردووی حزبی هەڵوەشاوەی ئازادی كوردستان دامەزراند،كەناسيۆنالست ترو مەزهەبی تر دوورلە ڕاپەڕينی عەشيرەتە كوردييەكان و خەباتی چەكداری بوو،ئەو ڕێكخراوەش (كۆمەڵەی ژيانەوەی كوردستان/ژێكاف)بوو.[3]

---

1 – وەرگيراوە لە{ حاميد گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل100-101}.

2 – عبدالهادي كريم سلمان: إيران في سنوات الحرب العالمية الثانية، مركز دراسات الخليج العربي،البصرة،1986،ص85-86.

3 – بۆ زياتر:{ حاميد گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو}.

www.pertwk.com

دووەم: کۆمەڵەی (ژ . ك)

کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد کە کورتکراوەکەی (ژ.ك)ەو زۆر جاریش تەنیا بەکۆمەڵە ناودەبرێت، لەبەرواری 25ی مرداد/گەلاوێژی 1321ھ بەرامبەر 16ی ئابی 1942ز لەلایەن ژمارەیەك لەرۆشنبیران و کاسبکارانی شاری مەھاباد لەکوردستانی ئێران وەك ڕێکخراوێکی سیاسی نەتەوەیی رووت دامەزرێنرا [1]، ناوی دامەزرێنەرانی ئەم ڕێکخراوە لەسەرچاوە مێژووییەکاندا ھاوجووت نین [2]، بەلام بەگشتی ناوی تاقمی دوازدەکەسی دێت کە ئەمانەی خوارەوەن:

1- حوسێن فروھەر - کارمەند
2- عەبدولرەحمان زەبیحی
3. قادری مودەریسی - کارمەند
4- عەبدولرەحمانی ئیمامی ـ کارمەند
5- نەجمەدینی تەوحیدی - کارمەند
6- محەمەدی نانەوازادە-
7- عەلی مەحمودی ـ مامۆستا
8- محەمەد ئەسحابی - مامۆستا
9- عەبدوڵڕەحمانی کەیانی - دوکاندار
10- سەدیقی حەیدەری - کارمەند
11- قاسمی قادری - مامۆستا
12- مەلا عەبدوڵلای داودی ناسراو بە مەلای حەجۆکی - بازرگان و رووناکبیر [3] ..

---

(1) دەربارەی مێژووی دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژ.ك) مێژووی جیاوازو دوور لەیەك دانراوەو کەمێژوویی راستەقینە نین، بلوریان و رەحیمی قازی ساڵی 1938 و رۆزفیلت 1943 و زۆربەی سەرچاوەکانی دی 25ی گەلاوێژیان بە16ی ئەیلول داناوە کەلەراستیدا مانگی گەلاوێژ (تەمووز – اب) دەگرێتەوە، سەیر ئەوەیە خودی قاسملو کەلە (چل ساڵ خەباتدا) مێژووە راستەکەی نوسیووە لە شوێنێکی تردا 16ی سێبتمبەر / ئەیلولی بەھەڵە داناوە:

بلوریان، س.پ، ل18" احمد، دراسات في تأريخ ايران..، ص257" Roosvelt, op.cit,p13، ایغلتن، س.پ، ل66، قاسملو، چا ساڵ خەبات، ل28" Gassumlu, op.cit,p118.

(2) ھەندێك سەرچاوە ناوی (عزیز زەندی، رەحمانی علوی، محەمەد ئەمین شەرەفی، محەمەد یاھو)شیان وەك ئەندامی دامەزرێنەر ناوبردووە. بڕوانە:

ایغلتن، س.پ، ل66" گادانی، س.پ، ل20" بلوریان، س.پ، ل17-18.

(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل28، ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل59.

www.pertwk.com

ئامانجی یەکەمی کۆمەڵەی (ژ.ك)، بەدیهێنانی ماف خۆدموختاری بوو بۆ گەلی کورد لەکوردستانی ئێران، مەسەلەی خەباتیشی بۆ رزگارکردنی سەرانسەری کوردستانی مەزن و یەکگرتنەوەی کوردستانی دابەشکراوو دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆی بۆ قۆناغێکی دواتر دانابوو[4]، کۆمەڵە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی پشتی بەزانست و خوێندەواری و گەشەکردنی کۆمەڵایەتی دەبەست لەجیاتی چەك و پەلامارو هێرش بردن، هەر بۆیە لەقۆناغی یەکەمی دامەزراندنیدا زۆر بەتوندی هێرشی تەبلیغاتی دەکردە سەر شێوازی کاری عەشیرەتی [1]، بەلەبەرچاوگرتنی تایبەتمەندی و رەوشی ئاینی کوردستان کۆمەڵە بنەماکانی خۆی لەسەر چوار کۆڵەکە دامەزراندبوو کە (ئیسلامەتی، کوردایەتی، مەدەنیەت، صولح و ئاشتی خوازی)یە، لەم رووەوە هاتووە: ((7ـ بەبۆنەی موتەدەین بوونی بەشی زۆری نەتەوەی کورد بەدینی ئیسلام کۆمەڵەی کوردستان تەنیا دینی موقەدەسی ئیسلام بەرەسمی دەناسیّ و بۆ تەرویجی شەریعەتی خاوێنی ئیسلام و بەجیّ گەیشتنی هەمو ریوشوێنێکی ئیسلامەتی تی دەکوشیّ و لەگەڵ موونافیقان بەربەرەکانییەکی بەشیدەت ئەکا))[2].

کۆمەڵە مەسەلەی کاری دیموکراتی وەك رێبازێکی گونجاو بۆ گەیشتن بەئازادی و بەختەوەری کۆمەڵگا دەبینی و دەرگای بەئەندام بوون لەم رێکخراوەدا تەنها لەبەردەمی کەسانێك کرابووە کەلەدایك و باوکەوە کورد و کەسانی باش و پاك و بروا پێکراو بوون، لەم رووەوە تەنها چاوپۆشی لەئاسوورییەکان دەکرا، ئەویش بۆ پتەوی پەیوەندییەکانی هەردوولا لەم ناوچەیەدا دەگەرێتەوە[3].

ئەو کەسەی دەبووە ئەندامی کۆمەڵە دەبووایە سەرەتا خۆی بشۆردایەو لەروانگەی ئایینییەوە خۆی خاوێن کردبا، ئەوسا دەهاتە کن سیّ ئەندامی (ژ.ك)و لەشوێنێکی نهێنی و تایبەت سوێندی ئەندامەتی بەقورئان و ئاڵای کوردستان و [4] و شمشێرو شەرەف خۆی دەخوارد کە:((.. لەم رووەوە بەدڵ و گیان بۆ ئازادی کوردستان تیّ دەکۆشم و تامردن قوسور ناکەم، هیچ بەرژەوەندییەك وەپێش بەرژەوەندی خزمەت بەوڵاتەکەم ناکەم، برای حیزبیم بەقەد خۆم خۆش دەوێت، هەتا مردن بەزمان، بەقەڵەم، بەئیشارەو بەهیچ جۆریّ خەیانەت بەحیزب ناکەم و راستی لیّ ناڵێم و ناوی نهێنی ئەندامان

---

(4) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە1، ساڵی یەکەم، پووشپەری 1322 بەرامبەر جولای 1943، ل201. وەرگیراوە لە: نەبەز، جەمال، گۆڤاری نیشتمان تەموزی 1943–مایسی 1944 زمان حاڵی کۆمەڵەی ژێ کاف و ئایدۆلۆژی هووردە بۆرجوای رۆشنبیری ناسیونالیست لەکوردستاندا، بنکەی چاپەمەنی و ئازاد، ستۆکهۆڵم، 1985.

(1) لەدیاری کۆمەڵەی ژ.ك بۆ لاوەکانی کوردا هاتووە" عەشیرەتەکانمان کیّ هەیە لەدەستیان وەرز نەبوبیّ، باوەڕ بکەن کارەساتی وایان هێناوەتەدی، کەدونیای شارستانێتی لێیان بێزارە.. تەنیا ئەوانن بەرهەڵست بۆ پێشکەوتنی کورد" بڕوانە:حەسەنپوور،س.پ،ت،ل92.

(2) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 6، رەشەممەی 1322، ل16" صمدی، س.پ، ل110.

(3) دەباغی، عبدالقادر، راپەرینی (کۆمەڵە)ی ژیّ کاف، وەلامێك بەنامیلکەی ژ–کاف چ بوو؟ ئینشاراتی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بیّ شوێن، بیّ مێژوو، ل10" Rossevalt, op.cit,p136.

(4) ئاڵای کوردستان کەژ.ك بۆ سوێندخواردن دای دەنا لەسیّ رەنگی سور، سپی و سەوز پێکدەهات کەلەناوەراستیدا وێنەی خۆرێك دروست کرابوو کەپیتی (J.K)ی لاتینی لەبەشە سپییەکەیدا بوو، بڕوانە" صمدی، س.پ، ل109.

www.pertwk.com

لای کەس نادرکێنم))[5]، لەرێخستنی ئەندامانیشدا کۆمەڵە پەیڕەوی شانەی بچوکی نهێنی دەکرد کەژمارەی ئەندامەکانی لە 7ـ9 کەس بوون، هەریەکەمان لەمانە خاوەنی ناوو ژمارەی نهێنی خۆیان بوون و جگە لەیەکدیی و سەرۆك شانە کەسێکی دیکەیان نەدەناسی. بۆنموونە: عەبدولقادر دەباغی بە ع. سیامك .57، رەحمانی شەرەفکەندنی بە ع. هەژار 20و مەنافی کەریمی بە م. آریا 27 دەناسران [6].

شایەنی باسە بەمەبەستی پەرەپێدانی چالاکییەکانی کۆمەڵەو پتەوکردنی ریزەکانی، نزیکەی 100 کەس لەئەندامانی ئەم رێکخراوە کە (میرحاج و مستەفا خۆشناو) کەدوو ئەفسەری کوردی نیشتمانپەروەری کوردستانی عێراقیان دەگەڵدا بوون لەکۆتایی نیسانی 1943دا لەباغی (داودی) لەنزیك چیای (خوداپەرست)ی رۆژهەڵاتی مەهاباد کۆبوونەوەیەکی فراوانیان ئەنجامدا کەلەشێوەی کۆنگرەدابوو، تیایدا پاش هەڵسەنگاندنی هەل ومەرجی گشتی کوردستان و ئەرکە سەرەکییەکانی کۆمەڵە چەند برپارێکی گرنگ وەرگیرا:

1ـ گۆڤارێك بەناوی (نیشتمان)ەوە چاپ بکرێت و وەك ئۆرگانی کۆمەڵە بیروراو دیدو هەڵوێستەکانی تیادا بلاوبکرێتەوە.

2ـ هەوڵدان بۆ پەیوەندی گرتن بەلێپرسراوانی شورەوی لەئێران بەمەبەستی بەدەستهێنانی هاوکاریی و پاڵپشتی دەرەکی بۆ بەدیهێنانی مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد.

3ـ دانانی وشەی نهێنی بەمەبەستی یەکتر ناسینی ئەندامەکانی کۆمەڵە کەبریتی بوو لە (خوداپەرست شتێکی چاکە).

4ـ هەڵبژاردنەوەی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵەو دابەشکردنی ئەرکەکانیان بەم شێوەیەی خوارەوە:

حوسێن فروهەر ـ لێپرسراوی کۆمیتە، قادری مودەریسی ـ بەرپرسی لیژنەی راوێژکاران، عەبدولرەحمانی زەبیحی ـ بەرپرسی چاپ و بلاوکردنەوە، سەدیق حەیدەر فاروقی ـ راسپاردەو کارمەندی بلاوکردنەوەی بلاوکراوەکان، نەجمەدینی تەوحیدی ـ بەرپرسی مالی، محەمەدی یاهوـ نووسەرو رێکخەری کاروبارەکانی کۆمیتە، عەبدولرەحمانی ئیمامی ـ پشکنەر، قاسمی قادری ـ ئەندامی لیژنەی راوێژکاران، محەمەدی ئەسحابی ـ ئەندامی لیژنەی راوێژکاران، رەحمانی کەیانی ـ راوێژکار، حامدی مازوچی ـ رێکخستن، محەمەدی سەلیمی کارمەند، عەلی مەحمودی ـ ئەندامی کۆمیتە، محەمەدی نانەوازادە ـ فەرماندەی هێز[1] .

بەم جۆرە کۆمەڵە دەستی کرد بەپەرەپێدانی کاری رێکخراوەیی و لەماوەیەکی کەمدا جگە لە کۆمیتەی مەهاباد کەلەلایەن مەلای حەجۆکییەوە رێبەرابیەتی دەکرا، کۆمیتەی لەزۆربەی شارو ناوچەکانی هەرێمی موکریان لەنەغەدە، سندوس و بۆکان دامەزراندو رۆژلەدوای رۆژ نفوزی لەپەرەسەندندا بوو، بنکەی رێکخستنەکانی کۆمەڵە لەچینە مام ناوەندییەکان و زەحمەتکێشانی شارو لادێ بوون وەك: کارمەندان، کاسبکاران، خوێندکاران، رووناکبیران، جووتیاران و رەش و رووتانی

---

(5) هەژار، س.پ، ل58.

(6) صمدی، س.پ، ل111، دەباغی، س.پ، ل10.

(1) صمدی، هـ.س، ل112، ایغلتن، س.پ، ل70−71،ە ملا عزت، س.پ، ل66.

کورد[2] دیاره چوار دەسته کە: شێخ، مەلا، سەیدوئاغایە مافی ئەندامەتی (ژ.ك)یان هەبوو، بەڵام هەرگیز ئەو مافەیان پێ ڕەوا نەبینرابوو، بگەنە سەرکردایەتی و پلەی ڕێبەرایەتی، کۆمەڵە لەرووی تێڕوانین و دیدی سیاسییەوە ئەندامەکانی خۆیان بەتیۆرو تیزێکی سیاسی ــ فەلسەفییەوە نەبەستبۆوەو بەڵکو هەروەك هێمن دەڵێت: ((..ئەندامانی کۆمەڵە لەهەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردەواری پێك هاتبوون و جیاوازی بیروڕای سیاسی و فەلسەفی یان هەبوو.. بەڵام هەموو لەبەر شتێك ڕێکەوتبوون ئەویش ڕزگاری کوردستان بوو))[3].

(ع ـ ساسان) ناوێك لەگۆڤاری نیشتمانی زمانحاڵی کۆمەڵەداو لەژێر وتارێکدا بەنێوی (کوردستان ماڵی کوردە) دا دەڵێت ((کورد بەهەموو هێزی خۆی ئەچریکێنێ ئەڵێ کوردستان ماڵی خۆمە بەکەسی نادەم، وڵاتی خۆم بۆ کەس بەجێ نایەڵم، لەکوردستان بووم لەکوردستان ژیاوم و ئەژیم و ئەبێ هەر لەکوردستان و لەڕێگای کوردستانیشدا بمرم))[1].

بەپێچەوانەی ئەوەی کە أرفع ئاماژەی بۆ کردووە، گوایە کۆمەڵە ڕێکخراوێکی تەواو خۆ جێ بووەو پەیوەندی بەحیزبی هیواو کوردەکانی عێراقەوە نەبووە [2]، سەرکردایەتی کۆمەڵە لەو بڕوایەدا بوون کانابێت چالاکی و ڕێکخستنەکانی ڕێکخراوەکەیان لەناوچەی موکریان و مەهابادا قەتیس بێت، بەڵکو هەر لەسەرەتاوە بایەخیان بەدامەزراندنی پەیوەندی پتەو لەگەڵ کوردەکانی پارچەکانی تری کوردستان، بەتایبەت کوردستانی عێراق دەدا، بۆ ئەم مەبەستەش یەکێك لەئەندامە ناسراوەکانی خۆی کە (محەمەد ئەمین شەرەفی)یە ڕەوانەی کوردستانی عێراق و تورکیا کرد. ناوبراو کاتی سەردانەکەی بۆ کوردستانی عێراق، چووە کەرکوك و سلێمانی و چاوی بەئەندامانی سەرکردایەتی حیزبی هیوا[3] کەوت و باسی ڕێگرە سەرەکییەکانی بەردەم خەباتی نەتەوایەتی کوردو پتەوکردنی پەیوەندییەکانی نێوان هەردووولا کرا[4].

جگە لەوە لەمەهاباد پێشوازی لەنوێنەرەکانی پارچەکانی تری کوردستان وەك: ئیسماعیل حەقی شاوەیس و عوسمان دانیش لەسلێمانی، قەدری جەمیل پاشا لەحەڵەب، قازی مەلا وەهاب

---

(2) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل28" شریف، س.پ، ل33.

(3) هێمن، س.پ، ل21.

(1) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 15، ساڵی یەکەم، پووشپەڕی 1322 بەرامبەر جولای 1943، ل22.

(2) ارفع، س.پ، ل73.

(3) حیزبی هیوا لەساڵی 1939 وەك ڕێکخراوێکی نهێنی لەشاری سلێمانی دامەزرا بەسەرۆکایەتی کەسایەتی ڕووناکبیر (ڕەفیق حیلمی) ئەم حیزبە کەسروشتێکی نەتەوەیی نیشتمانی هەبوو لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا پەرەی سەندو ژمارەیەکی زۆر لەخوێندکاران، کارمەندان، ئەفسەران، کاسبکاران و بازرگانانی کورد لەدەوری کۆبوونەوە، ناوەندی حیزب لەشاری بەغدا دانراو لقی لەزۆربەی شارەکانی کوردستانی عێراق و تەنانەت دەرەوەش دامەزراند، لەبەر سروشتە نەتەوەییەکەی و هەڵوێستی ئاسایی لەحکومەتی بەریتانیا ئەم حیزبە لەلایەن کۆمۆنیستەکانی عێراقەوە دژایەتی دەکرا تا لەساڵی 1945 هەڵوەشایەوە، بڕوانە:

ملا عزت، س.پ، ل114" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل72.

(4) صمدی، س.پ، ل114" ایغلتن، س.پ، ل73.

لەکوردستانی تورکیا کرا [5]، لقەکانی کۆمەڵەی (ژ.ك)یش لەشارەکانی کەرکوك، هەولێر، شەقلاوە، سلێمانی، دامەزران، ئەم پەیوەندییە گەیشتە رادەیەك کەنوێنەرە نەتەوە خوازەکانی پارچە جیاوازەکانی کوردستان لەئابی 1944و لەچیای (دالانپەر) کەدەکەوێتە سنوری ئێران – عێراق – تورکیا، کۆبوونەوەو پەیمانێکیان بەست بەناوی (پەیمانی سێ سنور) کەتیایدا لەسەر دوازدە خاڵ رێکەوتبوون، گرنگترینیان ئەوە بوو کە جگە لەمانەوەی لقەکانی (ژ.ك) لەهەریەك لەم پارچانەدا، سەرکردایەتییەکی یەکگرتوو بۆ هەموو کوردستان پێکبهێنرێت کەئاراستەی خەباتی نەتەوایەتی کورد تاسەرکەوتن بکات، بەشداربوانی ئەم پەیمانە بەپێی سەرچاوە جیاوازەکان وەك لای خوارەوەن:

لەکوردستانی عێراق: شێخ عەبدوڵلای زینۆ،ووردی، سەعیدی کانی مارانی، سەید عەزیز شەمزینی، حەمزە عەبدوڵلا.

لەکوردستانی ئێران: قاسمی قادری، رەحمانی ئیلخانی زادە.

لەکوردستانی تورکیا: قازی مەلا وەهاب.

لەکوردستانی سوریا: قەدری جەمیل پاشا زادە[1].

بلاوبوونەوەی ناوبانگی کۆمەڵەو پەیوەندی لەگەڵ کوردە نەتەوەخوازەکانی پارچەکانی تری کوردستان بووە مایەی ترس و دڵە راوکێی حکومەتی عێراق، تورکیاو ئێران، حکومەتی بەریتانیاش کەهاتوچۆی کوردەکانی سنور هەراسانی کردبوو. کەوتبووە ناردنی جاسوسەکانی بۆ ناوچەی موکریان تالەسەر (ژ.ك). زانیاری کۆبکەنەوەو بەوریاییەوە چاودێری چالاکییەکانی بکەن[2]، بەتایبەتی لەو کاتەی کۆمەڵە نامەیەکی نهێنی بۆ (مەلا مستەفا) رابەری راپەڕینی ناوچەی بارزانی کوردستانی عێراقی (1942 ـ1945) ناردبوو، تیایدا هەوڵیاندا بوو سروشتی راپەرینەکەی بارزان بزانن تا ((تەئمینی یارمەتییەکی زۆر گەورە بۆ ئێوە (واتە مەلا مستەفا ـ ل) بکەین و حەرەکەتی موبارەکی ئێوە بکەینە حەرەکەتی میللی عمومی تاکو لەتاریخ دا ئەم فەخرە بۆ ئێوە تەسجیل بکرێ))[3].

سەبارەت بەچالاکمی نهێنی کۆمەڵەو هەڵوێستی حکومەتی ئێرانی، دەباغی نووسیویەتی: ((نهێنی کاری دیسپلینی توندوتیژی کۆمەڵە فەزایەکی وای خولقاندبوو کەخەڵك وایان دەزانی کۆمەڵە خاوەن چەند چاپخانە یا چەند هەزار ئەندامی چەکدارو فیداکارە.. ناووناوبانگی عەزەمەت و گەورەیی ژی ـ کاف شەخسی حەمە رەزاشاو دەوڵەتی تارانی توقاند، روکنی دوی ستادی ئەرتەش و

---

(5) Roosvelt,op.cit,p13, Borhanadin,op.cit,p146، ئاشکرایە کەدوای هەڵوەشاندنەوەی حیزبی هیوا لقێکی ژ.ك لەسلێمانی بەسەرۆکایەتی کەسایەتی ناسراو ئیبراهیم ئەحمەد دامەزرا کەگرنگترین ئەندامەکانی: ئیسماعیل شاوەیس، فایەق بێکەس، سەدیق شاوەیس، حەمەعەلی مەدهۆش بون، بەلام غەفوری میرزا کەریم دەڵێت:" جەمالی حەمە سەعی و ناهیدەی شێخ سەلام خۆیان بەدامەزرێنەری لقی ژ.ك لەسلێمانی دەزانن" بروانە:

ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل73" میرزا کەریم، غەفوری، سەرەتا لێ لەکلافەی مێژووی پڕ هەڵبەزو دابەزی ژیانم، چاپی یەکەم، سلێمانی 1982، ل89.

(1) سلوپی، زنار، في سبيل كردستان، مذكرات، ترجمة: د.علي، الطبعة الاولي، رابطة كاوه للثقافة الكردية، بيروت، لبنان، 1987، ص213.

(2) Borhanadin,op.cit,p147.

(3) وەرگیراوە لە: مەدەنی، حوسێنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووەم، بێ شوێن، خاکەلێوەی 1380ی هەتاوی، ل211.

جاسوسانی دەربار لەهەموو چەشنە بەرگ‌و لیباسێكدا دەهاتنە كوردستان تا كۆمەڵە كەشف بكەن بەڵام بەدەستی خاڵی دەگەڕانەوە))[4].

لەراستیدا حكومەتی ئێران تا درەنگانێكیش زانیارییەكی راست‌و دروستی سەبارەت بەكۆمەڵەو ئەندامەكانی چنگ نەكەوتبوو، لەناوەند زیاتر وەك رێكخراوێكی كۆمۆنیستی باسیان لێوە دەكرد، جا ئەمە لەبێ ئاگاییەوە بێت یاخود بەمەبەستی شێواندنی رووی كۆمەڵە لەبەردەم خەڵكی كوردستان‌و رای گشتی ئێرانیدا بێت [5]، صدری قازی نوێنەری مەهابادو موكریان لەخولی چواردەهەمی مەجلیسدا، لەیەكێك لەدانیشتەكانی مەجلیسدا لەپایزی 1945دا ووتی: ((ئەوە چ درۆیەكی گەورەیە دەكرێت سەبارەت بەخەڵكی كوردستان، بۆ نمونە دەڵێن كورد ئەنجومەنێكی بۆ جیابوونەوە پێكهێناوە بەناوی كۆمەڵەی كۆمۆنیستی كورد. برایان (ك.ك.ك) مانای كۆمەڵەی كۆمۆنیستی ناگەیەنێت بەڵكو ئەوە یەكەم: كۆمەڵەی گەنجانی كوردەو دووەمیش ناوەندەكەی لەعێراقەو بەهیچ جۆرێك پەیوەندی بەكوردەكانی ئێرانەوە نییە، ئەوانە چونكە جار جارە دێنە ئێران دوور نییە كاریگەریشیان لەسەر عەشیرەتەكانی كوردی ئێران بەجێهێشتبێت))[1].

دەتوانرێت راكێشانی كەسایەتی ناودارو رێز لێگیراوی وەك (قازی محەمەد) بۆناو ریزەكانی كۆمەڵە بەوەرچەرخانێكی گرنگ‌و سوودبەخشی ئەم رێكخراوە لەقەڵەم بدرێت، دوای ئەوەی لەتشرینی یەكەمی ساڵی 1944دا داوای لێكرا بێتە ماڵی دڵشادی رەسوڵی‌و سوێندی ئەندامەتی بخوا، قازی محەمەد دوای سوێند خواردن بڕیاریدا چی لەدەست بێت بۆ خزمەتی كۆمەڵەو بەدیهێنانی ئامانجەكانتی دریغی نەكات، بەرامبەر بەوەش شەرەفی ئەندامەتی درایەو ناوی (بینایی) كرایە ناوی نهێنی[2].

سەبارەت بەئەندام بوونی قازی محەمەد لە (ژ.ك)دا هەندێك بیرورا هەن كەپێچەوانەی راستییە مێژووییەكانن، بۆ نمونە: (د. عەزیز شەمزینی) دەڵێت گوایە قازی محەمەد چەند جارێك داوای كردووەی لەریزەكانی كۆمەڵە وەرگیرێت‌و بۆ ئەم مەبەستە سەردانی كۆمیتەی ناوەندی و سكرتێری كۆمەڵەی كردووە، بەڵام ئەوان بەوەرگرتنی رازی نەبوون [3]، (صەلاحودینی موهتەدی)ش

---

(4) دەباغی، س.پ، ل34-35.

(5) ژگالینا دەڵێت عەبدولڕەحمانی زەبیحی كەئەندامێكی تودە بوو كۆمەڵەی دامەزراندووە، هەروەها اوبالانسیش كۆمەڵە بەرێكخراوێكی شێوە كۆمۆنیستی دەناسێت، بەڵام وەك دیارە زەبیحی ئەو دەم پەیوەندییەكی بەتودەوە نەبووە، لەگۆڤاری نیشتمانیشدا هاتووە: چەند كەسێك لەم بێ مێشكانە كەكتێبی دیاری‌و ژمارەی یەكەمی نیشتمانیان خوێندبووەوە لەلایەنگری‌و تەمایلی ئێمەیان بۆ لای حكومەتی شۆڤێتی دا دی بو گوت بویان ئارمانی كۆمەڵی ژ.ك بڵاوكردنەوەی مەسەلەك‌و باوەری كۆمۆنیزمە.. ئێمە كۆمۆنیست نین" بڕوانە: ژگالینە، هەندێ رێبازی ئایدۆلۆژی بزووتنەوەی نەتەوەیی كورد لەچەرخی تازەدا. وەرگێڕانی: رەشاد، پەیڤ، گۆڤارێكی وەرزی رۆشنبیر گشتییە، ساڵی یەكەم، ژمارە3، كانونی ەكەمی 1986، ل929" اوبالانس، س.پ، ل46" گۆڤاری نیشتمان، ژمارە2، خەزەڵوەری 1322، ل8-9.

(1) كوهستان، 15 ازرماه 1324.

(2) صمدی، س. پ، ل13" گادانی، س.پ، ل23" جلالی پور، قاضي محمد، ل29.

(3) شەمزینی، عەزیز، جوڵانەوەی رزگاریی نیشتمانیی كوردستان، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، چاپی سێیەم، سلێمانی 1998، ل231.

لەچـاوپێکەوتنێکیدا دەڵێـت گوایـە بەئەنـدام بـوونی قـازی لـە (ژ.ك)دا بەفشـاری شـورەوی بەمەبەسـتی تێکدانی ڕێکخـراوی کۆمەڵـە بـووە [4]، لەراسـتیدا بەڵگەیـەکی مێـژوویی بەرچاو نییـە ئـەم جۆرە بۆچوونانە بسەلمێنن.

هەژار کەیەکێك بوو لەئەندامە چالاکە سەرەتاییەکانی (ژ.ك) سەبارەت بـەم مەسـەلەیە دوای ئـەوەی تـاریفێکی زۆری قـازی محەمـەدو ئاکـاری بـەرزی دەکـات نوسـیویە: ((... ئێمـەش هەسـتمان دەکـرد کـە عەشـایرو خـەڵکی دیکـەی سـەرناس چـەتونە هـەتا نـەزانن سـەرۆکمان پیـاوێکی زلو شـیاوی حورمـەت گرتنە بێنە گەڵمانو هیچ کەسی پایەبەرز بەحوسێن (مەبەستی حوسێن فروهـەرە کەدووسـاڵ بەرپرسـی یەکـەمی ژ.ك بـوو ـل) رازی نـەدەبوو.. ئەوسا داوامـان لێکـرد (واتـە لـەقازی ـل) کەبێتـە حیزبـی قبـوڵی کردو زۆر زوبڕیاردرا قازی سەرۆکی کۆمەڵەبێ، ئیتر زۆر لەئاغاو پیاو ماقوڵان بچوکی قازیان پـێ شـەرم نەبوو هاتنە یاریمانو هاتنە ناو حیزبەوە))[5].

نەبەزیش ئەم هەنگاوەی ئەندامانی (ژ.ك)ی بۆ راکێشانی قازی بەمەبەستی خۆچەسپاندن لەقەڵـەم دەدات [1] ، بەتایبەتی گەر بزانین قازی چ لەبواری دەسەڵاتو نفوزیو رووناکبریـداچ لـەنێوان خۆشـیو ڕێزگـرتنی لێپرسـراوانی شـورەوی بۆی لەناوچـەکەدا کەسـێکی تاقانـە بـووە، ئەمـەش لـە دوولایەنـەوە بـەقازانجی (ژ.ك) کەوتـەوە. لەگـەڵ ئـەم راستیانەشـدا ئـەگونجێ کەسـانێك بـوون لەترسـی کەسـایەتی خۆشەویسـتو نمونـەیی قـازیو بـەهۆی بەرچـاوتەنگی خۆیـان لەهاتنـە نـاوەوەی قـازی بـۆ کۆمەڵـە خۆشحاڵ نەبوون ئەوەش شتێکی ئاساییو شەخسییەو ناچێتە قاڵبێکی گشتییەوە.

ئاشـکرایە قـازی محەمـەد وەك زمانحـاڵی کۆمەڵـە رۆڵێکـی مـەزنی گێـڕا لـەفراوان بـوونی ریزەکـانو دەسەڵاتی ئەم ڕێکخراوە نەتەوەییە، وتارەکانی لەمەڕ بیروڕای (ژ.ك)، هاندانی خەڵکی بۆ هاتنەڕیزەوە، کارئاسانی بۆ چالاکییە سیاسیو رۆشنبیرییەکانی، ئەمانە هەر زوو شوێنی خۆیان گرت بەجۆرێك زۆر لەسەرداران و پیاو ماقوڵانی کورد کەپێشتر بەچاوێکی گومانەوە سەیری کۆمەڵەیان دەکرد، پۆل پۆل روویـان لـەم ڕێکخـراوە دەکردو دەبوونـە ئەنـدام. کەسـانی وەك: رەشـید بـەگی هـەرکی، عەمـەر خـانی شکاك، حاجی قادری حەریری نەغەدەیی، ئاغاکانی ئیلخانی زادەی ناوچەی بۆکان، سەید عەبدوڵلا ئەفەندی کوری شێخ عەبدولقادری شەمزینیو عەبدولڕەحمانی قادری مامشو زۆری تـر لـەو گـەورە پیاوانـەی کـەنفوزی کۆمەڵایـەتیو سیاسـیان لـەناو کۆمـەڵگای کوردەواریـدا هـەبوو، بەرادەیـەکی وا کۆمەڵەو ئەندامە سەرەتاییەکانی چاوەڕوانیان نەدەکرد[2].

کۆمەڵـەی (ژ.ك) بەدرێـژایی تەمـەنی سـێ سـاڵەی خـەباتی جگـە لـەکاری تەشـکیلاتی زنجیرەیـەك چالاکیو رۆشنبیرو سیاسیشی ئەنجامدان کەکاریگەرییەکی گەورەی کردە سەر کۆمەڵگای کوردەواری لەرووی بوژاندنەوەی هۆشی نەتەوەییو سەرخستنی ئاستی رۆشنبیرو سیاسی خەڵكو راکێشانیان بـۆ کـۆڕی تێکۆشـان لـەپێناوی ئـازادیو دیموکراسـیدا. لـەرووی رۆشـنبیرییەوە کۆمەڵـەی چـەند چالاکییەکی ئەنجامدان کەلەمێژووی گەلی کوردی کوردستانی ئێراندا نمونەی نەبووە، وەکو:

---

(4) موهتەدی، صەلاحودین – دیدار، رۆژنامەی کوردستانی نوێ،ساڵی نۆیەم، چوارشەممە 9ی ئابی 2000.
(5) هەژار،س .پ،ل69.
(1) نەبەز، جمال، کوردستانو شۆرشەکەی، وەرگێرانی: کوردۆ، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، 1985، ل127.
(2) صمدی، س.پ، ل113–114" ایغلتن، س.پ، ل72" ملا عزت، س.پ، ل71.

1ـ هەردو مانگ دوایدامەزاندنی کۆمەڵە, واتە لە تشرینی یەکەمی 1942دا, کۆمەڵە شیعرێکی نیشتمانی و نەتەوەیی لە نامیلکەیەکی سەربەخۆدا بە ناوی(دیاری کۆمەڵەی ژ.ك بۆ لاوانی کورد) بڵاوکرایەوە , ئەم نامیلکەیە لە لایەن زەبیحی یەوە لە تەبریز لە چاپخانەی کلێسیا چاپکراو پێشکەش کرابوو بەگیانی ئەندامی ژمارە 13.م.س(محمد سەلیمی) کە بە نەخۆشی تیفۆ گیانی لە دەست دابوو, دوابەدوای ئەم دیارییە هەر لەم ساڵەدا ژمارەیەك نامیلکەی شیعری تر بە ناوی (دیاری مەلا محمد کۆیی) , (گوڵبژێرێك لە دیوانی حاجی قادری کۆیی بلبلیءنیشتمانیی کورد) و (دەستە گوڵێکی جوان و بۆنخۆش لە باغی نیشتمان پەروەری).ئەم نامیلکەیە شیعرییانە لە وروژاندنی سۆزی نەتەوایەتی و هۆشیارکردنەوەی خەڵکیدا بایەخی خۆی هەبوو بەجۆرێك کون بە کون بەدوایدا دەگەڕان و بە دەیەها بەرابەری نرخەکەی خۆی دەفرۆشرایەوە(3).

2ـ بڵاوکردنەوەی 9ژمارە لە گۆڤاری (نیشتمان)لە نێوان تەموزی 1943 تا مایسی 1944 لە 7 بەرگدا , بەرگی ژمارەکان ئەم گۆڤارە بەدرشتی ناوی نیشتمانیلەسەر نووسراوە, زۆربەی ژمارەکانی وێنەی سەرداران و گەورەپیاوانی کورد, بە تایبەتی (سەلاحەدینی ئەییوبی) بە بەرگەکەوەیەتی, لەسەرەوەی هەر بەرگێکدا ڕۆژێك دروستکراوە کە دوو پیتی لاتینی (J.K) کەژ.ك دەگەیەنێت لە ناوەندیایەتی و ئایەتی قورئانی بەدەوریدا بە لاری نووسراوە, لە سەریسەرەوەش دروشمی (بژی سەرۆك و کورد و کوردستانی گەورە).

دەربارەی بڵاوکردنەوەی یەکەم ژمارەی نیشتمان دەباغی دەڵێت ((زۆری پێنەچوو کتێبێکی بە ڕواڵەت بچوك دەرکەوت دەس بەدەس و ماڵ بە ماڵ و دێ بە دێ و شار بە شاری کوردستانی پێواو ووڵاتی تامەزرۆی تێرا و ڕووناك کردەوە, کۆمەڵانی خەڵك بە خۆشیەوە بە شوێن میرزاو خوێندەوارێکی دادەگەڕان کە کوردی بزانێت... بە ئیحترامەوە دەستیان بۆ دەبرد و ماچیان دەکرد)) (1).

گۆڤاری نیشتمان کە گۆڤارێکی سیاسی , کۆمەڵایەتی ,ئەدەبی مانگانە بوو سەراپای ووتار و هەڵبەست و بابەتەکانی بانگەواز بوون بۆ کوردایەتی و برایەتی و ڕزگاری خوازی , ئەم گۆڤارە کاریگەریەکی مەزنیکردە سەر جوڵاندنی هەستی نەتەوەیی وبزاڤی ڕۆشنبیری پێشخست بە جۆرێك دەستەیەکی باش نووسەران و شاعیرانی کوردی پێگەیاند و یەکەمین ئەزموونی ڕۆشنبیری کوردەکانی ئێران بوو .

3ـ لە خەزەڵوەری 1321هـ دا بەرامبەر بە کانوونی یەکەمی 1942 ز, کۆمەڵە ڕۆژ ژمێرێکی بۆ ساڵی نوێ بلاو کردەوە کە لە 12 پەڕە پێك هاتبووو , ئەم ڕۆژ ژمێرە هەمان ساڵ و مانگی هەتاوی کۆچی ئێرانیەکان بوو کە ناوی مانگەکانی وەرگێردرابوون بۆ زمانی کوردی بە پێی دیاردە سروشتیەکانی وەرزەکانی ساڵ لە کوردستاندا . ئەم ڕۆژ ژمێرە جگە لە پەیامی (ژ.ك) , بۆ لاوان و خوێندەوارانیکورد دەربارەی شارستانیەت و تێکۆشان لە ڕێگای ئازادی کوردستاندا , بە شیعری نەتەوایەتیکوردی و هەندێك مێژووی بۆنەو بیرەوەرییەکانی کۆمەڵە وەك ڕۆژی دامەزراندنی لە 25

(3) صمدی، هـ.س، ل115، ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل71-71.

(1) دەباغی، س.پ، ل30.

ی گەلاوێژ/ 16ی ئابدا ڕازێندرابوو. شایانی باسە پێشوازی گەرمی خەڵکی لە بڵاوکردنەوەی ئەم ڕۆژ ژمێرە هانی کۆمەڵەی دا ساڵی داهاتووش ڕۆژ ژمێرێکی تر پێشکەش بە دایکی نیشتمان بکات [2] .

4- کۆمەڵە بە مەبەستی فێرکردنی منداڵانی کورد بە نووسین و خوێندنەوەی زمانی زگماکیان و بڵاوکردنەوەی زمانی کوردی هەستا بە دامەزراندنی دوو خوێندنگای شەوانە, یەکێکیان بە ناوی (گەلاوێژ) کە لە گەڕەکی قولە قەبرانی شاری مەهاباد و سەرەتا لە ماڵی حاجی ئەحمەدی گادانی باوکی کاک جەلیل و دواتر بۆ ماڵی سەید عەبدوڵلای تەها زادە گوێزرایەوە, لەلایەن مەلای حەجۆکی دەبرا بە ڕێوە, ئەوی دیش بە ناوی (ئازادی) لە گەڕەکی ئەرمەنیان لە نزیك ماڵی حەمەدی مەولودی دامەزرا[3], ئەم هەوڵەی کۆمەڵە دوای هەوڵەکەی عەبدلرەزاق بەدرخان و سمکۆ لە ساڵی 1913دا , دووەمین ئەزموونی فێرکردنی منداڵانی کورد و ئاشنا بونیانە بە زمانی کوردی کە خزمەتێکی گەورە بوو لەو کاتەدا.

5- کۆمەڵەی ژ.ك بە پێشکەشکردنی شانۆگەری (دایکی نیشتمان) بۆ یەکەمجار بەردی بناغەی هونەری شانۆیی و شانۆی سیاسی ـــ نیشتمانی لە کوردستانی ئێران داڕشت , ئەو شانۆگەرییەی کە دوای مهاباد لە شاری شنۆش نمایش کراو تیایدا باس لەچەوساندنەوەو داگیر کردنی کوردستان و نەتەوەی کورد دەکرد لەسەر دەستیووڵاتەکانی ئێران ـــ عیراق ـــ تورکیا و سیاسەتی هەرێمی و نێوەدەوڵەتیدژی کورد ریسوا کرد , دواتر مژدەی ئازادی و ڕزگاری بە نیشتمان دەدا کە بە هاوکاری هاوڕێی نوێی ڕوسیای شورەوی کۆت وبەندی دیلی دەپسێنێت و ڕۆڵەکانی لە باوەش دەگرێت و ئاڵای کوردستان بەرزدەکاتەوە و دەسەڵاتی کوردی دادەمەزرێنێت , ئەم شانۆگەرییە کاریگەرێکی زۆری لە تەماشاکەرانی دەکرد, ئەوانەی ئازارەکانی خۆیان بۆ یەکەمجار بە نواندن دەدیت و بە چاوی پڕ فرمێسکەوە چەپڵەیان بۆ ڕۆڵەکانی نیشتمان لێدەدا کاتێك دایکیان ڕزگار دەکرد[1].

شایەنی باسە چالاکیەکانی کۆمەڵە تەنیا لە بواری تەشکیلاتی و ڕۆشنبیریدا قەتیس نەما, بەڵکو هەڵوێست وەرگرتن لە ڕووداوە سیاسیەکانی کوردستان بە تایبەتی و ئێران بەگشتی بوو بە ئەرکێکی پێویستی مێژوویی کۆمەڵە, هەر بۆیە کۆمەڵە لە تەواوی خەباتی نهێنی و ئاشکرای سێ ساڵەیدا چەندچالاکی و هەڵوێستێکی سیاسی ئەنجام داون گرنگترینیان:-

أ- کۆمەڵە هەر لە سەرەتای دامەزراندنیەوە لە شاری مەهاباد چەند چالاکیەکی دژی ڕژێمی ئێرانی و داروەستەکەی بە مەبەستی ترساندنیان ئەنجامداوە, بۆ نمونە هەژار باسی یەکێك لەو چالاکیانە دەکات کە چۆن حوسێن فروهەر بە دەمانچەوە هەڵی کوتاوەتە سەر کۆمەڵێك لە دەوڵەمەندان و داروەستەی ڕژێم کە لە مزگەوتی سەید نیزامی مەهاباد کۆبونەتەوە بە مەبەستی دامەزراندنی حیزبێك دژی کۆمەڵە و ئامانجە نەتەوایەتیەکانی .ئاکامی پەلامارەکەش ئیجابی بووە بە قەولی هەژار

---

(2) ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل ل 69-71.

(3) گادانی، س.پ، ل21.

(1) بلوریان، س.پ، ل ل35-44" ایغلتن، س.پ، ل80-81.

www.pertwk.com

((ئەو هەموو دەوڵەمەندە قەڵەوانە وەك جندۆكەی بسمیللا لێكراو هەرئەوەندەیان پێ كرا بوو لە پەنجەرەوە بازدەن و خۆ دەربازكەن پتر لە دووسەت كەوشی زۆر باش لەوێ بەجێ مابوو)) [2].

ب ـ شاری نەغەدە كە ڕەوشێكی تایبەتی هەیە و لە مێژە كێشەی دەسەلات وململانێ بۆ دەست بەسەراگرتنی كاروباری شار لە نێوان كورد و دەرەبەگەكانی قەرەپەپاخی عەجەمدا هەبوو , كوردەكانی شار كە بەناچاری پیشتر ملیان بۆ (قولیخان) ی قەرەپەپاخ دانەواندبوو ئامادەنەبوون لە دوای ڕووداوەكانی خەرمانانی گەورەیی قولیخان قبوڵ بكەن,ئەو قولیخانە كە دەیویست بە هاوكاری دەرەبەگە عەجەمەكانی تری وەك (پاشا خانی ئاختەلەو و مەمەد تەقخانی حەسەنە لیان) نەك تەنیا نەغەدە , بەڵكو لە سندوسیش دەسەلاتی خۆی بسەپێنێت , هەر بۆیە كۆمیتەی نەغەدەی كۆمەڵە بە مەبەستی چاوترساندنی عەجەمەكان بڕیاری نیشادانی هێزی دا , بۆ ئەم مەبەستەش بانگی هەندێك لە عەشیرەتە كوردە چەكدارەكانی سەر بە كۆمەڵە و ژمارەیەك ئەندامی چەكداری خۆی كرد لە نەغەدە كۆبێنەوە, لەم كۆبونەوەیەدا زیاتر لە 550 سواری كورد بە چەكەوە و بەڕیز و نەزمێكی تایبەتی كە دوو كەس بەناوی (مرادی ئایشە خالە و كەریم كاشان) ڕێبەرایەتیان دەكردن و حوسێنی فروهەر كە بە جلی سەربازییەوە لە سابلاغەوە گەیشتە نەغەدە وتارێكی پێشكەشی خۆنیشاندەران كرد و كۆبوونەوەكە بۆ خۆشبەختی بێ هیچ خوێنڕشتنێك كۆتایی هات , بەم شێوەیە كێشەی دەسەلات لە سندوس بە قازانجی كورد كۆتایی هات , و كۆمیتەی كۆمەڵە لە نەغەدە هەموو كارو بارێكی لێپرسینەوە و بەڕێوە بردن و شكایەتی كەوتە دەست[1].

ج ــ لە هەڵبژاردنەكانی خولی چواردەهەمی مەجلیسی ئێرانی , بە هۆی پاڵپشتی كۆمەڵەو هاندانی خەڵكی مەهابادو ناوچەكە، ئاغای صدرقازی بەنوێنەری مەهاباد هەڵبژێردرا، هەروا دوای ئەوەی دەسەڵاتی ناوەندیو حكومەتی سەربازی لەشاری سنەو ئوستانی كوردستان بەپێچەوانەی راو دەنگەكانی خەڵك، كابرایەكی دەرەبەگی كۆنەپەرستیان بەناوی (ئاغای محیط) [2] وەك نوێنەر سەپاندبوو بەسەر خەڵكەكەدا، كۆمەڵە دەنگی نارەزایی دژی دەسەلاتدارانی تاران لێ بەرز كردەوەو بەدەركردنی بەیانێك ئەم كارە نادیموكراتیانەی ریسوا كرد[3].

د ـ دوای ئەوەی حكومەتی (محمد ساعید) داواكاری شورەوی بۆ بەدەیهێنانی ئیمتیازی نەوتی باكوور لەتشرینی یەكەمی 1944دا رەتكردەوە، كۆمەڵەی (ژ.ك) وەك هەموو رێكخراوە دیموكراتیخواز بەیانێكی دەركرد بەژمارە 312 لەخەزەلوری 1323/تشرینی یەكەمی 1944دا تیایدا هەلوێستی خۆی بەمجۆرە دەبڕیووە: ((.. ئەم وەڵامەی كەلەلایەن حكومەتی ایران دراوەتەوە بەنوێنەری یەكێتی سووەت بەهیچ كلۆجێك لەگەڵ قازانجی نەتەوەكانی ایران بەراورد نەكراوە دیارە قازانجی نەتەوەی كوردیش لەم جوابەدا لەبەرچاو نەگیراوە، نەتەوەی كورد ناتوانێ لەسەر ئەم هەموو جەورو ستەمەی كەتائێستا

---

(2) هەژار، س.پ، ل68.

(1) حیسامی، بیرەوەرییەكانم، بەرگی یەكەم، ل ل 87-98.

(2) ئاغای محیط لەدانیشتنێكیدا رایگەیاند بوو" خەڵك دەنگی خۆیانم بدەنێ یانە بۆمن فەرق ناكات، چونكە دەستوور لەناوەندەوە دێتو بیانەوێ نەیانەوێ، دەبمە نوێنەریان !" بروانە:
كوهستان، 2 مهرماه 1324.

(3) ژیگالینا، باری سیاسی، ل109.

www.pertwk.com

لیەی کراوە بیینی کەداوخوازی حکومەتێکی وەك یەکێتی سووەتی کەهەمیشە لەپێناوی خۆشی ژیانی نەتەوە بچوکەکاتندا تێ دەکۆشێ لەلایەن پیاوێکی نەفامی وەکو (ساعید) سەرەك وەزیرانی ایران رەدبکرێتەوەو ببێتە مایەی ئاژەوەو ولاتێکی کە3 ملیۆن کوردی تێدا دانیشتووە. کۆمەڵەی (ژ.ك) حکومەتی یەکێتی سووەت ئاگادار ئەکا 9 ملیۆن نەتەوەی کورد بەتایبەتی کوردەکانی ایران کەبریاری حکومەتی ایران دەربارەی نەدانی امتیازی نەوتی باکور بیزارەو بەهیچ بارێك موافەقەتی ئەم بیرەی حکومەت ناکا)) بروانە پاشکۆی ژمارە (1).

هـ - دوای ئەوەی (ئاغای فهیمی) وەزیری راوێژکاری حکومەتو راپەێنەری بەشێکی ئەرکەکانی شاهەنشا بۆلێکۆڵینەوەی لەو راپۆرتەی لەسەرەتای ساڵی 1945 بەدەستی گەیشتبوو لەبارەی کوردستانەوەو تیایدا هاتبووە کە: ((کوردستان یەك پارچە بۆتە ئاگر)) [4]سەردانێکی ناوچە کوردنشینەکانی کرد، ناوبراو کاتێ گەیشتە مهاباد لەلایەن پیاو ماقوڵانیو دانیشتوانی شارەوە پێشوازیی لرا، کۆمەڵەی (ژ.ك) ئەم دەرفەتەی قۆزتەوەو یاداشتێکی بەناوی دانیشتوانەوە پێشکەشی ئاغای فهیمی کرد کەمۆرو ئیمزای ژمارەیەکی زۆر خەڵکی پێوە بوو، تیادا داوای مافە نەتەوایەتییەکانی کورد بەم شێوەیەی خوارەوە کرابوو:

1- پێویستە حکومەتی ئێران دان بەزمانی کوردیدا بنێتو وەك زمانی رەسمی بۆ 3 ملیۆن کوردی ناوچە کوردنشینەکان.

2- زمانی کوردی بکرێتە زمانی رەسمی خوێندنو بەرێوەبردنو دادگاکانی کوردستان.

3- هەموو ئەو باجو دەرامەتانەی لەکوردستان کۆدەکرێتەوە پێویستە لەبنیاتنانی خوێندنگاو نەخۆشخانەو ئاوەدانکردنەوەی خودی کوردستاندا خەرج بکرێن.

4- دەبێت کارمەندانی دەوڵەتی لەکوردستاندا کوردبن.

5- پێویستە ئەم داواکارییانە لەمەجلیسدا باس بکرێنو بریاری باش بەرامبەریان وەربگیرێت.

6- لەهەلومەرجی ئێستادا ئەمانە داواکارییەکانمانن، بەڵام ئامانجی دواییمان خودموختارییە کەپشت بەماڤ یاسایی گەلی کورد دەبەستێت لەخۆ بەرێوەبردندا، گفتوگۆ کردن لەم بارەیەوە پێویستە لەدوای جەنگ دەست پێبکات چونکە گومان لەوەدا نییە کە کورد خۆی بریاری چارەنووسی خۆی دەدات.

7- گەر هاتوو کورد بریاری چارەنووسی خۆیدا، ئەوسا ئێران وەك هاوسێیەك مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت [1].

شایەنی باسە ئەم داواکارییانەی کۆمەڵەو خەڵکی مەهاباد لەلایەن قازی محەمەدەوە کە بانگهێشت کرابووە تاران، پشتگیری کراو ناوبراو لەچاوپێکەوتنی محەمەد رەزاشادا مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کوردی دووپاتکردەوە ووتی: ((باشاهەنشا لەجیاتی ناردنی تۆپو تانك دژی کورد بایەخ بەبارودۆخی نالەباری فەرهەنگیو تەندروستیو کوردستان بدات)) [2]، بەڵام ئاغای فهیمی کاتێك

---

(4) کوهستان، 7اسفند1323.

(1) حیسامی، کەریم، کۆماری دیموکراتی کوردستان یاخود موختاری، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، چاپی دووەم، ستۆکهۆڵم، 1986، ل59-60" ئەمین، حکومەتی کورسدتان، ل62-63.

(2) صمدی، س.پ، ل117" احمد، دراسات في تأريخ ايران..، ص259.

گەڕایەوە تاران و ئامادەبوو لەدانیشتنی مەجلیسدا یەکسەر باسی خراپەکاری لێپرسراوە سەربازییە ئێرانییەکانی لەکوردستان کردو گوێڕایەڵی خەڵکی کوردی بۆ (اعلا حضرت شاهنشاهی) دووپاتکردەوە بێ ئەوەی باسێك لەو یادداشتەو داواکارییەکانی خەڵك بکات [3].

و ـ هێشتا قازی محەمەدو هاوڕێیانی لەتاران نەگەڕابوونەوە، لەرۆژی 26 بهمن/ڕێبەندان 1323 هـ بەرامبەر 15 شوباتی 1945، نزیکەی هەزار کەس لەخەڵکی چەکدارو بێ چەکی شاری مەهاباد لەمزگەوتی (هەباس ئاغا) بەرابەرایەتی حوسێن فروهەرو عەزیزخانی کرمانج کۆبوونەوە، دوای ئەوەی عەزیزخان ڕووی لەخەڵکەکە کردو وتارێکی دژی زوڵم و ستەمی ڕژێمی پەهلەوی و دەزگا سەرکوتکەرەکانی بەرامبەر گەلی کورد دا، داوای لێکردن چیدی سەر بۆ ئەو دەزگاو حکومەتە دانەنەوێنن و شاری مەهابادیان لێ پاك بکەنەوە. دوای ئەوە خەڵکەکە ڕوویان کردە بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی گەمارۆیاندا، بەکوشتنی (عەوڵای مینەخاڵندی) کەلاوێکی مەهابادی بوو بەدەستی ژاندرمە ئێرانییەکان خەڵکی هێرشیان کردە سەر شارەوانی و 2 سەرپاسەوان و 3 ژاندرمیان کوشت و ئەوانی تریش لەسەربانەکانەوە هەڵاتن [1].

لەتەگرافێکدا کە(قەرەنی ئاغای مامش) دوژمنی سەرسەختی کۆمەڵە، سەبارەت بەم ڕووداوە لە1ی ڕەشەمێ/ 21 شوباتی 1945 بۆ ناوەندی ناردووە، باس لەعەزیز خانی کرمانج و پەیوەندی بەحەمە ڕەشیدخانی بانەوە دەکات. دواتر دێتە سەرباسی پاڵەوانێتی خۆی هەندێك لەسەرۆك عەشیرەتی دەوڵەتخوازی تر کەچۆن بەرێکەوت لەمەهاباد بوون و ڕێگەیان لەخەڵکی گرتووە پەلاماری دەزگای فەرمانداری و دەزگاکانی تری حکومەت بدەن، لەکۆتایی تەلەگرافەکەی قەرەنی ئاغا نووسیویەتی:

((بەراستی ڕەوشی مەهابادو بەڕێوەبەری فەرمانداری و تەواوی دەزگاکانی تری دەوڵەتی زۆر ناهەمووارە، ئەگەربێت و زوو دەوڵەت بەمەسەلەکەدا ڕانەگات ئەگەری قەومانی بەڵایەکی گەورە لەگۆڕێدایە

ئیمزا ـ قەرەنی ئاغای مامش)) [2].

ز ــ کۆمەڵەی (ژ.ك) هەلوێستێکی کوردانەی لەهەمبەر ڕاپەڕینی عەشریەتەکانی ناوچەی هەورامان و مەریوان دژی پەلامارو تاوانەکانی لەشکری 4ی کوردستان بەسەرکردایەتی سەرتیپ هۆشمەند ئەفشار نیشاندا، ئەویش هاندانی خەڵکی شارەکان و ناردنی تەلەگراف بۆ ڕۆژنامەکانی ناوەندو دەسەڵاتدارانی ئێران و بەرزکردنەوەی دەنگی نارەزایەتییان دژی کوشتارو ئاژەوەگێری و فەرماندە سەربازییەکانی کوردستان، تەلەگرافی خەڵکی مەهاباد سەبارەت بەم ڕاپەڕینە کەپێشتر باسکراوە نموونەیەکی ئەم هەلوێستەی کۆمەڵەی (ژ.ك)ە، ئەم هەلوێستە وای لەهەندێك لێکۆڵەری وەك

---

(3) کوهستان، 7اسفند 1323.

(1) مێژووی ڕووداوی چەککردنی شارەوانی مەهاباد لەلایەن زۆر لەنوسەرانەوە بەهەڵە نوسراوە، بۆ نمونە: بلوریان، ارفع و ایغلتن هەرسێك بەهاری 1943 یان داناوە، قاسملو 1944 و گادانیش 26ی سەرماوەرزی 1324 واتە 17ی کانونی یەکەمی 1945. بڕوانە: بلوریان، س.پ، ل24" ارفع، س.پ، ل74، ایغلتن، س.پ، ل54، قاسملو، کوردستان و کورد، ل 90" گادانی ، س.پ، ل32.

(2) کوهستان، 7اسفند 1323.

ژگالینا کردووە کە(باڵی چەپی کۆمەڵەی (ژ.ك)، بەرابەری راپەڕینەکەی هەورامانو مەریوان [3] بزانێت وەك لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کردووە.

ح – شایەنی باسە کۆمەڵەی (ژ.ك) بەتەنیا وەرچەرخانێکی چۆنایەتی نەبوو لە جووڵانەوەی نەتەوایەتی کوردی کەهەنگاوێکی گەورەی لەبواری بوژانەوەی هۆشی کوردایەتیو سەرخستنی ئاستی رۆشنبیرو راکێشانی جەماوەری شارەکان بۆ کۆڕی تێکۆشان لەپێناوی ئازادی کوردستاندا هاویشت، بەڵکو لەرووی کۆمەڵایەتیشەوە کاریگەری خۆی هەبوو، وەك هێمن وتەنی: ((بێجگە لەوەی کۆمەڵەیەکی سیاسی بوو کۆمەڵەیەکی کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیش بوو، زۆربەی ئەندامانی کۆمەڵە بڕوایان بەو سوێندە هەبوو کەخواردبوویانو دەستیان لەئاکاری دزێو هەڵگرتبوو، دزی، خراپە، نێوان ناخۆشی لەکزیدابووو دەتوانم بڵێم لەهیندێك جێگایان هەرنەما)) [4]، هەژاریش ئەم راستیەی لەبیرەوەرییەکانیدا درکاندووە کەدەڵێت: ((.. خەڵکی لەسەرخەرمان نەدەنووستن کەدەیان زانی کەس دزیان لێ ناکا، کیژو لاو چەند شەوان پێکەوە شەو بەکێو دەبوون، بۆ رێواس یا بۆ پریش کەس دڵ پیسی لەکەس نەدەکرد)) [1].

سەبارەت بەهەڵوێستی کۆمەڵەی (ژ.ك) بەرامبەر زلهێزەکانو هەوڵدانی بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی دەرەکی بۆ بەدیهێنانی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد، دەتوانرێت بوترێت، لەبەر ئەوەی کۆمەڵە رێکخراوێکی نەتەوەیی ئازادیخوازانەی رووت بوو هەڵوێستێکی دژە فاشستانەی هەبوو، لەبەر ئەوەشی خۆی بەتیۆرێکی سیاسی – فیکری – فەلسەفی دیاریکراو نەبەستبۆوە، هەر بۆیە ئامادەبوو هاوکاریو یارمەتی هەر جەمسەرێك لەدەوڵەتە هاوپەیمانەکان بێ جیاوازی بۆ ئازادی کوردستان وەرگرێت، پەیوەندی بەتینی کۆمەڵە لەگەڵ حیزبی هیوا کەشورەوی و لایەنگیرەکانیان لەناوچەکە بەپیاوی ئینگلیزیان دادەنان، نووسینەکانی گۆڤاری نیشتمان لەمەڕ ستایش کردنی حکومەتی بەریتانیاو نیشاندانی وەك ئالا هەڵگری ئازادیو سەربەخۆیی پێگەیەنەری نەتەوە بچووکەکان، لەپاڵ ئەو وتارانەی باس لەشۆرشی ئۆکتۆبەرو لینین دەکەن، کە د. قاسملو بەنیشانەی کورتبینی ئایدۆلۆژی رێبەرایەتی کۆمەڵەیان دادەنێ [2]، ئەم راستیەی سەرەوە دەسەلمێنن. بەڵام بەهۆی هەڵوێستی سەلبی حکومەتی بەریتانیا بەرامبەر کێشەی کورد بەگشتیو بەرامبەر کوردەکانی ئێرانو پەیوەندییان بەدەسەلاتی ناوەندییەوە بەتایبەتی وەك پێشتر ئاماژەی بۆ کراوە، بەریتانیا نەك هەر هیچ یارمەتییەکی پێشکەشی کۆمەڵەی (ژ.ك) نەکردووە، بەڵکو زۆربە ترسەوە چاوەدێری چالاکییەکانی دەکردو بۆ ئەم مەبەستە جاسوسێکی زۆری رەوانەی موکریان کردبوو تا هەواڵەکان کۆبکەنەوەو حکومەتی ئێرانی لێ ئاگادار بکەنەوە[3].

سەبارەت بەیەکێتی شورەویش، بەڵگەیەکی مێژوویی بەدەستەوە نییە کە تاساڵی 1943 پەوەندییەك لەنێوان کۆمەڵەو لێپرسراوانی شورەوی لەئێران هەبووبێت، شورەوی لەم قۆناغەدا کەسەر

---

(3) ژیگالینا، باری سیاسی کوردەکانی ئێران، ل110.

(4) هێمن، س.پ، ل20.

(1) هەژار، س.پ، ل71.

(2) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 4،3 سەرماوەرزیو رێبەندانی 1322–ل8–9" قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل30.

(3) حیسامی، لەبیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل105.

www.pertwk.com

قالّی پەلامارەکانی ئەڵەمانیای نازی بوو، لەلایەکی دییەوە باوەشی بۆ حیزبی تودەی ئێران کردبۆوە، ئامادەی ئاوڕدانەوە لەرێکخراوێکی ناسیونالیسی کوردی رووت نەبۆ کە بۆ رزگاریکردنی کوردستانی گەورە تێبکۆشیّ. شورەوی هانی کردنەوەی لقێکی حیزبی تودەیان دەدا لەکوردستان کەپێشوازییەکی ئەوتۆی لێنەکرا [4]، تەنانەت کاتێك ژمارەیەك لەپیاو ماقولانی کوردو سەرۆك عەشیرەتەکانی موکریانیان بۆ جاری یەکەمو بەمەبەستی ئاشنا بوون بانگ کردە باکۆ، نەهانیاندان رێکخراوێکی سیاسی کوردی دامەزرێنن،نەبەڵێنی هاوکاری کردنیان دانیّ بۆ دامەزراندنی دەسەلاّتێکی کوردی، چونکە جگە لەوەی سیاسەتی شورەوی هەروەك بەریتانیا خۆی لەدابینکردنی هێمنیو ئاسایشی ناوچەکەو نەشڵەژاندنی ئێران، تورکیاو عێراق دەبینییەوە، هەر لەبنەرەتیشەوە شتێك بەناوی چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوایەتی کوردو پێکهێنانی دەسەلاّتێکی کوردی سەربەخۆ یا خۆجیّ چ لەئێران یا لەدەرەوەیدا لەبەرنامەی شورەویدا نەبووە، هەر بۆیە کاتێك کۆمەڵەی (ژ.ك) دامەزراو بەنهێنی کەوتە ئەنجامدانی چالاکییەکانی، شورەوی ئامادەییەکی بۆ هاوکاریو پشتگیری چالاکیو ئامانجەکانی نیشان نەدا، لەم رووەشەوە بەتینی پەیوەندییەکانی کۆمەڵەو حیزبی هیوا، هەروەها نەبوونی ئەندامێکی مارکسی دوو ئاتەشە لەرێبەرایەتی (ژ.ك)دا کەبتوانێت باڵێکی زالّ لەم رێکخراوەدا دروست کاتو بەلای چەپدا وەری گێرێت [1]، ئەوەندەی تر شورەوی لەپەیوەندیکردن بەکۆمەڵەوە ساردتر کرد، بەلاّم ئەم دۆخە زۆری نەخایاند بەتایبەتی کاتێك (ژ.ك) بووەهێزێکی راستەقینەو جەماوەرێکی لێکۆبووەوە.

هەژار دەڵێت: ((زۆر کەس لایان وایە کەحیزبی (ژ.ك) روسان دروستیان کردووە، کەخوا هەڵناگریّ راستی بۆنەچوون، کاتیّ کەحیزب بۆ هەوەڵجار لەسابلاغ دامەزرا، روس هیچ ئاگایان لیّ نەبو، دەمانویست کەبەرەسمی بماننناسنو یارمەتیمان بکەن، بەلاّم هەرچی کۆششمان کرد جوابیان نەدایەوە، لەئاخریدا کەدیتیان هێزو پێزێکمان پێکەوە ناوە، ئەوانیش لەشکری زۆریان لەولاّتەکەدابو، نەیان دەویست ولاّتەکە ئەمین نەبیّ نەوەکا ئینگلیز بەهرەمان لێوەرگریّ، گوتیان حیزبەکەتان رەوایەو ئێمە مانعتان نابینو ئێوەش لەنوسراوەی خۆتاندا هەواڵەی ئێمە بکەن، کوێرە چیت دەویّ دوچاوی ساغ)) [2].

لەم رووەوە لەگەلّ ئەوەی بەڵگەیەك دەربارەی سەرەتای پەیوەندیگرتنی کۆمەڵەو شورەوی بەدەستەوە نییە، بەلاّم دامەزراندنی (ئەنجومەنی فەرهەنگی کوردستانو شورەوی) لەکوردستان کەلەناوچەکانی تری ئێراندا بە(ئەنجومەنی فەرهەنگی ئێران ـ شوروی) ناودەنرا جۆرە دان پیانانێك بوو بەکوردو جولاّنەوەی نەتەوایەتییەکەیدا لەلایەن شورەوییەوە. شورەوی لەماوەی سالاّنی جەنگدا چاودێری پەرەسەندنی چالاکیەکانی کۆمەڵەو زانیاری لەسەر ستراکچەری کۆمەلاّیەتی ـ سیاسی ئەم رێکخراوە کۆدەکردەوە. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەو راستیەش بدرێت کەکۆمەڵەی (ژ.ك) چ کاتێك راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ لەناوچەکەدا دژی بەرژەوەندییەکانی شورەوی نەجولاّوەتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە وەك لەمەسەلەی رەتکردنەوەی ئیمتیازی نەوتی باکور لەلایەن (ساعید)ەوە ئاماژەمان

---

(4) هێمن، س.پ، ل20

(1) ایغلتن، س.پ، ل79.

(2) هەژار، س.پ، ل65.

www.pertwk.com

بۆكرد، جگە لەوەش زۆربوون ئەو ئەندامانەی كۆمەڵە كەشورەوییان بەتاكە پشتو پەنای گەلی كورد دەزانیو تاریفی سیاسەتی (ئازادیخوازانەو دیموكراتیخوازانە)ی شورەویان دەدا بەگوێی خەڵكدا(3).

لەلایەكی ترەوە بەنزیك بوونەوەی كۆتایهاتنی جەنگو ڕەوینەوەی ترس لەفاشیزمو سەركەوتنی بەرەی دیموكرات، پەرەسەندێكی مەزن بەسەر پەیوەندی خودی زلهێزەكانو هەڵوێستیان بەرامبەر ئایندەی بەرژەوەندییەكانیان لەئێرانو پەرەسەندنی جوڵانەوەی دیموكراتیخوازی سەرانسەریو جوڵانەوەی نەتەوەیی دیموكراتیخوازی گەلانی نەفارس هات، ململانێی زلهێزەكان بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندییە ئابووریو سیاسیو ستراتیژییەكانیان لەئێراندا ڕۆژ بەڕۆژ پەرەسەندووتر دەبوو كەدواتر قەیرانێكی راستەقینەی لێكەوتەوە، ئەو قەیرانەی سەرەتایەكی ئاشكرا بوو بۆ ئەو ململانێو كێشە درێژخایەنەی دوای كۆتایهاتنی جەنگ بەسەر پەیوەندییە نێو دەوڵەتیەكاندا خۆی سەپاند كەبەجەنگی سارد دەناسرێت (1).

لەم نێوەدا شورەوی لەهەموان بێ منەت تر بوو چونكە نەلەئێرانداو نەلەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا بەرژەوەندییەكی وەدەستهاتووی نەبوو لەكیس بچێ، هەر بۆیە دەستی والاتر بوو، جابەهەر مەبەستێك بێت، تێكوپێكدانی حوكم لەئێرانو دامەزراندنی حوكمێكی كۆمۆنیست لەسەرتاسەری وڵاتو دواتر كشان بەرەو باشووری ئێرانو ڕۆژهەڵاتی ناوەراست. یاداپچڕینی ناوچەی دەوڵەمەندنی ئازەربایجانی ئێرانیو بەستنەوەی بەكۆماری ئازەربایجانی شورەوی كە زۆر خاڵی هاوبەش پێكەوەی دەبەستنەوە. یاخود پفدانی جوڵانەوەی دیموكراتیخوازی سەرتاسەری بەڕابەری حیزبی تودە بۆ فشار خستنە سەر دەوڵەتی ناوەندیو ناچاركردنی بۆ مل دانەواندنو بۆ دابینكردنی بەرژەوەندییەكانی شورەوی لەباكووری وڵات بێت كەگرنگیو بایەخی ژیانی بۆ شورەوی هەبوو لەگشت ڕوویەكەوە(2).

---

(3) بڕوانە:

فەروخ، م، انقلابی گەورەی اوكتوبر، زنجیرە وتارێكە لەگۆڤاری نیشتمان، ژمارە 3،2-4، خەزەڵوەر، سەرماوەرز- ڕێبەندانی 1322دا بڵاوكراوتەوە، جگە لەسەروتارەكانی ژمارە جیاجیاكانی گۆڤارەكە كەلێرەو لەوێ ستایشكردنێكی شورەوی بەئاشكرا تێدا دەبینرێت.

(1) مەبەست لەجەنگی سارد ئەو ململانێیە بوو كەلەدوای كۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی لەنێوان دوو بلۆكی سەرمایەداریو بەسەرۆكایەتی ئەمەریكاو بلۆكی سۆشیالیزم بەسەرۆكایەتی یەكێتی شورەوی بەگەرمی دەستی پێكرد ئامانجەكەی پاشەكشەو هەڵوەشاندنی یەكێك لەدوو بلۆكی بوو لەلایەن ئەوی دییەوە لەڕێگای شكاندنی ورە، پروپاگەندەی درۆ، تێكدانی بەرەی ناوخۆو هاندانی ناكۆكییەكان، داخستنی بازاری دەرەوەو گەمارۆی ئابوری نومایشو مانۆری سەربازی، پێشبركێ لەبواری تەنكەلۆژیای سەربازیو جەنگی سەتێرەكان، دەرخستنی دكۆمێنتە نهێنییەكانو پاشەكشە لەكۆنگرە نێودەوڵەتییەكانو زۆر شێوازی دی بەربەرەكانیو ڕووبەڕووبوونەوەو كەكۆتاییەكەی لەسەرەتای دوا دەیەی سەدەی بیستەمدا بەسەركەوتنی بلۆكی یەكەم كۆتایی هات، بڕوانە:

عطية، احمد، القاموس السياسي، الطبعة الثالثة، دار النهضة، قاهرة، 1998،ص445" Lawson, f,The Iranian crisi of 1945-1946 and the spiral model of International conflict, in International Journal of Middle East studies , no 21,p307, Borhanadin,op.cit,p100.

(2) Fatemi,The U.S.S.R in Iran: the Background history of Russian and anglo – american conflict in Iran. Its effects on Iranian Nationlisim and the fall of the Shah, London, 1980, p77/Entesser, op. Cit, p16.

www.pertwk.com

لەبەر ئەوە هەر هێزێك لەئێراندا حیسابی تایبەتی خۆی لای کاربەدەستانی شورەوی هەبوو، گەلی کوردو جوڵانەوەی نەتەوایەتییەکەی بەرابەری کۆمەڵەی (ژ.ك) کەبەدرێژایی ساڵانی جەنگ هێزێکیان بۆ خۆیان پێکەوە نابوو لەناوچەی موکریانی سەر بەئوستانی ئازەربایجانی خۆرئاوادا هەل‌و مەرجێکیان بۆ هاتە پێش کەلەلایەن شورەوییە سوکە چاوێکیان لێبکرێت. هەر بۆیە (سابیلیە) شکستی سیاسەتی شورەوی بەدەستهێنانی بەرژەوندییەکانی لەئێران لەرێگەی دیپلۆماسییەوەو گەڕانەوەی شاندەکەی (کافترار زادە) بەدەست بەتاڵی بۆ مۆسکۆ بەسەرەتای ئاوڕدانەوەی شورەوی ومامەڵەی سیاسی لەگەڵ جوڵانەوەی نەتەوەی کورد لەئێران دادەنێت [3].

کۆمەڵەی (ژ.ك) کەلەساڵانی جەنگدا رۆڵێکی لەبوژاندنەوەی بیری نەتەوایەتی‌و رۆشنبیر کۆمەڵگای کوردەواریدا دیت‌و هاندەری سەرەکی راکێشانی جەماوەر بوو بۆ کۆری تێکۆشان، لەبەر ئەوەی یەکەمین ئەزمونی رێکخراوەیی سیاسی کوردی بوو لەکوردستانی ئێران بێ کەم‌و کورتی نەبوو لەهەموو روویەکەوە، جگە لەنەبوونی پەیرەو پرۆگرام‌و بەرنامەیەکی تێروتەسەل، دژبەیەکی لەستراتیژی دوورونزیکی دەکرا بەتایبەتی پێکەوە گرێدانی خەباتی خودموختاریخوازی‌و سەربەخۆیخوازی کەدوو ئامانج‌و رێبازی جیاوازن، دواتر وەك نەبەز دەڵێت لەرووی ئایدۆلۆژییەوە باوەڕیان بەهێزی لەبن نەهاتووی کۆمەڵگە نەمابوو، رەخنەگرتنیشیان لەستراکچەری کۆمەڵگای کوردەواری تەنیا رەخنەیەکی مۆراڵی بوو دوور بوو لەهەر چارەسەرێکی واقیعی‌و زانستیانە بۆ کێشەی جووتیاران‌و مۆڵکایەتی زەوی‌و زوڵمی ئاغاو دەرەبەگەکانی کورد [1]، لەلایەکی ترەوە راستە ئەندامەکانی (ژ.ك)لەکاتی سوێند خواردندا خەنجەرێك یان شمشێرێکیان لەبەردەمدا بوو، راستیشە کەلە کۆبوونەوەکەی باغی داودیدا محەمەدی نانەوازادە کرایە فەرماندەی هێزی کۆمەڵە، کەچی ئەم رێکخراوە نەیتوانی دەستەی چەکداری رێك‌و پێك لەلاوانی خاوەن بیروباوەڕ پێك بهێنێت کە بۆ دەست بەسەراگرتنی باڵی چەکداری جوڵانەوەی کوردایەتی‌و دوور لەدەسەلات‌و رێکخستنی عەشیرەتی و سەرۆك عەشیرەتەکان هەنگاو هەلێنێت‌و رێبازێکی نوێ بۆ رێبەرایەتی پراکتیکی جەماوەر بگرێتە بەر [2].

هەروەها لەکاتێکدا کۆمەڵە رزگاری‌و سەربەخۆیی‌و یەکگرتنەوەی کوردستانی گەورەی کردبووە ستراتیژ، لەرووی پراکتیکەوە نەیتوانی هەنگاوی مەزن بهاوێژێت، تەنانەت پەیمانی سێ سنوریش بەمردوویی لەدایك بوو، لاوازی جوڵانەوەی نەتەوەیی کوردی لەکوردستانی تورکیا لەم قۆناغەدا، نەبوونی یەکگرتوویی ریزەکانی جوڵانەوەکە لەکوردستانی عێراق‌و دوورەدەستی کۆمەڵە لەراپەڕینەکەی بارزان، چەسپاندنی حکومەتێکی سەربازی ئێرانی بەپاڵپشتی بەریتانیاو ئەمەریکا لەخودی کوردستانی ئێران، کارێکی وای کرد کەچالاکییە راستەقینەکانی کۆمەڵە تەنیا لەهەرێمی موکریان‌و شاری مەهابادا چڕببێتەوە.

---

(3) سابلییە، س.پ، ل240.

(1) نەبەز، کوردستان‌و شۆرشەکەی، ل127.

(2) د. عباس وەلی، دەسەلاتدار یا سیاسی‌و ئیدیولۆجی یا بزاڤا نەتەوەییا کوردی لەئێرانێ 1942–1979، هاڤیبون – گۆڤارا کوردولوگیە، ژمارە 4.1998، ل98–99.

قاسملو كەباس لەهەل‌ومەرجی كۆتایی جەنگ‌و تایبەتمەندییەكانی كۆمەڵەی (ژ.ك) دەكات‌و دەڵێت: ((بەڵام كۆمەڵەی (ژ.ك) كەلەلایەكەوە ڕێكخراوێكی ناسیونالیست‌و لەلایەكی دیكەوە داخراو و نهێنی بوو كەرووی لەكۆمەلانی بەرینی خەڵكی كوردستان نەدەكرد، وەڵامدەری وەزعی تازەی كوردستانی ئێران نەبوو، پەرەستاندنی بیّ وێنەی جولانەوە لەكوردستانی ئێران كەدیارە پەیوەندییەكی ئۆرگانیكی لەگەڵ جوولانەوەی ئێران هەبوو كەبەشێوەیەكی نەدیتراو پەرەی گرتبوو نیازی بەرێكخراوێكی یەكگرتووو دیموكرات‌و ئاوالە بۆ كۆمەلانی خەڵك لەگەڵ بەرنامەیەكی روون‌و رێك‌وپێك هەبوو.. كۆمەڵەی (ژ.ك) ئیدی ئەو رێكخراوە نەبوو كە بتوانیّ جوولانەوەی پەرەگرتووی كۆمەلانی خەڵكی كوردستانی ئێران رێبەری بكا.. جێگیربوونی ئازادییە دیموكراتییەكان لەئێران‌و چوونە پێشی جولانەوەی گشتی.. زەمینەی بۆ ئەوە ئامادەكرد كەحیزبێكی پێشەنگ‌و وەلامدەری رۆژگاری نویّ بۆ یەكەم جار لەمێژووی نەتەوەی كورددا بۆ وەدی هێنانی ئامانجە لەمێژینەكانی پێك بیّ، حیزبێكی ئەوتۆ هەم پێویستیەكی مێژوویی بوو هەم زەمینەی دامەزراندنی ئامادە ببوو))[3].

سێیەم: حیزبی دیموكراتی كوردستان

لەبەرواری 1ی ابان/ خەزەڵوەری 1324 ه بەرامبەر 24ی تشرینی یەكەمی ساڵی 1945ز لەشاری مەهابادو لەسەرداروپەردوی كۆمەڵەی (ژ.ك) بەبلاوكراوەیەك دامەزراندنی (حیزبی دیموكراتی كوردستان/ لەمەودوا بە ح.د.ك ناوی دەبەین) راگەیەندو مەرامنامەی خۆی بلاوكردەوە،بڕوانە پاشكۆی ژمارە (3).

هەروەها رۆژێك دواتر واتە لە 25ی تشرینی یەكەمی 1945دا ح.د.ك بەبەشداری ژمارەیەكی زۆری كەسایەتییە ناسراوەكانی كوردستان‌و ئەندامانی رێبەرایەتی كۆمەڵەی (ژ.ك) لەمەهاباد یەكەم كۆنگرەی خۆی بەست كەتیایدا جگە لەوەی قازی محەمەد كرایە پێشەوای حیزب، ئەندامانی كۆمیتەی ناوەندیش هەڵبژێردران‌و خواس‌و باس لەسەر مەرامنامەی حیزب كرا كەدواتر بلاوكرایەوە. ئەندامانی كۆمیتەی ناوەندی بریتیی بوون لە:حاجی بابەشێخ، محەمەد حسێن سەیفی قازی، رەحمانی زەبیحی، مەناف كەریمی، سەید محەمەد طە زادە، عەبدولڕەهمانی ئیلخانی زادە، ئەحمەد ئیلاهی، خلیل خوسرەوی، كەریم ئەحمەدین، حاجی مستەفا داودی، محەمەد ئەمین موعینی، محمود وەلی زادە، محەمەد رەسوڵ دلشاد، محەمەد ئەمین شەرەفی، سەید عەبدوڵلای گەیلانی زادە، عەمەر خانی شكاك، زیرۆ بەگی هەركی‌و رەشید بەگی جیهانگیری[1] .

ئەگەر سەرنج لەبەرنامەو مەرامنامەكەی ح.د.ك لەبەر رۆشنای قۆناغە مێژووییەكەو هەل‌و مەرجی ئەوكاتی جولانەوەی نەتەوەیی كورد لەكوردستانی ئێران بدرێت، دەتووانرێت بوترێت كەبەرنامەكە وەلامدەری بەشێكی زۆری پێویستە سیاسی‌و ئابوری‌و كۆمەلایەتیەكانی كۆمەڵگای كوردەواری بووەو

---

(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل31-32.

[1] ئەمین, حكومەتی كوردستان,ل 86.

لەگەڵ بەرنامەی پێشووی کۆمەڵەی ژ.ک دا نەك هەر جیاوازییەکی ئەوتۆی نییە، بەڵکو لەهەندێك رووەوە بەتایبەتی دیاریکردنی هەڵوێست لەجولاّنەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێران، ماڤ گەلانی ناوچەکەو بەدیهێنانی ئازادی، رێزگرتنی کەمینەکان، ئەرکە کۆمەلاّیەتییەکان دیدێکی روونترو ئاشکراتری هەبوو.

هەر بۆیە بێ ئەوەی پەرت بوون و دووبەرەکییەك لەرێبەرایەتی (ژ.ک)دا دروست بێت لەدوارۆژەکانی تەمەنیدا، تەنانەت بێ ئەوەی هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەش رابگەیەندرێت [2] ح.د.ك لەسەر داروپەردووی کۆمەڵە دامەزرێنرا، تەنانەت رۆژی 25ی گەلاوێژ/16 ئابیش کەرۆژی دامەزراندنی ژ.کە کرایە رۆژی دامەزراندنی حیزبی نوێ، بەجۆرێك لەساڵی داهاتوودا واتە لە 16ی ئابی 1946 ح.د.ك بەبۆنەی پێنجەمین ساڵی دامەزراندنییەوە جەژنی گێرا، بەجۆرێك هەندێك پێیان وایە گۆڕینی کۆمەڵە بۆ حیزبی دیموکرات جگە لەناو گۆڕینەکە ماندووبوونێکی تری نەویستووە[1].

لەگەڵ ئەو راستیەش، دامەزراندنی ح.د.ك بەرنامەکەی لەسەر داروپەردووی کۆمەڵەی ژ.ك، لەچەند روویەکەوە جێی مشت و مڕو دەبڕینی بیروڕای جیاوازن، بۆ نمونە هەندێك پێیان وایە کەلابردنی دروشمی خەبات بۆ رزگاری کوردستانی مەزن و رازیبوون بەدامەزراندنی کوردستانێکی خودموختاری دیموکراتیك لەناو ئێرانێکی دیموکراتیکدا پاشەکشەیەکی نالەبارە لەبەرنامەی ژ.ك و ستراتیژیەتی جولاّنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان[2].

هەر بۆیە ئەو دەمەش واتە کاتی گۆڕینی (ژ.ك) بۆ ح.د.ك کەسانێك هەبوون کەئەم پاشەکشەیەیان پێ خۆش نەبوو بەلاّم قبولّیشیان بوو، هەژار موکریانی کەلە کۆنگرەی یەکەمی حیزبدا پڕ بەدەنگی دەیشیراند: ((حیزبێکی ساز دەکەین دیموکراتمان دەوێت.. کێ راستەو قەولی ثابیتە بێجگە لەرووسەکان)) [3]، لەبیرەوەرییەکانیدا دەربارەی ئاشکراکردنی ناوی حیزبی دیموکرات و بەرنامەی خودموختاری دەڵێت: ((.. زۆرمان ئەو خەبەرە لاگران هات بەلاّم چارچییە قبولّ کرا.. هەرچیم دەکرد نەمدەتوانی ناوی ژێ ـ کاف لەخۆم دابڕنم و ح.د.ك لەخۆم بدەم))[4].

لەلایەکی ترەوە هاتنە ناوەوەی ژمارەیەك لەبازرگانەکان و سەرۆك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان بۆ کۆمیتەی ناوەندی و سەرکەوتنیان بۆ وەدەستهێنانی دەسەلاّت و شوێنی بریاردەر لەحیزبی دیموکراتدا کەلە ژ.ك دا رێگەیان پێ نەدەدا، دەرگایەکی تری لەبەردەم رەخنەو دیاریکردنی کەم و کورتییەکاندا کردۆتەوە. (مەلا قادری مودەریسی) دوای 40 ساڵ لەدامەزراندنی حیزبی دیموکراتی

---

(2) لەگەڵ ئەوەی سەرچاوەیەکی مێژوویی نیە باس لە بەرەسمی هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەی (ژ.ك) و پەرت بوونی کۆمەڵە لەئەنجامی ململانێی نێوخۆیی بکات, کەچی ژیگالینا بێ پشت بەستن بە سەرچاوەیەك باسی رۆڵی ئینگلیز لە تێکدانیڕیزەکانی ژ.ك و ڕووبەڕووبونەوەی باڵی چەپ وڕاستی ئەم ڕێکخراوە دەکات سەبارەت بەوخاڵەی ئایا کورد دەبێت بە لە خەباتی نەتەوایەتیدا پشت بە ئینگلیز ببەستێت یا بە شورەوی , لەوانەیە ژیگالینا لەنێوان حیزبی هیواو کۆمەڵەی ژ.ك دا لێی تێکەڵ بووە.

ژیگالینا، باری سیاسی کوردەکانی ئێران، ل105−106.

(1) ئەمین حکومەتی کوردستانو ل86−87"ایغلتن, س.پ,ل111.

(2) بلوریان ,س.پ,ل58, موهتەدی,س.پ.

(3) گۆڤاری کوردستان , مەهاباد, ژمارە1, 15 دیسامبر1945,ل12.

(4) هەژار,س.پ, ل 72,73.

کوردستان لەم بارەیەوە کۆمەڵێ گلەیی هەڵرشتووە، گوایە سەراپای مەسەلەکە پلانی شورەوی بووە دوای ئەوەی خەبات و بۆ سەرفرازی کوردستانی گەورە وەلانراوەو بەدیهێنانی کوردستانێکی خودموختاری دیموکرات بەهاوکاری شورەی گیراوەتەبەر، ئەویش بەلابردنی کەسانی لێهاتوو بەتوانای وەك جەنابی و دانانی کەسانی بێ لیاقەت و گوێ لەمست لەشوێنی[5].

(الطالبانی) سەبارەت بەکاریگەری نەریتی گۆڕانی ژ. ك : بۆ حیزبی دیموکرات دەڵێت: ((ئەم هەنگاوە هەنگاوێکی کۆنەپەرستانە بوو لەجوڵانەوەی رزگاریخوازی کوردو هۆکاری لاوازبوونی بوو لەئامانج و ستراتیژی دوا رۆژیدا، خۆسەپاندنی قازی محەمەدو بالی عەشیرەتگەری بەسەر بزووتنەوەی کوردایەتیدا بەم شێوە نادیموکراتیانە سەرەتایەکی زۆرترسناك بوو بۆ دەستپێکردنی قۆناغێکی نوێ لەپیادەکردنی حوکمی رەهاو دیکتاتۆرییەت لەبزووتنەوەکەدا))[6].

(شەمزینی)یش لەلای خۆیەوە دوای ئەوە قازی محەمەد بەریفۆرمستێکی ئایدیالیست و کابرایەکی دیموکراتیکی لیبرال دەناسێنێت و رەخنەی ئەوەی لێدەگرێ کەکۆمۆنستێکی عەیارە هەژدە نەبووە، دێتە سەر ئەم مەسەلەیەو هاتنە ناوەوەی ژمارەیەك لەبازرگانان و نوێنەری موڵکدارەکان بۆ کۆمیتەی ناوەندی بەکەم و کورتییەکی حیزبی دیموکرات دادەنێت، لەوەش زیاتر پێ دادەگرێت و دەڵێت کە ئەم هەنگاوە لەلایەن یەکێك لەرێبەرانی کۆمەڵەوەکە رەحمانی زەبیحی یە دژایەتی کراوە بەڵام دوای بەگرتدانی زەبیحی مەسەلەکەی بۆ قازی ئاسان بووەو پرۆسەی گۆڕینی (ژ.ك) بۆ حیزبی دیموکراتی کوردستان هاتۆتەدی[1].

رەخنەیەکی تری د. عەزیز کەژگالیناش بۆی دووپات کردۆتەوە ئەوەیە کە بەرنامەی حیزب سەرپێیانە باسی ریفۆرمی کشتوکاڵی کردووەو جوتیارانی بەهێزی سەرەکی جوڵانەوەکەدا نەناوەو زەحمەتکێشان و کرێکارانی بەچەند وشەیەك بەسەرکردۆتەوەو بەپێی هەڵوێستی ریشەیی و چینایەتی ئەندامی وەرنەگرتووەو بەکورتی واتە حیزبی چینی پرۆلیتار نەبووە[2].

ئاشکرایە سەبارەت بەوەلانانی دروشمی کوردستانی گەورەو جێگرتنەوەی بەپێکهێنانی کوردستانێکی خودموختاری دیموکراتیك لەچوارچێوەی ئێرانێکی دیموکراتیکدا هەنگاوێکی پراغماتیانەو تاکتیکیانە بووە تا پاشەکشەیەك لەبیروباوەڕدا، ئەم راستیەش بەئاشکرا دەردەکەوێت ئەگەر سەیرێکی بەندی (4)ی فەسڵی چوارەم بکەین کەنوسراوە:" لەقۆناغی ئێستادا" واتە حیزبی دیموکراتی کوردستانی بەدیهێنانی کوردستانێکی خودموختاری لەئێرانێکی دیموکراتیکدا بەستۆتەوە بەقۆناغێکی دیاریکراوو بەچارەسەرێکی هەتا هەتایی بۆ کێشەی کورد دانەناوە.

ئەمەش تێڕوانینێکی واقعبینانە بووە بۆمەسەلەی شوێن و هێزی جووڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کوردو توانای بەدیهێنانی دەستکەوتی سیاسی لەو قۆناغە مێژووییەدا کەلەوەزیاتری لەباردا نەبووە. ئێمە نامانەوێت لێرەدا ئەو فاکتەرە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و جوگرافی و سۆسیۆلۆژی ناوەکیانەو هۆکاری هەرێمی و نێو دەوڵەتییە جۆر بەجۆرانە بە دوورودرێژی باس بکەین

---

(5) صمدی,سید محمد , ژێ _ کاف چ بوو ؟ , چی دەویست؟ , چی لێ بەسەرهات؟ مەهاباد, خەرمانانی1360,ل16.

(6) الطالباني, جلال, كردستان و الحركة القومية الكوردية, الطبعة الثانية, دار الطليعة بيروت,1971, ص 127.

(1) شەمزینی,س.پ,ل237.

(2) هـ.س, ل237–238" ژیگالینا , باری سیاسی کوردەکانی ئێران, ل114.

کەلەو کاتەداو تائێستاش لەمپەرن بەرامبەر پێکهێنانی کوردستانێکی یەکگرتوو سەربەخۆ، ئەوەندەی هەیە دەڵێن کەلەساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی جوڵانەوەی نەتەوایەتی کورد لەکوردستانی عێراق چ لەرووی توانای رێکخراوەییە یاخود لەرووی توانای چەکداری و ئەزموونی مێژوویییەوە لەهەموو پارچەکانی تری کوردستان بەهێزترو لێوەشاوەتر بوو، ئینجا ئەوەی لێ بەسەرهات کەبەسەری هات، تەنانەت نەک هەر دانەمەزراندنی کوردستانی گەورە، بەڵکو نەیتوانی لەژێر تۆپ و تەیارەکانی ئینگلیزو سوپای عێراقی زەبەلاح و چەکدارە بەکرێگیراوەکانی بەپێوەش خۆی راگرێت و جگە لەناوچەی موکریانی ئازاد پەناگەیەکی تری بۆ نەماوە(3).

لەلایەکی دییەوە ئەگەر ئەو یادداشتەو بەندەکانی کەلەلایەن (ژ.ک)ەوە دراوە بەئاغای فهیمی کاتی سەردانەکەی بۆ مهاباد وەک پێشتر ئامآژەمان بۆدا. سەد دەر سەد راست بێت، مانای ئەوەیە (ژ.ک)یش لەگەڵ چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردەکانی ئێران بووە لەسەر بنەمای مافی خودموختاری لەناوخۆی ئێراندا لەو قۆناغە مێژوویییەدا، بەتایبەتی کاتێک دەبینین واژەی (کوردەکانی ئێران) لەو بەیانەی کەبەبۆنەی نارەزایەتی دژی نەبەخشینی ئیمتیازی نەوت لەلایەن حکومەتی (ساعید)ەوە بە شورەوی دەرکراوە، بەئاشکرا دیارە، ئەمەش جۆرە سەردانەواندنێکە لەلایەن (ژ.ک) ەوە بۆ واقعی دابەشکردنی کوردستانی مەزن، لەبەر ئەوە دانانی ئامانجی بەدیهێنانی خودموختاری بۆ کوردستانی ئێران لەلایەن حیزبی دیموکراتەوە پێچەوانەی خواست و ویستەکانی (ژ. ک) نییە، بەڵکو سەردانەواندنی رێبەران و تێگەیشتووەکانی (ژ.ک)ە بۆ هەنگاونان لەگەڵ هەل و مەرجە مێژوویییەکەو چۆنێتی مامەڵەی راستەقینە لەگەڵ فاکتەرە دژەکان و فاکتەرە هەموارەکانی جوڵانەوەی نەتەوایەتی کورد، بەو پێیەی سیاسەت هونەری وەدەستهێنانی ئەو ئامانجانەیە کەزەمینەی بۆ سازەو لەتواناداییە نەک ئەو هیواو ئاواتەی لەهێزو توانای جوڵانەوەکە بەدەرەو شوێنی بەدیهاتنی لەخەیاڵدایە. جا هەر چەندە پیرۆزیش بێت.

هەر بۆیە پێش دامەزراندنی حیزبی دیموکرات لەسەر بناخەی کۆمەڵە، بێ ئەوەی پەرت بوونێک رووبدا یاخود گروپێک لەئەندامانی کۆمەڵە، تەنانەت ئەوانەی لەکۆمیتەی ناوەندیشدا لابران، جیاببنەوەو وەلانانی دروشمی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ لەسەر ح.د.ک بەعەیب و عاربزانن، بەڵکو مەسەلەکەیان ئاسایی وەرگرت، وەک هێمن دەڵێن: ((دەستەیەک لەرووناکبیران و ئەندامانی کۆمەڵەی (ژ.ک) هاتنە سەر ئەو بڕوایە، کەجێ بەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەل و مەرجی ئێستای جیهان و کوردستاندا ئیمکانی کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێ یان کەلەگەڵ هەل و مەرجی ئەو سەردەمیدا دەگونجا گەڵاڵە کردو.. رێکخراوی حیزبی دیموکراتی کوردستان هەر لەسەر بناخەی رێکخراوی کۆمەڵەی (ژ.ک) دامەزرا))(1).

هەروەها پێویستە ئاماژە بۆ راستیەکی تریش لەم رووەوە بکەین، ئەویش ئەوەیە کەقازی محەمەد بەقووڵی بڕوای بەکێشەی نەتەوەیی گەلی کورد هەبوو، ئەگەر سەرنجێکی ئەو وتارە بدرێت کەقازی بەبۆنەی دامەزراندنی گەورەترین دەستکەوتی حیزبی دیموکراتەوە کە (کۆماری کوردستان)ە وەک لەبەشی دووەمدا باسی لێوە دەکەین و دای بەگوێی هەزاران کەسدا لەمەیدانی چوارچرا، بەدرێژی

---

(3) بۆ زیاتر : البارزاني، مسعود، البارزاني و الحركة التحررية الكردية. ثورةبارزان 1943-1945، كردستان . آب 1986"Borhanadin ,OP.cit,chapter 6

(1) هێمن،س.س.پ، ل21.

www.pertwk.com

باسی چەوسانەوەی نەتەوەی کوردو دابەشکردنی کوردستانو مێژووی خەباتو قارەمانێتی گەلی کورد بۆ بەدەستهێنانی ئازادی لەسەرانسەری کوردستاندا دەکات[2]. خودی ارفع بەئاشکرا ئاماژەی بۆ ئەم بڕوا پتەوییەی قازی کردووە، کاتێك باسی سەردانەکەی قازیو هاوەڵانی ئەکات بۆ تاران لە16ی ئۆکتۆبەری 1944دا. دوای ئەوەی ئەرفەع چاوی پێیان کەوتووەو باسی ئێرانی بوونی کوردو شانازی کردنی کوردی بەدابو نەریتی شاهەنشاهییەوە بۆ کردوونو قازی محەمەد بایەخێکی ئەوتوی پێ نەداوە، هەروەك ئەرفەع باسی لێوە دەکا ((لەگەڵ هەموو ئەم درێژدادرییو راوو ڕێوییەی بۆم هێنایەوە تەماشام کرد کە قازی محەمەد بییەك نییە بەم بایە بشنێتەوە، بێگومان لەئایندەدا تەنگمان پێ هەڵدەچنیّ))[3].

سەبارەت بەو رەخنەیەش کەدامەزراندنی ح.د.ك لەسەر حیسابی وەلانانی ئەندامە چالاكو شارەزاکانی کۆمەڵەو سەپاندنی بازرگانانو دەرەبەگ هاتۆتە دی. سەرنجێکی کورت لەناوی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتو چارەنووسی وەلانراوەکان، دواتر سروشتی باڵەکانی یان خود راستر هێزەکانی جوڵانەوەی نەتەوەیی کوردو توانای کۆمەڵەی (ژ.ك) لەخۆگرتنی ئەو هێزانە، بۆمان دەردەخات کەمەسەلە بەو زەقییە نییە باسی لێوە دەکرێت.

رەحمانی زەبیحی، ئەحمەدی ئیلاهی، محەمەد ئەمین شەرەفی، محەمەد رەسولی دڵشاد، رەحمانی ئیلخانی زادە، ئەمانە کەئەندامە سەرەتاییەکانو کادرە سەرەکییەکانی کۆمەڵەی (ژ.ك) بوونو لەناو کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتدا هەڵبژێردرابوونەوە. مەلا قادری مودەریسی، محەمەدی نانەوازادە، محەمەد یاهو کەهەڵنەبژێردران بۆ کۆمیتەی ناوەندی پشت گوێ نەخران، بەڵکو ئەرکی گرنگتر لەو ئەرکەیان پێسپێردرا کەلە کۆمەڵەی (ژ.ك)دا لەسەر شانیان بوو. بۆ نمونە: قادری مودەریسی کرایە بەرپرسی چاپخانەی کوردستان کەگرنگترین دەزگای تەبلیغاتی سەردەمەکەی خۆی بوو، محەمەدی نانەوا زادە کرایە فەرماندەی هێزی مەرکەزیو معاونی سیاسی وەزیری جەنگ لەکۆماردا، محەمەدی یاهو کرا بەبەرپرسی کۆمیتەی ح . د. ك لەمەهابادو ..هتد[1]، ئەمەش وایکردووە کەهێمن بڵێت: ((.. تەنیا لەکادری رابەریدا ئاڵو گۆڕێك پێکهاتو پێشەوا قازی موحەمەد.. بەپێشەوای حیزب هەڵبژێدراو سەرۆکی کۆمەڵەی پیاوێکی زۆر تێکۆشەرو ئازاو پاك بوو لەکادری رابەری نەما، ئەم ئاڵو گۆڕە هیچ نەکردە سەر ئەو پیاوەو لەریزەکانی خوارەوەی حیزبدا درێژەی بەخەباتو کاری خۆی هەرداو رەنجێکی زۆری کێشا))[2].

دەربارەی گیرانی رەحمانی زەبیحیو بەهەل زانینی قازی محەمەد بۆ گۆڕینی ناوی (ژ.ك) بۆ حیزبی دیموکرات هەروەك د. عەزیز ئاماژەی بۆ کردووە، بەڵگەیەکی مێژوویی بۆ سەلماندنی نییە، ئەوەی لەم بارەیەوە زانراوە، رەحمانی زەبیحی لەکاتی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستانو

---

(2) بڕوانە:
رۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە10-11، 15-17 رێبەندانی 1324 بەرامبەر 4-6ی فیوریە1946" ئەمین ، حکومەتیکوردستان،ل106-108.
(3) أرفع ، س.پ،ل76.
(1) دەباغی ،س.پ،ل25-26.
(2) هێمن،س.پ، ل21.

بەستنی کۆنگرەی یەکەمی لەمەهاباد بووە وەك ئاشکرایە بەئەندامی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێردراوە، دواتر بەنوێنەری قازی محەمەدو وەك رازگری سەرەکی پەیوەندییەکانی کوردو شورەوی لەگەڵ دووهەوالی تردا کەدڵشادی رەسولی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزب و قاسمی قادرییە، بەرەو ورمێ کەوتۆتە رێ، هەروەك سەرلشکر (احمد زنگنە) فەرماندەی هێزە ئێرانییەکانی رەزائییە لەژێر سەر دێری "چگونە اسناد ارتباط قاضی محمد باشوروی ها بدست امد/ چۆن بەڵگەکانی پەیوەندی نێوان قازی محەمەدو شورەوییەکان دەست کەوتن)) باسی گیرانەکەی ئەوسێ هەڤاڵەی حیزبی کردووەو نوسیویەتی کەلەسەرەتای ابان/ خەزەڵوەری 1324 هەوالی نهێنی سەفەری ئەو تاقمە گەیشتۆتە تیپی رەزائییە [3]، هەر بۆیە حیزبی دیموکرات کەلە1ی خەزەڵوەر راگەیەندراو لە2ی خەزەڵوەردا کۆنگرەی خۆی بەستووە تا 3 رۆژ بەردەوام بووە بەڵگەی ئەوە کە زەبیحی وهاوەڵانی دوای کۆنگرە ئەم سەفەرەیان بۆ پتەوکردنی پەیوەندیەکانی کورد وشورەوی وەك بەشێك لە ئەرکەکانی کۆنگرە و پێویستیەکانی قۆناغەکە ئەنجام دابێت, لەوەش گرنگتر خودی زەبیحی نە لە کۆڕێکدا و نەلە نووسینێکیدا باسی لە مەسەلەیەکی وا نەکردووە, هەروەها ئەندامە سەرەتاییەکانی ژ.ك و هاوەڵەکانی زەبیحی وەك (هەژار و هێمن و دەباغی) کە باسی ژ.ك و حیزبی دیموکراتیان کردووە ئاماژەیان بە شتێکی وا نەکردووە.

لەلایەکی ترەوە گەیشتنی هەندێك کەسانی وەك حاجی بابە شێخ و عەمەر خانی شکاك و سەید عەبوڵڵای ئەفەندی گەیلانی زادە بۆ کۆمیتەی ناوەندی حیزب تەنها بەهۆی موڵکو ماڵ و داراییەوە نەبووە, بەڵکو بە هۆی لێهاتوویی و دڵسۆزی و بەناوبانگی ئەو رۆڵە مەزنە بووە کە لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردەواریدا هەیان بوو, حاجی بابە شێخ (1879ــ 1959) زانایەکی ئایینی بەرزو خاوەنی چەند کتێبێك بوو لە ژمێریاری و زانستە ئاینیەکاندا, جگە لەوەی ڕۆڵی چاکسازێکی کۆمەڵایەتی بینیوە لە چارەسەرکردنی ناکۆکیە عەشیرەتیەکاندا و لە دەورانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا ڕۆڵی لە ڕووبەڕووبونەوەی سوپای روسی تزاری بینیووە و دواتر بۆتە ئەندامی کۆمەڵەی خێرخوازانی کورد[1], عەمەر خانیش وەك پێشتر باسی لێکراوە لە بواری کوردایەتی و دژایەتی دەوڵەتی ناوەندی ڕۆڵی مەزنی هەبووە,ڕاپەرینی ناوچەی وورمێ ساڵی 1941ــ 1942 دژی دەسەڵاتی ناوەندی عەمەر خان رابەرایەتی کردووە. سەید عەبدوڵڵاش لە بواری ئاینی و کۆمەڵایەتی و پێشینەی کوردایەتی بنەماڵەیان شانی لەشانی قازی محەمەد دەدا [2]، ئەم جۆرە کەسایەتییانە کەلەکۆمەڵگای کوردەواری جگە لەنفوزی کۆمەڵایەتی و ئابوریان بەنیشتمان پەروەر دادەنران و هیچ جوڵانەوەیەکی سیاسی بێ لەئامێز گرتنی ئەم توێژە گرنگە ئیمکانی سەرکەوتنی نەبوو. ئەمانە کە کۆمەڵەی (ژ.ك) نەیتوانیبوو پێش چوونی قازی محەمەد لەئامێزیان بگرێت هۆکاری لاوازی چالاکییەکانی (ژ.ك) بوون لەرووی پراکتیکەوە. جێکردنەوەشیان لەناو حیزبی دیموکراتی کوردستان هۆکاری بەهێزبوون و دەرکەوتنی بوو وەك حیزبێکی پۆپۆلیست. هەر بۆیە کەسانێك هەن پێیان وایە کە لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا دووهێز لەسەرشانۆی کوردستان و جوڵانەوەی نەتەوەییدا

---

(3) زنگنە,س.پ,ل61.

(1) بۆ زیاتر: کورد، س.پ، ل 522-524.

(2) ایغلتن,س.پ, ل42.

هەبووە هێزێکی دەسەڵاتدارو چەکدارو خاوەن نفوزی کۆمەڵایەتی و ئابوری، لەگەڵ هێزێکی فکری ـ رێکخراوەیی دوور لەهێزی یەکەم، دامەزراندنی ح.د.ك هاوبەندیو پێکەوە گرێدانی هەردوو هێزەکەیە بەمەبەستی تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکانو رەتکردنەوەی گەڕانەوەی شێوە ژیانی رەزاشاهی بۆ کوردستان(3).

ئاشکرایە ح.د.ك وەك حیزبێکی نەتەوەیی ریفۆرمیستی لیبرالی جەماوەری دامەزرا، حیزبی بەتەنیا چینێك یاخود توێژێکی تایبەتی کۆمەڵگای کوردەواری نەبوو، بەڵکو حیزبی گەلو پشتیوانی زۆری لەجوتیارانو زەحمەتکێشی شارو وردەبورجواو موڵکداری ناونجییەکانو عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکانی بۆلای خۆی راکێشا،ن بڕوای بەگەشەکردنی پلەبەپلە هەبوو. نەك لەگۆڕانی چینێك لەبەرژەوەندی چینێکی تر، هەر بۆیە لەبەرنامەکەیدا شوێنێك بۆ دیکتاتۆرییەتی چینێكو بەکۆمۆن کردنی موڵکایەتی نییە، بەڵکو هەوڵی داوە بەلەبەرچاوگرتنی بافتی کۆمەڵگای کوردەواریو لەرێگەی دانانی یاساوە بەرژەوەندی هەر چینێك بپارێزێت، بەسەرکردنەوەی زەحمەتکێشانی شار بەچەند وشەیەكو دانەڕشتنی بەرنامەکە بەپێی بەژرەوەندی چینی برۆلیتاریا هۆکارەکەی بۆ نەبوونی چینێك دەگەڕێتەوە بەناوی پرۆلیتاریا لەکوردستاندا(1).

سەبارەت بەناساندنی کەسایەتی قازی محەمەدیش ، هەندێك لەوانەی قازی محەمەد یان لەنزیکەوە ناسیووە باسی نەرمو نیانیو لەخۆبردوویی و قازییان کردووەو رەخنەی ئەوەیان لێگرتووە کەرای خۆی نەسەپاندووە، (عبدالله احمد پشدەری) یەکێکە لەوانەی کەلەباسی کەمو کورتییەکانی قازی محەمەدا نوسیویە: ((3ـ قازی محمد زۆر توند نەبوو لەوسەر رای خۆی وەکو ئەو سەرکردانەی بڕوایان بەخۆیان هەیەو هەتا زۆرجاران بەقسەی دەوروپشتەکانی خۆی رای خۆی ئەگۆڕی.. 5ـ هەمیشە سیاسەتی چاوپۆشو رازیکردنی خەڵکی بەکار ئەهێنا))(2).

لەگەڵ هەموو ئەو راستیانەداو وەك قاسملوش ئامازەی بۆ کردووە بەرنامەو مەرامنامەی ح.د.ك هەرچەندە وەلامدەری بەشێکی زۆری پێویستە سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بووە، بەلام بێ کەمو کوریش نییە بەتایبەتی لەبارەی دیارینەکردنی سنوری ناوچەی کوردستانی خودموختارو چۆنیەتی رێکخستنی پەیوەندییەکان لەگەڵ دەسەلاتی ناوەندیو روون نەکردنەوەی هەڵوێست لەدابەشکردنی دەسەڵاتو شێوازی چەسپاندنی یاسا لەکوردستاندا، بەتایبەتی کە قانونی ئیالەتیو ویلایەتی تارادەیەکی زۆر لەمەسەلەی خودموختاریو بەرنامەکەی حیزبی دیموکرات لەخوارترە(3).

سەبارەت بەدیدی ئێرانییەکان، ارفع دوای ئەوەی بەندەکانی بلاوکراوەکەی ح.د.ك بەهەڵە گواستۆتەوەو دەڵێت (هاشمۆف) کونسوولی شورەوی لەورمێ بۆیانی نوسیووە، ئامازە بەوە دەکات کەبەندەکانی بلاوکراوەکە پێچەوانەی یاسای بنەرەتی ولاتنو بەدیهاتنی مانای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی تەواو سەربەخۆیە لەئێران، ئەرفەع دەڵێت ئەگەر هەر هەریمێکی ئێران دەسەلاتێك

(3) صابر, صفحات عن نضال الكورد, ل110"شریف,س.پ,ل36-37.
(1) قاسملو, چل ساڵ خەبات ,ل44" کوردستان وکورد, ل89.
(2) پشدەری , عبدالله احمد رسول , یاداشتەکانم, بەشی یەکەم , بەغداد, 1992, ل112.
(3) قاسملو چل ساڵخەبات ,ل44.

دروست كاو ڕێگا لەناردنی باج و دەرامەت بگرێت بێتە ناوەند ئیتر چ ڕۆڵێك یان زەمینەیەك بۆمانەوەی دەوڵەتی ناوەندی دەمێنێتەوە [4]، ئەو هەڵوێستەی ئەرفەع هەمان هەڵوێستی ئەوسای حكومەتی ناوەندی ئێرانە كەهەر لەسەرەتاوە مەسەلەكەی بەجوداخوازی داناو كەوتە پروپاگندەیەكی گەورە بۆ ڕاكێشانی سەرنج و هاوكاری دەوڵەتە هەرێمییەكانی عێراق و توركیا و زلهێزەكانی وەك بەریتانیا و ئەمەریكا بەوەی كەئاژاوەگێڕی و پیلانێكی گەورە لەئازەربایجان و كوردستاندا دژی یەكپارچەیی خاكی ئێران لەلایەن ڕووسیای شورەوییەوە بەدەستەوەیەو لەم ڕووەوە ڕۆژنامەكانی ڕەسمی ئێران دەستیان كرد بەكووتینی تەپڵی ((هوس استقلال وجداشدنی كردستان/ ئارەزووی سەربەخۆیی و جیابوونەوەی كوردستان)) [5]ئەو پروپاگندانەی كەنەك بەتەنیا ئەو دەوڵەتانەی توقاندو لەگەڵ ڕژێمی پەهلەویدا كردنیە هاوسەنگەر، بەڵكو كاریگەری خراپیشی لەسەر ڕای گشتی ئێران بەجێهێشت بەوروژاندنی سۆزی ئێرانچێتی و ڕاكێشانی ئازادیخوازە ناسیونالیستە فارسەكان بەبەرژەوەندی چینی دەسەڵاتدارو ڕژێمی شاهەنشاهی لەتاران.

لەڕاستیدا بەڵگەیەكی مێژوویی بەدەستەوە نییە سەبارەت بەوەی ح.د.ك بەفەرمانی شورەوی دامەزرابێت یاخود ئامێرێكی دەستی شورەوی بێت بۆ بڵاوكردنەوەی كۆمۆنیزم و پارچەكردنی ئێران، ڕایەكی وا كەجگە لەڕای ڕەسمی حكومەتی ئێران و كارمەندە سیاسییە ڕۆژئاواییەكانی هاوپەیمانی دەوڵەتی شاهەنشاهییەت كەبێ لەبەرچاو گرتن و بەخۆ گیلكردنی لەریشەی مێژوویی كێشەی كوردو پەرەسەندنی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی كوردو لەڕاستیدا بۆ شێواندنی ڕووی ڕاستەقینەی جوڵانەوەكە باسیان كردووە[1] و تائێستا لەلێكۆڵینەوەیەكی بابەتیانەدا نەسەلمێنراوە، چونكە وەك لەبەرنامەو مەرامنامەی حیزبی دیموكراتدا دەردەكەوێت كەتەنها مافە نەتەوەییەكانی گەلی كوردو ژیانێكی دیموكراتی ئازادانە لەچوارچێوەی دەوڵەتی ئێران و بەپێی یاسای بنەڕەتی ئێرانی كراونەتە ئامانج و شتێك دەربارەی دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی كۆمۆنیست لەبەرنامەكەدا بەرچاو ناكەوێت.

پێویستە بوترێت كەلەمەسەلەی پەرەسەندنی دۆستایەتی كوردو شورەویدا دەبێت بەرژەوەندی هەردوولا لەبەرچاو بگیرێت نەك یەك لایەنە سەیری مەسەلەكە بكرێت كەكراوە، یەكێتی شورەوی كەنەلەكاتی جەنگ و نەلەدوای جەنگیشدا بەرنامەو چالاكییەكی بۆ كوردستانی سەربەخۆی سۆشیالیست بەدەستەوە نەبووە، ئەمەش ڕاستیەكی مێژووییە یەكێتی شورەوی تەنیا لەپەراوێزی بەرژەوەندییەكانی لەئێران بەگشتی و لەئازەربایجانی ئێرانی كەموكریان لەڕووی ئیدارییەوە بەبەشێك بووە لێی، بەتایبەتی مامەڵەی لەگەڵ مەسەلەكاندا كردووە [2]، دۆستایەتی شورەوی لەگەڵ ح.د.ك سەردانەواندنی شورەوییە بۆ هێزی پەرەسەندووی نەتەوایەتی دیموكراتی كورد لەناوچەی موكریان كەلەدایك بوونی بۆ سێ چارەكە سەدە پێشتر دەگەڕێتەوەو لەساڵانی جەنگدا سوودی لەهەل و مەرجی گشتی ئێران و ناوچەكە وەرگرت و بووە هێزێكی جەماوەری ڕاستەقینەی حیساب بۆ كراو كەخاوەنی ئامانج و ڕێبازی تایبەتی خۆی بوو.

---

(4) أرفع,س.پ,ل80.

(5) بڕوانە: كوهستان, 24 اردیبهشت 1324.

(1) أرفع,س.پ,ل79أ"يغلتن , س.پ, 91" دهقان ,س.پ,ل530.

Borhanadin , op.cit,pp154 – 158. (2)

ئاشكرايە ئەم سەردانەواندنەی شورەوی كاتێك بوو كەنەلقی حیزبی تودە لەكوردستاندا پێشوازی لیٚ كراوونە نەتەوە خوازانی كورد ئامادەییان هەبوو ببنە تودەیی، هەژار لەبیرەوەرییەكانیدا دەگێڕێتەوە، كەجارێكیان قازی محەمەد لەتەوریٚز گەڕاوەتەوەو ئەندامانی (ژ.ك)ی كۆكردوونەوەو ئاگاداری كردوون كە ((قولی یوف (لێپرسراوی سیاسی شورەوی لەتەبەریٚز ـ ل) گوتویە ئێمە جگە لەتودە هیچ حیزبێك قبوڵ ناكەین، دەبیٚ خۆتان حەل كەنو ببنە تودە دەنا ناچارین بتان كوژین، ئێوە دەڵێن چی؟.. زۆر زوو جوابمان داوە كەئێمە بۆ خۆمان ئەم ڕێگەمان هەڵبژاردووە روس ئاگایان لیٚ نەبووە، ئێستاش هەر لەسەری دەڕۆینو چیان لەدەست دیٚ منەتیان نەبیٚ))[3].

كاتێكیش ڕووداوەكان لەئازەربایجانی ئێرانی پەرەیان سەندو (فرقەی دیموكراتی ئازەربایجان) لە 25ی ئابی 1945 دامەزرێندراو كار بۆ پێكهێنانی دەسەڵاتێكی ئازەری چەپ بەهاوكاری شورەوی بە مەبەستی بەدیهێنانی یەكیٚ لەدوو ئامانج یان بەستنەوەی ئازەربایجانی ئێرانی بەئازەربایجانی شورەوییەوە یاخود ناچاركردنی ئێران بۆ لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە جیاكانی شورەوی لەئێران، لەم كاتەدا ئاڵۆزەدا كەقازی محەمەدو هاوەڵانی بانگ كرانە باكو لە21ی خەرمانان/12 ئەیلولی 1945 دا لەلایەن میرجەعفەر باقرۆف پێشوازییان لێكرا [1]، باقرۆف بەئاشكرا پێی گوتن كە ئەوان بەرنامەیەكیان بۆ كوردستان پیٚ نییەو پێویستە كورد لەفرقەی دیموكراتی ئازەربایجانو بۆ خزمەتی دەسەڵاتی سۆسیالیستی ئایندەی ئازەربایجان تێبكۆشن، قازی محەمەد هەواڵانی كەبڕوای تەواویان بەمافی نەتەوەیی كوردو چەسپاندنی ڕژێمێكی دیموكراتی هەبوو دژی بۆچوونەكەی باقرۆف وەستانو ملیان نەدا[2].

لەراستیدا شاندەكەی قازی بۆ چارەسەرێك دەگەڕان هەم نەچنە ژێر حوكمی ئازەریو تایبەتمەندێتی خۆیان لەدەست نەدەن، هەم بۆ بەدیهێناتنی مافە نەتەوەییەكانی گەلی كورد لەئێران لایەنگری شورەوی بەدەستبێنو سوود لەو هەلو مەرجە هەرێمییە ببینن كەلەململانێی نێوان جوڵانەوەی دیموكراتی سەرتاسەریو دەسەڵاتی ناوەندی لەلایەكو تێكچوونی پەیوەندییەكانی ئێران ـ شورەوی لەلایەكی دییەوە دروست بووە.

بێگومان هەڵوێستی سەلبی حكومەتی ئێرانی بەرامبەر داواكارییەكانی گەلی كورد بەدرێژایی ساڵەكانی جەنگی دووەمی جیهانیو ئەو كوشتو كوشتارەی فەرماندە سەربازییەكانی ئەرتەشی شاهەنشاهی لەباشوورو ناوەندی كوردستان دەستیان پێكردبوو. هاندەرێكی گەورە بوو كەجوڵانەوەی نەتەوایەتی كوردی كە ئەوكات لەلایەن قازی محەمەدو هاوەڵانییەوە ڕێبەرایەتی دەكرا، هەروا

---

(3) هەژار , س.پ, ل72.

(1) بە پێی ئەو ڕاپۆرتەنهێنیەی بە دەست ستادی ئەرتەش گەیشتووە ئەوانەی كە لەگەڵ قازی محمد چوونەتە باكۆ بریتین لە: رشیدبەگ, قادر بەگ, قاسم بەگ ,حسین چنارە, عمر خان, سیدخان بەگ, ناصر بەگ, كامل بەگ٬ئەمین بەگ و سەید نورەالدین. ڕۆژنامەی (ئیطلاعات) یش ناوی (قازیمحمد ,محمد حسین خان , سەیفی قازی , علی ایلخانی , حمزە ئاغای مامشو عبدالقدرجلدیان) یان ناوبردووە و بەكاركردن بۆ سەرەبەخۆیی كوردستان تاوانباریان كردوون . شایەنی باسە قازی و هاوەڵانی بە تەلەگرافێك بۆ مەجلیسی شورای میللی وڕۆژنامەكانیناوەند نكوڵیان لەوسەردانەكردووە.بڕوانە: كوهستان, 30مهرماه 1324, 7آبان 1324“ اطلاعات, تهران , 9 مهرماه 1324.

(2) ایغلتن,س.پ, ل88–89.

بەئاسانیو بێ سەلماندنی مافێك مل بۆ دەسەڵاتی ناوەندی دانەنوێنێت، بەتایبەتی پاشی ئەوەی شورەوی بۆ فشار خستنە سەر ئێران سوکە لایەنگرییەکی جوڵانەوەکەی کرد [3]، هێزێکی جەنگاوەرو خاوەن ئەزموونی وەك بارزانییەکانو هاوەڵانیان لە2ی تشرینی یەکەمی 1945 گەیشتنە ناوچەکە، هەر بۆیە حیزبی دیموکراتی کوردستان لەرۆژی 26ی سەرماوەرز/ 19ی کانوونی یەکەمی 1945 لەنەغەدە لەلایەن سەرۆکی پێشووی کۆمەڵەی (ژ.ك) ئاغای حوسێن فروهەر وتاری هەڵکردنی ئاڵای کوردستان خوێندرایەوە. لەشارۆچکەی بۆکانیش لە 7ی بەفرانبار/28ی کانوونی یەکەم 1945 مەراسیمی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان ئەنجام دراو ئاڵای ئێران کەسونبلی دەسەڵاتی ناوەندی بوو لەتەواوی شارو ناوچەکانی موکریاندا هێنرایە خوار[1].

شایەنی باسە وەزارەتی دەرەوەی حکومەتی ئێرانی یادداشتێکی نارەزایەتی پێشکەشی کونسوڵی شورەوی لەتاران کرد تیایدا بەتوندی رەخنەی لەرێگرتنی هێزەکانی شورەوی لەناردنی سوپای ئێرانی گرتووە بۆ ئازەربایجان و هەلو مەرجی نائاسایی کوردستانی خستۆتە بەرچاویان بەم شێوەیەی خوارەوە:

1ــ ژمارەیەك لەسەرۆکە کوردەکانی نیشتەجێ ئوستانی 4ی مەهاباد بەپیلانی دەستەیەك کەنیازی خراپیان بەرامبەر یەکێتی خاکی ئێران لەسەردایە، کەوتوونەتە جرتو فرتو بەزۆر رێگا خەریکی خۆ چەککردننو خۆیان بۆ ئەنجامدانی کارێك ئامادە دەکەن.

2ــ ئەو سەرۆکە کوردانە بۆ ئەنجامدانی نیازەکانیانو نانەوەی ئاژاوە خەریکن لەرێگای چاپەمەنییەوە بیری کوردە رەوشت باشەکانیش خراپ دەکەن، بەمەبەستی پەرەپێدانی ئاژاوەش دەزگایەکی ماشینی چاپو کاغەزێکی زۆری رۆژنامەیان لەشورەوی وەرگرتووە.

3ــ چەند کەسێك لەو سەرۆکە کوردانەی مەهابادو بەشی رۆژئاوای ئازەربایجان بێ هیچ ئاگادارییەکی دەوڵەتو بۆ بەرەوپێش بردنی کارەکانیان چوونەتە باکۆو گەڕاونەتەوە.

4ـ مەلا مستەفای بارزانی، خۆیو هاوڕێیانی لەخاکی عێراق رایان کردووەو هاتوونەتە ئێرانو لە ناوچە کوردنشینەکاندا نیشتەجێ بوون، لەبەر ئەوەی چەکدارن، وادێتە پێش چاو لەگەڵ کەسانی ئاژاوەگێڕ ئاسایشو هێمنی بەشی رۆژئاوای ئوستانی 4و مەهاباد بشێوێنن))[2].

هەر لەم ماوەیەدا بوو رادیۆی پاریس هەواڵێکی بڵاوکردەوە ئەمە دەقەکەیەتی: ((لەکوردستانی ئێراندا راپەرینێکی گەورە بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی ئەم ناوچەیەو جیاکردنەوەی لەئێران بەرپا بووەو تائێستا ئاشکرا نییە کە ئەم شۆڕشە بەرەو کوردستانی تورکیا درە دەکات یا نەخێر، بەڵام

---

(3) وەك ستادی ئەرتەشی ئێران لە کاتیخۆیدا ئاشکرای کرد کە قازی لەکاتی هاتنەوەی لە باکۆ دوو ماشینی چاپ و شەش تەن کاغەزی رۆژنامەی بۆ کوردستان هاوردووە ؟,' ئیغلتنیش باسی 1200 تفەنگی برنۆدەکات کە دواتر رووسەکان رەوانەی مەهابادیان کردووە, بەهەر حاڵ پشتگیری شورەوی بۆ جوڵانەوینەتوایەتیەکەی کورد زۆر سنووردار بوو و بە هیچ جۆرێك نەگەیشتە رادەی ناردنی چەکی قورس و بەستنی پەیمان هاوبەش و بەڵێنێکی رەسمی لێ سەوز نەبوو. بروانە کوهستان, 30 مهرماە 1324" ایغلتن,س.پ,ل107-108.

(1) ئەمین, حکومەتی کوردستان, ل ل80,90-93.

(2) وەرگیراوە لە: دهقان,س.پ, ل717-718.

تورکەکان هێزێکی زۆریان لەسەر سنور مۆڵ داوەو لەحاڵەتی ئامادەییدان، بارودۆخ لەو ناوچانە زۆر دژوارە))[3].

(3) **کوهستان**,28 **آبان** 1324.

www.pertwk.com